

М.Ю.ЛЕРМОНТОВ

ЗАМОНАМИЗ ҚАҲРАМОНИ

Ҳарбир китобда сўзбоши унинг ҳам аввали, ҳам охиридир; у ё асарнинг мақсадини тушунтириб бериш ёки танқиддан ўзини оқлаш ва танқидга жавоб вазифасини ўтайди. Броқ, одатда, ахлоқий мақсад ёки журнал танқидлари блан ўқучиларнинг ишлари бўлмайди, шунинг учун улар сўзбошини ўқимайдилар. Афсуски, айниқса бизда шундай. Бизнинг китобхонларимиз ҳали шу қадар ёш ва соддадилки, агар масаланинг охирида қиссадан ҳисса деган хулоса бўлмаса, унинг ма'носига тушушиб етмайдилар. Улар ҳазилни билмайдилар, кинояни пайқамайдилар; тўғриси, улар ёмон тарбия кўрганлар. Улар номусли жамият ва одобли китобда ошкора ҳақоратга йўл қўйилмаслиги кераклиги, замонимиз ма'рифати ундан ҳам ўтқирроқ, деярлик кўзга кўринмаса ҳам, аммо хушомадгўйлик ниқоби остида ундан кўра қаттиқроқ ва омонсизороқ зарба берадиган қурол кашф этганини ҳали билмайдилар. Бизнинг кишиларимиз бир-бирига душман бўлган икки давлатга қарашли дипломатнинг суҳбатини эшитганда, булар қалин дўст бўлганлари учун ўз ҳукуматларини алдашмокда деб ишонадиган провинциалга ўхшайдилар.

Бу китоб яқиндагина ба'зи китобхонлар ва қисман ба'зи журналларнинг ҳам бахтиқаро ишончига сазовор бўлишдай бир бахтсизликни бошидан кечирди. Ба'зилар Замонамиз Қаҳрамонидек ахлоқсиз бир ким-

сани бизга ибрат қилиб кўрсатипти, деб қаттиқ хафа ҳам бўлишди; ба'зилар эса бунда ёзучи ўзининг ва ўз танишларининг портретларини тасвирлапти ҳам дейишиди... Буларнинг ҳаммаси сийқаси чиқиб, эскириб кетган ҳазил! Афтидан, Русь шундай яратилганки, унда ҳамма нарса ўзгариб, янгилашиб туради, аммо бу бемазагарчилик сра йўқолмас экан. Бизда ғаройиб эртакларнинг энг ғаройиби ҳам шахсни ҳақорат қилишга қаратилган бир қасд сингари та'нага дучор бўлмай иложи йўқ.

Мұхтарам жаноблар, Замонамиз Қаҳрамони ҳақиқатан ҳам портрет, броқ, бир кишининг портрети эмас: бу бутун авлодимизнинг гуноҳлари тўла равишда кўрсатилган қусурларидан ясалган бир портретdir. Сиз менга инсон бунчалик бема'ни бўлмаса керак, деб айтарсиз, мен эса бунга жавобан: агарда шунча фожиали ва романтик ёвуздарнинг бўлишига ишонган бўлсангиз, нега Печориннинг борлигига ишонмайсиз? дейман. Агар сиз бундан бешбаттар даҳшатли ва беўхшов уйдирмаларга маҳлиё бўлган экансиз, нима учун бу характер,— ҳатто уйдирма бўлганда ҳам,— сизнинг шафқатингизга сазовор бўлолмайди? Сабаби асарда сиз истаганингиздан ортиқроқ ҳақиқат борлиги эмасмикан?..

Сиз бундан ахлоқ фойда кўрмайди деб айтарсиз? Афв этасиз. Одамларни шунча тотли нарсалар блан боқиб келганимиз ҳам етар; бундан уларнинг ме'ладлари бузилди: уларга энди аччиқ-аччиқ дори, ўткир ҳақиқатлар керак. Лекин шу гапларимдан сўнг ушбу китобнинг автори бир вақтларда одамларни қусурдан даволаш ҳақида мағрур орзулар қилиб юрган киши экан деб сра ўйламанг. Бундай нодонликдан худо сақласин! У фақат сизнинг ва ўзининг баҳтига қарши, жуда кўп учратган ҳозирги замон кишисини ўзи билганича тасвир этишдан завқланарди, холос. Дардининг қандай дард эканлигини кўрсатиб беришнинг ўзи ҳам кифоя қиласи, уни қандай шифолашни худо билади.

БИРИНЧИ БҮЛИМ

Бэла

Мен бекат аравасида Тифлисдан жўнаб кетмоқда эдим. Аравамнинг бор-йўқ юки кичкинагина чемодандан иборат бўлиб, унинг ҳам ярми Грузия хотиралари блан тўла. Сизъинг бахтингизга, хотираларнинг кўп қисми йўқолиб кетган, чемадоним блан бошқа нарасаларим эса, менинг толиимга, омон қолган эди.

Койشاур водисига кириб борганимда, қуёш қорли тоғлар орқасига яширина бошлиған эди. Осетин-аравакаш қоронғи тушгуича Койшаур тоғининг тепасига стиб олиш ниятида, отларни ҳадеб қистар ва овози борича бақириб ашула айтар эди. Бу води фоят ажо-йиб жой! Ҳаммаёғи — одам оёғи тегмаган баланд-баланд тоғлар, чирмасиб ўсучи ўт-ўланлар ва ямшил баҳмалдек тўп-тўп чинор дараҳтлари қоплаган қизғиш азамат қоялар; сув ўпириб кетган сарғиш жарлар; тепада, чўққиларда эса зар ҳошиядай товланучи қорлар, пастликдан эса Арагва қопқоронғи дара тагидан ҳайқириб чиқучи номсиз бошқа бир сой блан қучоқлашиб, худди илон тангасидай ялтираб оқади.

Койшаур тоғининг этагига етгач, духан¹ ёнида тўхтадик. Бу ерда йигирматача грузин ва тоғлиларчувиллашиб туришар эди; сал нарида түякарвони ҳам тунаш учун қўнган. Аравамни шу ла'нати тоғ устига олиб чиқиш учун ҳўқиз кира қилишим керак эди, чунки куз фасли кириб, ерлар яхлаб, сирғанчиқ бўлиб қўлган, тоғнинг баландлиги эса икки чақиримча келар эди.

Ноилож олтита ҳўқиз блан биринча осетин ёлладим. Осетинлардан бири чемадонимни елкасига кўтариб олди, қолганлари эса қий-чув блангина ҳўқизларга мадад бериб боришиди.

Менинг аравам кетидан лиммо-лим қилиб юқ ортилган бошқа бир аравани тўртта ҳўқиз бемалол тортиби келарди. Бу мени ажаблантирди. У арава кетидан кумуш қопланган кичкинагина кабардинча трубкасийи чекиб эгаси келар эди. Унинг эгнида — эполетсиз офицерча сюртуқ², бошида эса черкасча пахмоқ қалпоғи

бор эди. Ёши элликларда; юзининг қорачалиги Кавказ қуёши блан кўпдан бери таниш эканлигидан дарак берарди. Бевақт оқарган мўйловлари эса унинг шахдам қадам ташлашига ва бардамлигига мос тушмас эди. Мен унинг ёнига келиб, бошимни эгиб салом бердим; у менинг саломимга индамай алик олди-да, оғзи-дан бурқитиб тутун чиқарди.

— Афтидан, ҳамроҳга ўхшаймиз-а?

У яна индамай бош эгди.

— Ставропольга кетаётисизми, дейман?

— Ҳа, ҳа... пошшолик нарсалари блан.

— Менга қаранг, барака топкур, нима учун сизнинг оғир юкли аравангизни тўртта ҳўқиз bemalol тортадио, менинг бўш аравамиши, маана бу осетинлар мадад берса ҳам, олти ҳўқиз зўрга судрайди?

Ҳамроҳим мӯғомбириона жилмайди-да менга ма'нодор назар ташлади.

— Қавказга яқинда келганмисиз, дейман?

— Бир йилча бўлди,— деб жавоб бердим мен.

У яна жилмайиб қўйди.

— Нима эди?

— Шундай, ўзим! Бу осиёлилар ўлардай айёр бўлади! Сиз улар бақириб ҳўқизларига мадад бераётir, деб ўйларсиз? Уларнинг нима деб бақиришини ким билади, дейсиз! Ҳўқизлар уларнинг тилига тушунади; йигирмата ҳўқиз қўшинг, барибир, агар улар ўз тилида бир нима деб бақирдими, бўлди, ҳўқизлар жойидан қимирламай тураверади... Бари уччига чиққан айёр! Нима ҳам қилаоласиз?.. Булар ўткинчиларнинг пулинни қоқиб олиш пайида... Бу муттаҳамларни жуда ёмон ўргатиб қўйишган! Ҳали кўрарсиз, сиздан яна ароқ пули ҳам олишади. Мен буларни яхши биламан, мени алдашиб бўпти!

— Бу ерда кўпдан бери хизмат қиласизми?

— Ҳа, Алексей Петрович замонида³ ҳам хизмат қилардим — деб жавоб берди ҳамроҳим ғурур блан.— Алексей Петрович Линияга⁴ келганда, мен подпоручик эдим,— деб илова қилди,— унинг қўли остида тоғлиларга қарши жангларда қатнашиб, мартабам икки бор ошди.

— Ҳозирчи?..

— Ҳозир учинчи Линия батальонидаман. Үзларидан сўрасак?...

Мен ҳам айтдим:

Шу блан суҳбатимиз тугади, икковимиз индамай ёнма-ён кетавердик. Тоғ тепасига чиқсак, қор бор экан. Қуёш ботиб кетди, кун ботмайтуриб, тун бостириб келди, одатда, жанубда шундай бўлади; аммо қор оппоқ оқариб тургани учун, гарчи унча тик бўлмаса ҳам, юқорига кўтарилиб боручи йўлни адашмай топиб борардик. Чемоданимни аравага солиб, ҳўқизларни чиқариш ва аравага от қўшишни буюрдим-да, пастга, ястланиб ётган водига сўнгги марта кўз ташладим,— броқ тоғлар орасидан бурқисиб чиқути қалин туман водини тайомила қамраб олган, у ердан бирон товуш ҳам қулоғимизга етиб келмас эди. Осетинлар шовқин-сурон блан мени ўргата олиб, ароқ пули талаб қила-бошлидилар; аммо штабс-капитан уларга бир ўшқириб берган эдики, бир зумда тумтарақай бўлиб кетишиди.

— Жуда ғалати халқ-да, булар!— дели штабс-капитан,— рус тилида нон дейишни билмайдилару, «Офицер, ароқ пули бер!» дейишни билиб олганларига ҳайронман! Менга қолса, булардан татарлар минг чандон яхши: улар ҳеч бўлмагандан, ароқдан ҳазар қилишади-ку...

Бекатга яна бир чақиримча қолган эди. Теварак-атроф жимжит, шу қадар жимжит эдики, ҳатто чивин ғинғиллаб учса, унинг қайси томонга учганини билиш мумкин эди. Чап ёнимизда чуқур дара қорайиб кўринарди; унинг орқасидан ва қаршимиздан, богиб кетган қуёшнинг сўнгги шафақлари аранг кўриниб турган оч рангли уфқ этагида қат-қат қор босган кўмкўк тоғ чўққилари кўзга ташланар эди; қорамтири оғмонда юлдузлар милтиллайбошлиди, бу юлдузларнинг бизнинг шимол тарафлардагига нисбатан анча юксак кўриниши одамга ғалати туюларди. Йўлнинг икки томонида қопқора ҳарсанг тошлар қаққайиб турарди; уер-буерда қор тагидан буталар чиқиб турардию, аммо котиб қовжираб кетган баргларнинг биронтаси ҳам қимир этмасди, бутун табиат чуқур уйқуга кетган бундай бир

вазиятда бекат аравасини тортиб боручи учта ҳорғин отнинг пишқириши ва рус қўнғироқчасининг пасти-баланд жаранглашини эшитиб бориш ниҳоятда наш'али эди.

— Эртага ҳаво яхши бўлади!— дедим мен. Штабс-капитан менинг бу гапимга индамади-да, кўрсатгич бармоғи блан нақ рўпарамизда қад кўтариб турган баланд тоққа ишора қилди.

— У нима?— деб сўрадим мен.

— Гуд-Тоғ.

— Гуд-Тоғ бўлса нима қипти?

— Буёланиб туришини қаранг.

Чинданам, Гуд-Тоғнинг тепаси буғланиб турар эди; тоғ теварагида енгил булутлар сузиб юрарди, чўққисида ясланиб ётган қўпкора булат эса ҳатто қоронги осмонда ҳам яққол кўриниб турарди.

Почта бекати⁵ ва унинг ён-веридаги сакляларнинг⁶ томлари кўзга ташланди, қаршимиздан жозибали чироқлар милтиллаб кўринди; нам ва изғирин шамол туриб, дара гувиллаб, майда ёмғир ёғабошлади. Буркамни энди устимга ташлай деб турган эдимки, бирдан қор ёғиб қолди. Эҳтиром блан штабс-капитанга қарадим...

— Шу ерда тунаб қолишга тўғри келади,— деди у, ўксиниб,— бундай бўронда довон ошиш қийин. Ҳай Крестоваяга кўчки тушганми?— деб сўради аравакашдан.

— Тушгани йўқ, таксир,— деб жавоб берди осетин-аравакаш,— аммо бирталайи тушай деб турипти.

Бекатда йўловчилар қўнадиган жой бўлмагани учун бизни тутун босиб кетган бир сакляга жойлаштирдилар. Мен ҳамроҳимни чойга таклиф қилдим: Қавказни кезиб юрганимда бирдан-бир овунчогим бўлган чўян қумғоним ўзим блан бирга эди.

Саклянинг бир томони тоғ бағрига ёпишган бўлиб, эшигига учта ҳўл, тирғончиқ зиноюя блан чиқиларди. Пайпаслаб ичкари кирдимда, беҳосдан сигирга қоқилиб кетдим (бу томонларда малайхона ҳам, оғилхона ҳам бир бўларкан). Қаёққа оёқ босиши билмай қолдим. Бир ёнимда қўйлар ма'райди, бир томонимда ит

ириллайди. Яхшиям бир чеккадан чироқ мильтиллаб кўриндию, эшикка ўҳшаш бир туйнукни зўр-базўр топдим. Шунда жуда ажойиб бир манзара очилди: ис босиб кетган шифтини икки устун кўтариб турган каттагина уй одамга лиқ тўла эди. Ўртада чарсиллаб гулхан ёнарди, мўридан шамол қайтариб уриб турган қуюқ тутун ҳамаёқни шундай ўраб олгандики, анчага-ча ҳечнарсани кўролмай турдим; гулхан олдида икки кампир, бирталай бола-чақа ва устивоши жулдир-жулдур, ориқ бир грузин ўтиради. Ноилож биз ҳам гулхан ёнига тиқилишдик, трубка чекишдик, бирпасдан кейин қумғонимиз ҳам пишиллайбошлади.

Қимир этмай бизга анқайиб ўтирган уй эгаларини кўрсатиб, штабс-капитантаг;

— Бечоралар! — дедим.

— Жуда ношуд халқ,— деб жавоб берди ҳамроҳим.— Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, қўлларидан ҳечнарса келмайди, илм-ма’рифат ўрганишга сра уқувлари йўқ! Кабардин ёки чеченлар, гарчи ўғри, ялангоёқ бўлсалар ҳам, жуда жасоратли бўладилар, булар бўлса ҳатто яроғ-аслаҳанинг нималигини ҳам билмайди, биронтасида тузукроқ ҳанжар ҳам кўрмайсиз. Осетин деганиларича бор-да!

— Чеченияда кўп турганмисиз?

— Ҳа, у ердаги қал’ада ўн йилча турганман. Қаменний Брод деган жой ёнида,— биларсиз?

— Эшитганман.

— Э отахон, бу каллакесарлар роса безорижон қилишарди-да, худога шукур, ҳозир анча тинчи қолишибди, илгарилари вал⁷дан юз қадам нарига силжийолмас эдик: албатта бирон ерда бирэрта пахмоқ калла пойлаб ётган бўларди; сал ғафлатда қолдингми, ё бўйнингга сиртмоқ тушарди, ё орқаигдан ўқ срдинг. Жуда азамат халқ!..

— Бундан чиқди, кўп нарсани кўрган экансиз-да!— дедим мен, бирон қизиқ воқиа эшитиш илинжида.

— Нега кўрмай! Кўрганман...

Деди-да, чап мўйловини бураб, бошини қуий солиб, хаёлга чўмди. Мен ундан бирон воқиа эшитишни истардим,— бу истак ҳамма саёҳатчи ва хотиранавис

кишиларга хос бир одат. Бу орада чой ҳам қайнади; чемоданимдан иккита сафарий стаканни олиб чой қўйдим-да, биттасини унинг олдига қўйдим. Ҳамроҳим чойдан бир ҳўплаб, ўзича: «Ҳа, кўп нарса кўрганман!» деб қўйди. Унинг бу хитоби менда зўр умид туғдирди. Мен биламан, кўпдан бери Қавказда туручилар сұҳбатни, ҳикоя айтиб беришни яхши кўришади, бунга улар камдан-кам мусассар бўладилар: шундай одамлар бўладики, бирон пастқам жойда ротаси блан беш-олти йил турса ҳам, *салом* дейдиган одам топилмайди (чунки фельдебель унга фақат *саломат бўлинг* дейди.) Аммо уларнинг дилида айтадиган гаплари кўп: теваракатрофда қизиқ, ёввойи одамлар тўлиб ётипти; ҳар куни хавф-хатар кутади; ҳархил қизиқ воқиалар бўлиб туради, мана шундай пайтларда бизда хотиранависларнинг кам бўлганига ачинасан.

— Чойингизга жиндақ ром қўйиб берайми?—дедим сұҳбатдошимга,— Тифлисдан олган оқ ромим бор; кун совуқроқ.

— Йўқ, раҳмат, ичмайман.

— Нега?

— Шундай. Ичмайман деб қасам ичганман. Подпоручиклик чоғимда бир марта улфатлар блан ичишиб қолган эдим, бирдан кечаси тревога бўлиб қолди; ҳаммамиз ширакайф эдик, шу ҳолимизча сафга тизилдик. Алексей Петрович буни билиб қолиб, шунаңги адабийнин бердики, асти қўяверасиз, жуда жаҳли чиқиб кетди! Судга беришига сал қолди. Сирасини айтганда, йил бўйи биронта одамни учратмайсан, бунинг устига ароқ ичиб қолсанг борми, тамом бўлдим деявер!

Бу гапни эшитгач, умидим узилди.

— Масалан, чёркасларни олинг,— деб сўзида давом этди у,— тўйдами ё азадами бўзани ўлардай ичиб олишади-да, кейин бир-бирларини чавақлайкетишади. Бир марта зўрға қочиб қутулганман, бўлмаса, итоатли бир князъникида⁸ меҳмонда эдим.

— Нима воқиа бўлган эди ўзи?

— Мен сизга айтсам (ҳамсуҳбатим трубкасига тамаки тўлдириди-да, тутатиб, ҳикоясини бошлади),— у кезларда мен Терекнинг нариги соҳилидаги қал'ада ро-

та блан туардим, бунга яқинда беш йил бўлади. Куз кунларидан бирида қал'ага озиқ ортган транспорт келди. У транспортда йигирма бешларга кирган бир ёш офицер ҳам бор эди. Офицер расмий формада ҳузуримга кирди-да, қал'ада қолиш тўгрисида буйруқ олганини билдириди. У шу қадар хипча, нозик юзлари оппоқ, мундири шу қадар янги эдики, унинг Кавказга яқинда келганини дарҳол фаҳмладим. «Бу ерга Россиядан юборилгандирсиз?» деб сўраган эдим, у, «Шундай, жаноби штабс-капитан», деб жавоб берди. Мен унинг қўлидан ушлаб: «Жуда хурсандман, жуда хурсандман. Бу ерда бироз зерикиб ҳам қоларсиз, лекин хафа бўлманг, иноқ бўлиб яшаймиз. Мени тўғридан-тўғри Максим Максимич деяверинг, иннайкейин, расмий формада келишнинг нима ҳожати бор? Менинг олдимга келганингизда фақат фуражка кийиб келсангиз, бас» дедим. Унга қал'адан квартира бердик, жойлашиб олди.

— Оти нима эди? — деб сўрадим, Максим Максимичдан.

— Оти... Григорий Александрович *Печорин* эди. Жуда яхши йигит эди, мен сизга айтсан; аммо табиати бироз ғалатироқ эди. Масалан ёмғир демай, совуқ демай эртадан кечгача овда юрарди; ҳамма совқотиб, ўлардай чарчаса, унга ҳечнарса қилмасди. Аммо ба'зидан уйига кириб оларди-да, сал шамол эсли дегунча шамоллаб қолдим дерди; дарча тақиллаб кетса, бир сесканиб, ранги оппоқ оқариб кетарди; аммо тўнгиз блан яккама-якка олишганини ўз кўзим блан кўрганман; ба'зи вақтлар соатлаб индамас эди, аммо ба'зан бирдан гапга кириб кетдими, бас, кулавериб ичакларинг узилиб кетарди... Шундай, жуда ғалати одам эди, иннайкейин, ўзи ҳам жуда бадавлат бўлса керак: қимматбаҳо нарсаларининг кўплигини айтмайсизми!..

— Сиз блан кўп турдими? — деб сўрадим.

— Бир йилча турди. Аммо, ўша йил сра эсимдан чиқмайди; жуда кўп ташвиш орттириди бошимга, йигити тушкур! Қизиқ, дун'ёда шундай одамлар борки, уларнинг бошларига турли-туман ажойиб ҳангомалар тушажаги пешоналарига ёзилган бўлади.

— Ажойиб ҳангомалар? — деб хитоб қилдим, унта чой қуяр эканман қизиқсаниби.

— Мен сизга айтиб берай. Қал'адан олти чақиримча нарида итоатли бир князь турарди. Унинг ўн беш яшар ўғли бўлар эди, шу бола бизнинг қал'ага келиб-кетиб турадиган бўлиб қолган эли; кунда ё уни деб, ё буни деб келарди. Григорий Александрович иккимиз уни жуда эркалатиб қўйган эдик-да. Ўзи шундай абжир ва каллакесар эдики, ҳарнарсани ҳам қойил қиласар эди; отни чоптириб кетатуриб ердаги шапкани илиб кетарди, ё бўлмаса отда туриб милтиқ ҳам отаоларди. Унинг битта ёмон одати бор эди; пулга жуда ўч эди. Бир куни Григорий Александрович ҳазиллашиб, отангнинг қўрасидан энг яхши серкани ўғирлаб келсанг, бир червон бераман деб қолди; буни қарангки, эртаси куни кечаси серканинг шохидан судраб келди. Ба'зан биз уни гиж-гижлатиб қолардик, шунда кўзларига қон тўлиб, қўли дарҳол ханжарга югуради. «Хой, Азамат, бир кунмас, бир кун бошингни ейсан, ишинг чатоқ бўлади!» дердим мен.

Бир куни кекса князънинг ўзи келиб, бизни тўйга айтиб кетди: катта қизини узатаётган экан, биз у блан иноқ эдик, гарчи татар бўлса ҳам йўқ деб бўлмас эди. Бордик. Оувлда бизни бирталай ит ҳуриб қарши олди. Хотин-халажлар бизни кўриб юзларини яширишарди; юзларини кўрганларимизни эса унча чиройли деб бўлмас эди. «Черкас аёллари жуда чиройли бўлса керак деб ўйлардим», деди Григорий Александрович. «Ошикманг!» дедим мен кулиб. Ўзимнинг ўйлаб қўйганим бор эди-да.

Биз борсак, князънинг уйи одамга лиқ тўла экан. Осиёлиларда никоҳ-тўйга бутун кўча-кўйни чақириш одати бор. Бизни иззат-икром блан кутиб, меҳмонхонага олиб киришди. Аммо мен, ҳар эҳтимолга қарши, отларимизни қаерга боғлаб қўйганларини кўз остига олиб қўйишни унугтадим.

— Уларда тўй маросими қанақа бўларкан? — деб сўрадим, штабс-капитандан.

— Одатдагича бўлади. Олдин мулла қур'ондан бирнималар ўқииди, кейин келин блан қуёвга, уларнинг

ҳамма қариндош-уруғларига тўёна берилади; овқат ейишади, бўза ичишади; кейин чавондозлик бошланади, шунда албатта оқсоқ, қирчанғи от минганд жулдир кийимли бир киши масхарабозлик қилиб ҳаммани кулдиради; қоронғи тушгандан кейин меҳмонхонада, бизнингча айтганда, базм бошланади. Бир бечора мўйсафид уч торли чолғуни... хаҳ, оти қурсин, эсимдан ҳам чиқинти... бизнинг балалайкага ўхшаган бир чолғуни тин-филлатиб ўтиради. Қизлар бир томон, йигитлар бир томон бўлиб, чапак чалиб лапар айтишади. Орадан бир қиз блан бир йигит чиқиб, өғизларига келган нарсани лапар қилиб айтишади, қолгани уларга жўр бўла-ди. Печорин иккимиз уйнинг тўрида ўтирган эдик, бир маҳал уй эгасининг ўн олти яшар кичик қизи ўнинг олдига келиб лапар айтиб қолди... Нима десам экан?.. хушомад қилиб қолди-да.

— Нима деб лапар айтди, эсингиздами?

— «Йигитларимиз новқирон, чакмонларига кумуш қадалган, аммо ёш рус офицери эса улардан ҳам новқирон, галунлари тилладан. Йигитларимиз орасида гўё сарв; броқ у бизнинг боғимизда ўсолмайди ҳам, гулла-майди ҳам» деб айтди, шекилли. Печорин ўрнидан туриб, кафтини пешона ва кўксига қўйиб та’зим қилди-да, гапимни бунга тушунтириб беринг деб мендан илти-мос қилди; мен уларнинг тилини жуда яхши биламан. Печориннинг гапини таржима қилиб бердим.

Қиз ёнимиздан кетгач, Григорий Александрович-нинг қулоғига: «Хўш, қалай экан?» деб шивирладим.

— «Жуда гўзал экан!— деди у:— Оти нима?»— «Оти Бэла» деб жавоб бердим.

Қиз чиндан гўзал эди: баланд бўйли, хипчадан келган, кўзлари тоғ кийигининг кўзларидай қопқора, худди юрак бағрингизга қараб тургандай. Печорин хаёлга чўмиб, ундан кўзини узолмай термулиб ўтиради, қиз ҳам унга тез-тез зиддан кўз ташлаб қўярди. Аммо қизга Печориндан бошқа маҳлиё бўлган яна бир киши бор эди: уйнинг бир бурчагида ўтдай чақнаб турган бир жуфт кўз қизга тикилиб турарди. Синчиклаб қарасам, у Қазбич деган эски танишим экан. Уни итоатли деб ҳам, итоатсиз деб ҳам бўлмас эди. Гарчи

ҳечқандай ёмонлик қилмаса ҳам, ундан шубҳамиз бор эди. Ба'зан қал'ага қўй ҳайдаб келиб, савдолашиб ўтирмасдан арzonга сотиб кетарди, аммо ўлдириб юборсанг ҳам айтган нархидан арzonга сотмасди. Уни одамлар абреклар⁹ блан бирга Кубань дар'ёсининг, нариги томонига ўтиб қароқчилик қилади дейишарди; ростини айтганда, ҳақиқатан ҳам башараси қароқчига ўхшарди: ўзи пакпакана, қотмадан келган, кенг яғринли йигит эди... эпчилигини айтмайсизми, нақ шайтоннинг ўзи дейсиз! Пешмати ҳамиша йиртиқ-ямоқ бўлса бўлардики, аммо қуроли кумушдан бўларди. Тагидаги отининг довруғи бутун Қабардага кетганди, ҳақиқатан ҳам унинг отидай от ҳечқаерда топилмасди. Унга ҳамма чавандозларнинг ҳаваси келиб юради, кўп одамлар ўғирлаб кетишга уриниб кўришдию, аммо уддасидан чиқишилмади. Ҳозир ҳам кўз олдимдаи кетмайди: ўзи қопкора тўсадай эди, оёқлари ингичка, кўзлари Бэланинг кўзларидан қолишмасди; бақувватлигини айтмайсизми! Эллик чақирим тўхтамай чопиши чўт эмасди, эгасига шундай ўрганганд әдики, худди итдай эргашиб юради, ҳатто унинг овозини ҳам танирди! Қазбич уни ҳеч боғламасди ҳам. Эгасига муносиб от эди-да!..

Бу кеча Қазбич одатдагидан кўра хафароқ эди, пешмати ичидан совут кийиб олганини ҳам пайқаб қолдим. «Совут кийиб олиши бежиз бўлмаса керак, бир нияти борга ўхшайди»,— деб қўйдим ичимда.

Үй ичи жуда дим бўлиб кетган эди, бир шамоллаб келай деб ташқари чиқдим. Тоғларни тун қамраган, дараларни туман босганди.

Отларимизга ем берилдими, йўқми, шуни билмоқчи бўлиб бостирмага кирдим, ҳарҳолда эҳтиёткорлик ҳеч зарар қилмайди: чунки менинг отим ҳам жуда яхши от эди, кўп кабардинлар отимга суқланиб қарап ва якши тхе, чок якши! дейишарди.

Девор тагидан ўтаётib, бирдан икки кишининг товушини эшитиб қолдим: овозлардан бирини дарҳол танидим: у, мезбонимизнинг ўғли саёқ Азamat эди; бошқа овоз эса паст бўлиб, аҳ-ён-аҳ-ёнда эшитиларди. «Улар нима ҳақида гапиришаётитти әкан? — деб

ҳайрон бўлдим,— тагин менинг отим тўғрисида бўл-
масин?» Секин девор тагига ўтиридим-да бошдан оёқ
эшитиш мақсадидá гапларига диққат блан қулоқ сол-
дим. Ба’зан уйдан чиққан ашула ва гурунглар мени
қизиқтирган суҳбатни босиб кетарди.

«Жуда ажойиб отинг бор-да,— дерди Азамат,—
агар уйнинг хўжайини мен бўлсаму, уч юзта биям
бўлса эди, ярмини сенинг чопқир отингга алишардим,
Казбич!»

«Э, Казбич экан-ку!»— дедим ичимда ва бирдан
устидаги совути эсимга тушди.

«Рост,— деб жавоб берди Казбич, бироз жим тур-
гач:— бутун Кабардада бунақа отни тополмайсан, бир
марта абреклар блан бирга русларнинг йилқиларини
талаш учун Терекнинг нариги томонига ўтдик; омади-
миз келмади. ҳаммамиз ҳарёққа тўзгиб кетдик. Тўрт-
та казак отда кетимдан қувиб қолди; кофирлар ҳай-
қиришиб менга етай деб қолганда, бирдан олдимдан
қалин ўрмон чиқиб қолди. Эгарга ётиб олдим-да, ўзим-
ни худога топшириб, умримда биринчи марта отимга
қамчи урдим, отимни ҳақорат қилганим ҳам шу эди.
Отим дараҳтлар орасига қушдай шўнғиб кириб кетди;
дараҳтларнинг ўткир тиканлари устибошимни дабда-
ла қилиб юборди, қайрағочларнинг қуруқ шохлари
юзларимни тимдалади. Отим тўнкалар устидан сакраб,
буталарни кўкраги блан ёриб ўтарди. Аслида, отимни
ўрмон ёқасига ташлаб, ўзим ўрмон ичига яширинсам
бўларди-ю, аммо отимни кўзим қиймади, шунинг учун
авлиёлар қўллаб юборди дейман-да. Бошим устидан
бирнеча марта ўқ визиллаб ўтди; казакларнинг отдан
тушиб кетимдан қувиб келишлари аниқ эшитиларди...
Бирдан олдимдан чуқур зовур чиқиб қолса бўладими!
Чопқирим бир лаҳза туриб қолдию, кейин дадил сак-
ради. Қейинги оёқлари сирғаниб кетиб, олдинги оёқ-
лари блан зовур четига осилӣб қолди. Жиловни қўйиб
юбориб, ўзим жарга учиб тушдим; отимни шу сақлаб
қолди: у бир сакраб тепага чиқиб олди. Казаклар
буни кўриб турар эдилар, аммо бирортаси ҳам жарга
тушиб мени қидирмади; мени ўлди деб ўйлашган бўл-
са керак-да; отимнинг кетидан қувиб кетганларини

эшитиб ётардим. Юрак-бағрим қон бўлиб кетди; жар ёқасидаги қалин ўтлар орасидан эмаклаб кетдим,— қарасам: ўрмон тугаб қолган экан, ўрмон ичидан бир неча отлиқ казак ялангликка чиқиб келаётитти, менинг Қоракўзим ҳам худди уларнинг олдидан чиқиб қолса бўладими; ҳамма казаклар ҳайқириб унинг кетидан қувиб қолиши; анчагача қувиб юриши; айниқса бир казакнинг отимнинг бўйнига сиртмоқ ташлаб ушлаб олишига сал қолди; титраб кетдим-да, кўзларимни чирт юмиб, дуо ўқийбошладим. Бирнече минутдан кейин кўзимни очиб қарасам: Қоракўзим думини кўта-риб, худди елдай учеб юринти, кофирлар эса йироқ даштда хоргин отларини лўкиллатиб, кетма-кет чизи-лишиб чопишмоқда. Худо ҳақи, рос! Ярим кечагача жардан чиқмай ўтирдим. Бунисига нима дейсан, Азамат: бир маҳал қарасам, қорсанғида жар ёқасида бир от кишинаб, ер тепиниб юрипти; Қоракўзимни товушидан танидим, у менинг ўша йўлдошим эди!... Ўша-ӯша бир-биrimizdan sra akralmamiz».

Казбич ўз арғимогининг илакдай бўйнига уриб, ҳархил нозик исмлар блан эркалатгани эшитилди.

«Мингта биям бўлганда, ҳаммасини сенинг Қоракў-зингга алишардим» деди Азамат.

«Йўқ, алишмайман»,— деб жавоб берди Казбич, лоқайдлик блан.

«Менга қара, Казбич,— дерди Азамат, унга эрка-лик қилиб,— ўзинг раҳмдил одамсан, мард йигитсан, отам руслардан қўрқиб, мени тоқقا чиқармайди, отингни менга берсанг, айтганингни қиласман, отамнинг энг яхши милтиги ё қиличини ўғирлаб бераман, нима десанг—шуни келтириб бераман, отамнинг қиличи асл гурда¹⁰ қилич: дамини қўлингга текизсанг— ботиб кета-верадиган; унинг совути олдида сеники уч пулга арзи-майди».

Казбич индамаёди.

«Оtingни,— деб давом этарди Азамат,— остингда бурунларини кериб пишқириб ўйноқлаганини, оёқлари остидан тошлар отиб юрганини кўриб, кўнглим бирхил бўлиб кетган эди, ўшандан бери кўзимга ҳечнарса кўринмайди; отамнинг энг бориб турган чопқир отлари-

га ҳам қарагим келмайди, уларни мимиб чиқишга ҳам уяламан, юрак-бағрим қон бўлиб кетди; юрагим қайғуга тўлганидан кун бўйи тоққа чиқиб ҳасрат чекиб ўтираман, чиройли қадам ташлаб юручи, сағриси ўқ'ёйидай текис чопқиринг сра кўз олдимдан нари кетмайди; худди менга бир нарса демоқчи бўлгандаи, шўх кўзларини жовдиратиб кўзимга қараб тургандаи бўлади. Казбич, агар отингни менга сотмасанг, ўламан!» деди Азамат, титроқ товуш блан.

Товуши менга худди йиғлагандай бўлиб эшитилди: шуни ҳам айтиш керакки, Азамат жуда ўжар бола эди, кичкиналигида ҳам уни ҳеч йиғлатиб бўлмасди.

Унинг кўз ёшлирига жавобан кулги эшитилди.

«Менга қара!— деди Азамат, шиддатли товуш блан,— кўриб турибсанки, мен ҳечнарасадаң тоймайман. Хоҳласанг, опамни олиб қочиб келтириб берай. Унинг ўйнаганини кўрсанг, ашулаларини эшитсанг! Зар блан кашта тикишларини айтмайсанми! Турк подшосининг ҳам бунақангি хотини бўлган эмас... Бўптими? Эртага кечаси дара ичидаги сой бўйида кутиб турсанг, опам блан бирга нариги овулга ўтиб кетаётган бўламану,— опам сеники бўлали, вассалом. Наҳотки, Бэла сенинг чопқирингга арзимаса?»

Казбич анчагача индамай турди; ахири, жавоб ўрнига қадимги бир ашулани ҳиргойи қиласбошлади:*

Овулимиизда кўп гўзал дилдорлар.
Қора кўзларида юлдузлар порлар.
Уларни севишлиқ хўп яхши ишдир;
Ёшлилк эркинлиги ундан ҳам хушдир.
Тўрт хотинни сотиб олади тилло,
Чоңқир тулиар от-чи, эрур бебаҳо:
Унга чўл шамоли тенглашабилмас,
У ҳечвақт алдамас, хиёнат қилмас**.

Азамат анчагача Казбични кўндиришга уринди, йиғлади-сиқтади, хушомад ҳам қилиб кўрди, онт ҳам

* Казбичнинг менга наср блан айтиб берган ашуласини шे'рга солганим учун китобхонлардан афв сўрайман; наилож: одат — иккинчи мижоз дейдилар. (*Лермонтовнинг изоҳи*).

** «Замонамиз қаҳрамони»да учрайдиган ше'рларни Рустам Комилов таржима қилган.

ишиб кўрди, бўлмади; охири Казбич тоқатсизланиб унинг сўзини кесди:

«Нари тур, тентак! Менинг отимни минишга сенга йўл бўлсин! Уч қадам босиши бланоқ-сени бир улоқтириб ташлайдики, калланг тошга тегиб, тарс ёрилади».

«Мени-я?»— ғазаб блан қичқирди Азамат, кейин кичкина ханжарнинг совутга тегиб жаранглагани эши-тилди. Кучли қўл уни бир итариб юборган эди, бола четан деворга бориб шундай урилдики, девор лапанглаб кетди. «Тоза тамоша бўладиган бўлди-ку!» дедим ичимда ва югуриб отхонага кирдим-да, отларимизни юганлаб, орқа ҳовлига етаклаб чиқдим. Икки минут ўтмасдан уй ичи остин-устун бўлиб кетди. Воқиа бундай бўлган экан, Азамат пешмати йиртилган ҳолда уйга югуриб кирипти-да, Казбич мени сўймоқчи бўлди, деб бақирипти. Ўтирганлар ўринларидан иргиб туриб, қўлларига милтиқ олиб чиқишипти, шундан кейин тўстўполон бошланиб кетди! Қий-чув, милтиқбозлик бўлиб кетди; Казбич отини миниб, кўчада, одамлар ўртасида қиличини ўйнатиб, гир-гир айланарди. «Тўй азага айланиб кетмасайди,— дедим мен, Григорий Александровичнинг ёнгидан ушлаб,— яхшиси, вақт ғаниматда кетақолмаймизми?»

«Шошманг, оқибати нима бўларкин», деди у.

«Нима бўларди, ёмон бўлади; осиёлилар ҳамиша шунақа, бўза ишиб олишдими, пичноқбозлик бошлана-ди!» Отимизга миниб, уйга қайтдик.

Мен тоқатсизланиб:

— Казбич нима бўлди?— деб сўрадим штабс-капитандан.

— Унақанги одамга жин ҳам урмайди!— деб жавоб берди у, чойини ишиб бўлиб.— Қочиб қутулиб кетди!

— Ярадор ҳам бўлмадими?— деб сўрадим.

— Худо билади! Бу каллакесарларнинг жони қаттиқ бўлади! Жағларда уларнинг кўпини кўрганман: ҳамаёғига найза тегиб илма тешик бўлиб кетса ҳам, қиличини ўйнатгани ўйнатган.— Бирмунча сукунатдан кейин штабс-капитан ер тепиниб, давом этди:

— Умр бўйи бир гуноҳимни кечираолмайман; мени шайтон йўлдан урибдию, девор тагида ўтириб эшитган ҳамма гапни қал’ага қайтганимиздан кейин Григорий Александровичга айтиб берибман-да! У муғомбир ҳам бир кулиб қўйди, аммо кўнглига бир нарсани тугиб қўйган экан.

— Нимани? Айтиб беринг энди буёгини ҳам.

— Начора, гапни бошлагандан кейин давомини ҳам айтиш керак.

Уч-тўрт кундан кейин қал’ага Азамат келиб қолди. У, одати бўйича, Григорий Александровичнинг олдига кирди, Григорий Александрович уни доим хилма-хил ширинликлар блан сийлаб тургучи эди. Мен ҳам ўша ерда эдим. Гап от устида бораради, Печорин Казбичнинг отини мақтайкетди: Казбичнинг оти чопқири, кийикдай чиройлигу деябошлади, хуллас,— унинг гапига қарангандা, дун’ёда ундей от йўқ эди.

Татарваччанинг кўзлари чақнаб кетди. Печорин эса ўзини билмасликка солди; мен гапни бошқа ёққа бурсам, у яна Казбичнинг отидан бошлайверди. Азамат қаҷон бизниги келса, шу тўғрида гапираверди. Уч ҳафталардан кейин қарасам, худди романлардаги сингари, Азаматнинг юзлари сарғайиб, ўзини олдириб қўйипти. Нима бўлдийкин? деб ажабланаман..

Бу воқиани кейин пайқаб қолдим: Григорий Александрович уни шундай даражага олиб бориб қўйдики, бола бечора ўзини сувга ташлашдан ҳам тоймайдиган бўлиб қолди. Бир куни Григорий Александрович унга: «Ўша от сенга жуда ёқиб қопти-а, Азамат? Аммо унга етишга сенга йўл бўлсин! Айтчи, ўша отни олиб берган одамга нима берардинг?» деб қолди-ку.

«Хоҳлаган нарсасини» деб жавоб берди Азамат.

«Ундоғ бўлса, отни сенга мен олиб бераман, аммо бунинг бир шарти бор... Бажараман деб онт ичасан...»

«Онт ичаман... Сен ҳам онт ич!»

«Бўпти! Ўша от сеники бўлади деб онт ичаман; аммо унинг эвазига менга опанг Бэлани берасан, Қорақўз унинг қалини бўлади. Ишонаманки, бу савдо сенга фойдали бўлади».

Азамат индамай турарди.

«Хоҳламайсанми? Хоҳламасанг, майли! Мен сени йигит десам, ёш бола экансан, от минишга ҳали ёшлик қиласар экансан...»

Азамат қипқизариб кетди. «Отам бор-ку?» деди у «Отанг уёқ, буёққа бориб-келиб турмайдими?»

«Рост-а.»

«Розимисан?..»

«Розиман,— деб шивирлади Азамат, юзи бўздаи оқариб.— Қачон энди?»

«Қачон Казбич келса — шунда; ўнта қўй ҳайдаб келаман деб ва’да берган; ўғи менинг ишим. Аммо лавздан қайтиш йўқ, Азамат!»

Шундай қилиб, икковларининг савдолари пиши... Ростини айтгана, яхши иш бўлмади! Кейинчалик мен Печоринга буни айтдим ҳам. Шунда у, ёввойи черкас қизи мендай чиройли эрга тегиб, қайтанга баҳтли бўлиши керак, негаки, ҳарҳолда, мен унга эр бўламан, Казбич эса бир қароқчи, унинг жазосини бериш керак, деди. Ўзингиз ўйлаб кўринг, мен бунга нима деяолар эдим? Аммо у вақтда мен уларнинг тил биритирганлигидан бехабар эдим. Кунлардан бир кун Казбич келиб қолди-да, қўй, асал керакмасми, деб сўради; эртага келтир, деб тайинладим. «Азамат!— деди Григорий Александрович,— эртага Қоракўз менинг қўлимда бўлади; бугун кечаси Бэла шу ерда бўлмаса — от блан хайрлашавер...»

«Бўпти!» деди Азамат ва овлуга от чоптириб кетди. Кечқуруғ Григорий Александрович қурол-ярогини тақиб қал’адан чиқиб кетди: ишни қандай битиришди — билмайман, аммо ярим кечада иккови қайтиб келди. Азамат отига оёқ-қўллари боғланган, боши чодра блан ўралган бир аёлни ўнгариб келганини часовой кўрипти.

— Отчи, от нима бўлди?— деб сўрадим штабс-капитандан.

— Ҳозир, ҳозир. Эртасига эрталаб Казбич ўнта қўй ҳайдаб келди. Отини девор ёнига боғлади-да, менинг олдимга кирди; олдига чой қўйдим, гарчи қароқчи бўлса ҳам, меҳмоним эди-да.

Иккимиз ўёқ-буёқдан гапиришиб ўтиридик... Бирдан қарасам Казбич бир сесканиб тушди, юзи бўздаи оқа-

риб кетди-да, деразага отилди; бахтга қарши, дераза уйнинг орқа томонига қараганди.— «Сенга нима бўлди?» деб сўрадим.

«Отим!.. Отим!» деди Қазбич, титраб-қақшаб.

Чиндан ҳам, қулогимга от дупури эшлилди. «Битта-яримта казак келгандир...» дедим.

«Йўқ! Үрус ёмон, ўрус ёмон!» деб бақириб юборди Қазбич ва ташқарига қоплондай отилди. Икки ҳатлаб ҳовлига чиқди; қал’а дарвозасида турган часовой милтиқ блан йўлини тўсган эди, Қазбич милтиқ устидан сакраб ўтди-да, йўлдан югуракетди... Йироқда чанг кўринар эди,— Азamat Қоракўзни чоптириб кетмоқда, эди; Қазбич йўл-йўлакай милтигини гилофидан олиб, ўқ узди. Бир минутча қимир этмай турди, кейин ўқнинг хато кетганини билиб чинқириб юборди, милтиқни тошга уриб чил-чил қилиб синдерди-да, ерга ётиб ёш боладай ҳўнграб йиглаб юборди... Қал’адан одамлар чиқиб атрофини ўраб олишди, аммо унинг кўзига ҳечнарса кўринмасди; одамлар бирпас гапиришиб туриб, тарқалиб кетицди; мен қўйларниң пулини Қазбичнинг олдига обориб қўйинглар деб буюрлим, пулга ҳам қарамади, худди ўликдай муккасидан тушиб қимирламай ётаверди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, эрталабгача қимирламай ётди... Эртаси эрталаб қал’ага келди-да, отимни ким ўғирлаганини айтинглар деб ялинди. Азаматнинг отни ечиб, миниб кетганини кўриб турган часовой кўрган-билганини яширмади. Азамат номини эшлиши бланоқ Қазбичнинг кўзлари чақнаб кетди ва Азаматнинг отаси турган овулга қараб жўнади.

— Азаматнинг отаси нима бўлди?

— Бутун гап шунда-да, Қазбич упинг отасини тополмапти: у беш-олти кунга аллақаерга кетган экан, бўлмаса, Азамат опасини ўғирлаб қочаолармиди?

Отаси қайтиб келса, уйда на қизи бор ва на ўғли. Азамат жуда муғомбир бола эди. Қўлга тушса калласидан ажралишини биларди. Ўша-ўша дом-дараксиз йўқолиб кетди, бирон абреклар шайкасига қўшилиб, Терекнингми ё Кубанънингми нариги томонида калласидан ажралгандир-да, баттар бўлсин!..

Ростини айтсан, менинг ҳам бошимга кўп савдолар

тушди. Черкас қизининг Григорий Александрович уйидалигини эшитган заҳотим, эполетларим ва қиличими тақиб унинг уйига чиқдим.

Григорий Александрович ўринда бир қўлини боши остига қўйиб, бир қўлида ўчиб қолган трубкасини ушлаб ётарди; ичкари уйининг эшиги қулф, бурнида калити кўринмас эди. Буни мен бир қарашдаёқ пайқадим... Мен жўрттага йўталабошладим, останани тепиб ҳам кўрдим, у ўзини эшитмаганга солиб ётаверди.

«Жаноби прапорщик!— дедим мен, товушимни мумкин қадар шиддатлироқ қилиб.— Менинг келганимни кўрмаяпсизми?»

«Э, салом, Максим Максимич! Трубка чекасизми?» — деди у, бошини кўтармасдан.

«Кечирасиз! Мен Максим Максимич эмас, штабс-капитанман».

«Фарқи йўқ. Чойга қалайсиз? Бошимга қандай ташвиш тушганини билсангиз эди!»

«Мен барини биламан»— дедим кроватьга яқинлашиб.

«Яна яхши, айтиб ўтиришга хушим йўқроқ эди».

«Жаноби прапорщик, сизнинг қилган ишингизга мен ҳам жавобгар бўлишим мумкин...»

«Кўйсангизчи! Шунга ҳам ота гўри қозихонами? Ахир, анчадан бери ҳамма ишимиз шериклик-ку!»

«Бу ҳазилингиз нимаси? Марҳамат қилиб, қиличингизни топширинг!»

«Митъка, қилични келтир!..»

Митъка қилични келтириб берди. Мен ўз бурчимни адо этгач, кроватьга ўтирдим-да:

«Менга қара, Григорий Александрович, ёмон иш қилиб қўйганингни бўйнингга ол»— дедим.

«Қанақа ёмон иш қилибман?»

«Бэлани олиб қочганинг... Азамат ҳам муттаҳам!.. Бўйнингга ол».

«Ха, ахир, яхши кўрсам нима қилай?..»

Шундан кейин нима ҳам деяолардингиз?.. Нима дейишимни билмай қолдим. Аммо бирпас жим ўтирганимдан кейин, отаси талаб қилса қайтариб бериш кераклигини айтдим.

«Қайтариб беришнинг ҳожати йўқ!»

«Қизининг бу ердалигини билиб қолсачи?»

«Қаёқдан билади?»

Мен яна индаёлмай қолдим «Менга қаранг, Максим Максимич!— деди Печорин, бошини ястиқдан күтариб:— ўзингиздан ўтар гап йўқ,— башарти қизни ваҳший отасига қайтариб берсак — ё бўғизлаб ўлдиради, ё биронга сотиб юборади. Бўлар иш бўлди, энди ишни бузиб ўтиришнинг нима кераги бор; қиз мендаю, қилич сизда қолсин...»

«Хеч бўлмаса, менга бир кўрсатинг ўзини»,— дедим мен.

«Анави эшикнинг орқасида ўтирипти; бугун ўзим ҳам бир кўрай деб шунча уриндим, иложи бўлмади, бир бурчакда чодрага ўралиб ўтирипти, қарамайди ҳам, гапирмайди ҳам, кийикдай ҳуркович. Духанчининг хотинини ёллаб бердим: у татар тилини ҳам билади, хизматини ҳам қиласди, унинг меники эканлигини ҳам қулоғига қуяди, чунки мендан бошқа ҳеч кимсага теголмайди», деб илова қилди Печорин, мушти блан столни бир уриб. Бунга ҳам кўндим... Нима ҳам қилаолардим? Шундай одамлар бўларканки, уларнинг гапига рози бўлмай сра иложинг йўқ.

— Ўёғи нима бўлди энди?— деб сўрадим Максим Максимичдан,— ҳақиқатан ҳам Печорин уни ўзига ўргатиб олдими ё қиз тутқунликда юртини софина-соғина, сўлиб кетдими?

— Йўғе, нега юртини соғинаркан? Унинг овулидан кўринадиган тоғлар қал’адан ҳам кўриниб туради,— бу ёввойиларга шундан бошқа ҳечнарсанинг кераги йўқ. Ишайкейин, Григорий Александрович ҳар куни унга совға бериб туради: дастлабки кунлари қиз совғаларни назар-писанд этмай рад қиласди, ҳаммаси духанчининг хотинига қоларди, бу эса унинг тилини янада бурро қиласди. Эҳ, ҳад’ялар-ҳад’ялар! Бир парча чиройли гулдор латта деб хотин киши нималар қилмайди!.. Хайр, буни бирёқса қўятурайлик... Григорий Александрович у блан узоқ вақт олишди, шу орада татар тилини ҳам ўрганиб олди, қиз ҳам бизнинг тилимизга тушунабошлади. Бора-бора Григорий Алексан-

дроричга кўз қирини ташлаб, зимдан қараб қўядиган бўлди, нуқул ҳасрат чекиб, ўзи билган ашулаларни ҳиргойи қилиб ўтиради, нариги уйда ўтириб эшишиб қолсам, менинг ҳам юрагим эзилиб кетарди. Бир ҳоди-са сра эсимдан чиқмайди; уйнинг ёнидан ўтиб кетатуриб, деразадан қарадим: Бэла сўрида бошини эгид ўтиради. Григорий Александрович эса унинг қаршисида турарди. «Менга қара, парим,— дерди Григорий Александрович унга,— эртами, кечми, ахир, менини бўлишингни ўзинг ҳам биласан-ку, нега энди мени бунчалик қийнайсан? Ё бирон чеченга кўнгил қўйганмисан? Ундаи бўлса, ҳозироқ уйингга қайтариб юбораман». Бэла бир сесканиб тушди-да, бошини чайқади. «Ё мендан ҳазар қиласанми?»— деб давом этди Григорий Александрович. Бэла бир хўрсинди. «Ёки дининг мени севишингга йўл қўймайдими?» Бэланинг ранги ўчди, у чурқ этмай ўтиради. «Ишон гапимга, ҳамманинг худоси битта, менга сени севишига йўл қўйса, нега сенга йўл қўймас экан?» Бэла худди бу янги фикрдан ажаблангандай, унинг юзига ялт этиб қаради; қизнинг кўзларида шубҳа, шу блан бирга бу гапга ишониш истаги порлар эди. Оҳ, у кўзларни айтмайсизми! Худди бир жуфт чўғдай ёниб турар эди.

«Менга қара, гўзалим, азизим Бэла!— деб давом этарди Печорин,— сени қашчалар севганимни кўриб турибсан: бир кулиб қарашини учун ҳечиарсамни аямайман; сенинг вақтингни хуш қилиш учун ҳарнарсага тайёрман, сенинг баҳтли бўлишингни истайман; агар сен яна қайфуга ботсанг — мен ўламан. Айтчи, очилиб ўтирасанми?» Бэла қолқора кўзларини ундан узмай ўлланиб қолди, кейин эркаланиб жилмайди-да, бошини эгид розилик билдириди. Печорин унинг қўлидан ушлаб, мени бир ўпгин деб ялина бошлади; қиз ўзини ожизлик блан ҳимоя қиласан деб туриб олди; Бэлани титроқ босиб, йиғлаб юборди, «Мен сенинг чўрингман, асирангман,— дерди у,— мени зўрлашга кучинг етади, албатта», деб яна кўз ёши қила бошлади.

Григорий Александрович пешонасига бир мушт

урди-да, нариги уйга чиқиб кетди. Мен унинг олдига кирдим; у икки қўлинин қовуштириб, қовоқларини солгани ҳолда уй ичидаги кезиб юради. «Хўш, ишлар қалай, отахоним?»— дедим мен унга. «Хотин эмас, иблис экан!— деб жавоб берди Печорин.— Аммо, сизга онт ичиб айтаманки, менга тегмаса — отимни бошқа қўяман». Мен бош чайқадим. «Гаров ўйнаисизми?— деди менга қараб:— бир ҳафтадан кейин!»—«Бўпти!» Қўл сиқишиб ажралишдик.

Эртаси куни эрталаб Печорин ҳархил совғалар олиб келиш учун Кизляр шаҳарига одам юборди; жуда кўп ҳархил эрон матолари келтирилди, у молларнинг сонисаноги йўқ эди.

«Қалай, Максим Максимич, осиёли гўзал мана бу парсаларга туриш беролармикан?»— деб сўради Печорин, матоларни кўрсатиб. «Сиз черкас қизларини билмас экансиз,— дедим мен,— булар грузин қизларига ҳам, закавказъели татар қизларига ҳам ўхшамайди, булар бутунлай бошқача. Буларнинг одатлари ҳам бошқача, бошқача тарбия кўришган». Григорий Александрович кулумсираб қўйди-да, ҳуштак блан маршchalaboшлади.

Худди менинг айтганим келди, совғалар қизга унча та’сир қилмади; қиз унга меҳрибонроқ ва ишонқираброқ қарайбошлади, холос, ундан нари ўтмади: шундан кейин Печорин энг охирги чорани қилиб кўрмоқчи бўлди. Бир куни эрталаб отини эгарлатди-да, черкасча кийиниб, қуролланиб Бэланинг олдига кирди. «Бэла! деди қизга:— сени нақадар севишимни ўзинг яхши биласан. Мени яқиндан таниб, кейин-кейин яхши кўриб кетарсан деб, сени олиб қочиб келтирган эдим; мен янгишган эканман, хайр энди! Ҳамма бисот ва мулкимни сенга ташлаб кетдим; хоҳлассанг — отангнинг уйига қайт, ихтиёр ўзингда. Сенинг олдингда гуноҳкорман, шунинг учун ўзимни жазолашим керак; хайр, мен кетдим, аммо қаергалигини ўзим ҳам билмайман! Балки, баҳтим юришиб, бирон дайди ўқ ёки қилич тифига дучор бўларман; ўшанда мени эсларсан ва гуноҳимдан ўтарсан»,— деди-да, юзини тескари ўгирив хайрлашгани қўл узатди. Бэла унинг қўлинини

олмасдан, жим ўтирадӣ. Мен эшик орқасида туриб, тирқишдан қизнинг юзини кўриб туардим: жуда раҳиммим келди, чунки бечоранинг гўзал чеҳраси бўздай оқариб кетганди! Жавоб бўлмагач, Печорин эшикка қараб бирнеча қадам юрди; у дир-дир титрарди — ростини айтганда, ҳазил қилиб айтган гапини амалга оширишдан тоймасди ҳам. Шунаقا одам эди ўзи! Энди эшик бандини ушлаган эдикӣ, Бэла иргиб ўринидан турди-да, ҳўнграб йиғлаб, унинг бўйнига осилди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, эшик орқасида туриб мен ҳам йиғлаб юбордим, йиғлаганим йўғу, шундай...

Штабс-капитани жим қолди.

— Ростини айтсан, ҳечқачон бирорта аёл мени шунчалик севмагани алам қилди,— деди кейин, мўйловини бураб.

— Уларнинг баҳтиёр ҳаёти узоққа чўзилдими? — деб сўрадим мен.

— Ҳа, Бэла кейин бизга, Печоринни биринчи кўрган кунимдан бошлибоқ ҳар кеча тушимга кириб чиқарди, ҳечким менга бунчалик ёқмаган эди деб иқрор бўлди. Рост, улар жуда баҳтли эдилар!

— Э, бўёғи қизиқ эмас экан-да! — деб юбордим беихтиёр.— Дарҳақиқат, бу воқиа фожиа блан тугаса керак деб ўйлагандим, бирдан умидим пучга чиқди!..— Наҳотки, ғота қизининг қал'ада эканлигини пайқамади? — деб давом этдим.

— Пайқашгаю пайқаган-а, аммо бирнеча кундан кейин чолни ўлдириб кетишити деб эшитдик. Воқиа бундай бўлади..

Яна қулоқларим диккайди.

— Шуни айтиш керакки, Қазбич отимни Азамат отасининг маслаҳати блан ўйлаган, деб ўйлаган экан, ҳарҳолда, мен шундай деб тахмин қиласман. Бир куни Қазбич овулдан уч чақиримча нарида, йўл ёқасида пойлаб ётилти; чол қизини қидира-қидира тополмай қайтиб келаётган экан; князънинг маҳрамлари орқада қолиб кетган эканлар,—кеч кириб, қош қорайган пайтда князъ отини секин ҳайдаб хаёлга ботиб келаётган экан, бирдан Қазбич чакалакзор ичидан қоплондай иргиб чиқиб, отига мингашиб олгану, ханжар солиб ерга

йиқитган, кейин отнинг жиловини қўлига олиб ура қочган; князъ маҳрамларидан ба’зилари буни тепаликдан кўриб қолиб кетидан қувишган бўлса ҳам, етагомаганлар.

— Отининг ўрнига от олиб, кетидан ўч ҳам олиптида,— дедим мен, штабс-капитаннинг фикрини билмоқ учун.

— Албатта, уларнинг одатига қараганда, Казбич тамоман ҳақли эди,— деди штабс-капитан.

Ўзга халқлар орасида туришга мажбур бўлган рус кишисининг шу халқнинг расм-одатларига тезда ўрганиб қетиш қобилияти мени беихтиёр ҳайратда қолдирди; бу хислатнинг яхши ёки ёмон эканлигини билмайман, аммо бу хислат, русларда ғоят эпчиллик ва соғлом фикр борлигини, зарур бўлган пайтларда ва даф’ қилишнинг иложи бўлмаган тақдирда, ҳарқандай ёвузиликни кечираолишларини кўрсатади.

Бу брада чой ҳам ичилиб бўлди; аравага қўшилган отлар анчадан бери совуқда дийдираб турар эди; фарб томонга оғган ой анча хиралашиб қолган ва йироқдаги тоғ чўққилари тепасида худди йиртиб ташланган чодирга ўхшаган қора булувлар орасига кирайми, кирмайми деб турар эди. Биз уйдан чиқдик. Ҳамроҳимнинг кароматига қарши, ҳаво очилиб кетди, тонг ҳам сокин бўладиган кўринарди; осмоннинг йироқ уфқидаги лак-лак юлдузлар чамандай чарақларди, беғубор қор қатламлари қамраб ётган тоғ бағирларини қизартириб, шарқ томондан шафақ ёйилган сари, юлдузлар ҳам биринкетин сўниб борар эди. Ўнг ва чап томонимизда сирли ва мудҳиш жарлар қорайиб кўринарди, туман худди кун ёришишини сезган ва ундан қўрққандай, ғадир-будур қояларга илашиб, илондай буралиб-буралиб, жарликларга кириб борарди.

Эрталабки ибодат вақтида инсон қалби қандай сокин бўлса, осмон ҳам, ер ҳам шундай сокин эди: аҳ’ен-аҳ’енда шарқ томондан эсган енгил щабада отларнинг қиров босган ёлларини елпиб-елпиб қўяр эди. Биз йўлга тушдик; беш нафар қирчанғи от аравамизни қинғир-қийшиқ йўлдан Гуд-Тоққа зўрға судраб чиқарди; ўзимиз арава кетидан пиёда борар ва отлар ҳолдан

тойған пайтларда гилдирак тагига тош қистириб қўяр эдик; назаримда, йўл худди осмонга чиқиб кетаётгандай туюларди, чунки ҳанча тикилиб қарамай, ҳамон баландга кўтарилиб борар ва охири кечакуни Гуд-Тоғ тепасида худди ўлжа кутиб ўтирган калхатга ўхшаб кўринган қопқора булут ичига кириб, қўздан ғойиб бўлиб кетар эди; оёғимиз остида қор ғиъирларди; ҳаво шу қадар сийраклашиб борар эдик, зўғра нафас олардик; қон ҳадеб бошга қуюлиб келаверарди, аммо шу блан бирга, бутун томирларимга аллақандай шодлик туйғулари ёйилиб, бутун оламнинг тепасига чиқиб олганим учун вақтим хуш бўлиб кетган эди: тўғри, бу ҳис болаларга хос бўлган ҳисдир, йўқ демайман, аммо жамиятдан йироқлашган ва табиатга яқинлашганимизсари, ўзимиз ҳам беихтиёр болаларга ўхшаб қоламиз; дилимиздаги ҳамма ташвишлар йўқолади ва бир вақтлардагидек, яна поклашади ва келажакда ҳам шундай бўлса керак, албатта. Менга ўхшаб тоғ-тошларни кезиб, ажойиб ва гаройиб манзараларни кўриб юрган, тоғлар ва даралардан анқиган ҳаётбахш ҳавони суқланиб-суқланиб ютишга ўрганганди одам, менинг бу сиҳрли манзараларни айтиб беришга ва тасвирлашга бўлган ҳавасимнинг қанчалик зўр эканлигини билади, албатта. Ниҳоят, Гуд-Тоғнинг чўққисига ҳам етдик, тўхтаб атрофга назар ташладик: чўққи устида кулранг булатлар осилиб турар ва унинг музлек ҳафаси яқинда бўрон туришидан дарак берарди, аммо кунчиқар томон шу қадар беғубор ва ярқираб турар эдик, биз, я'ни мен блан штабс-капитан уни бутунлай унутдик... Ҳа, штабс-капитан ҳам унугди, чунки табиат гўзаллиги ва улуғворлиги сезгиси биздек ҳаяжонланган ҳикоячиларнинг дилидагидан кўра содда одамларнинг дилида кучлироқ бўлади.

— Сиз бундай ажойиб манзараларни кўравериб ўрганиб қолгандирсиз? — дедим мен.

— Ҳа, ўқнинг визиллаб учишига ҳам, я'ни юракнинг гупиллаб уришини яширишга ҳам ўрганиш мумкин.

— Аксинча, ба'зи кекса жангчиларга бу нарса мусиқадай ёқади деб эшитувдим.

— Истасантгиз, бу ҳам тўғри, ёқади; аммо юрагигиз янада қаттиқроқ ургани учун ёқади. Бир қаранг, қандай тўзал ўлка!— деб илова қилди штабс-капитан, кунчиқар томонни кўрсатиб.

Чиндан ҳам бундай манзарани бошқа ҳечқаерда учратиш мумкин эмасди: тагимизда ястланиб ётган Койшаур водисининг ўртасини Арагва блан яна бир сой худди кумуш уқадай кесиб ўтарди; води тепасида сузиб юрган мовий туман эрта тонгнинг илиқ шу'лаларидан ўзини атрофдаги дараларга олиб қочарди; ўнг ва чап томондаги қор, чангол боғсан, бир-биридан баланд тоғ тизмалари бир-бировини кесиб, ҳарёққа чўзилишиб кетарди; йироқда ҳам тоғлар, аммо қояларнинг ҳечқайсиси бир-бирига ўхшамасди,— тоғ тепаларидаги қорлар қипқизил чўғдай товланиб шу қадар ярқираб ёнардики, уни кўриб шу ерда умрбод қолиб кетгинг келарди; тўқ кўкимтириб ортидан,— бу ерларга яхши ўрганиб қолган кўзгина унинг қора булут эмаслигини ажратабиларди,— қуёш қўринабошлади; лекин қуёш тепасидан ўтган қон янглиғ қипқизил шафақ ҳамроҳимнинг диққатини жалб қилди. «Бугун ҳаво бузилади деб айтмабмидим,— деб хитоб қилди у.— Илдамроқ юрайлик, Крестовая тоғига етганимизда бўронда қолмайлик тағин».— Кейин, «Ҳайда!» деб қичқирди аравакашларга.

Аравалар пастликка сирғаниб кетмасин деб, ғилди-ракларга занжир боғладик, отларнинг жиловидан ушлаб, пастга тушабошладик; ўнг томонимиз баланд қоя эди, чап томонимиз эса шу қадар чуқур жарлик эдики, унинг тагига жойлашган бутуни бошли осетин қишлоғи худди қалдирғоч уясидек бўлиб қўринарди; иккита арава дуч келиб қолса ўтиб кетаолмайдиган бу йўлдан қоронги кечаларда куръерларнинг йилига ўн мартараб шалақ аравадан тушмай ўтишини кўз олдимга келтирган эдим, этим жимирилашиб кетди. Аравакашларимизнинг бири ярославльи рус мужиги бўлиб, иккинчиси — осетин эди; осетин ўртага қўшилган отни зўр эҳтиёт блан етаклаб борарди,— бизнинг бегам русимиз эса ҳатто аравадан тушмади ҳам! Мен унга, ҳеч бўлмаса менинг чемадонимнинг

ғамини есангчи, жарга тушиб кетса, унинг кетидан тушиб юришга тобим борми, десам, у, «Қўяверинг, хўжайин! Худо хоҳласа, омон-эсон етиб оламиз; бу ерларда кўп юрганимиз»,— деди. У ҳақли эди: ҳақиқатан, манзилга омон-эсон етиб олмаслигимиз мумкин эдию, аммо етиб олдик; одамлар кўпроқ мулоҳаза қилиб кўрсалар ҳаётнинг бунчалик ташвишга арзимаслигини билган бўлар эдилар...

Балки, сиз Бэла воқиасининг правардини билмоқни истарсиз? — Биринчидан, мен ёзганим қисса эмас, балки йўл хотираларирип; бинобарин, штабс-капитаннинг ўзи бошламагунча уни гапиришга мажбур этаолмайман. Хуллас, сабр қилингиз ёки, истасангиз, китобнинг бирнечча варагини очиб қарангиз, аммо бундай (ёки, Гамба¹¹ деган бир олимнинг айтишича, le Mont St-Christophe)дан¹² ошиш сизнинг диққатингизга арзиди. Шундай қилиб, биз Гуд-Тоғдан Чертовая водисига ошиб тушдик... Ана бу романтик номни қарант! Кўз олдингизга дарҳол одам оёғи тегмаган тоғлар орасидан макон тутган ёвуз жинлар уяси келгандир,— йўқ, ундан эмас: Чертовая водисининг номи «чорт»* деган сўздан эмас, балки «черта» деган сўздан келиб чиққан,— чунки, бир вақтлар Грузия чегараси шу ердан ўтарди. Вўдиии худди Саратов, Тамбов ва ватанимизнинг шунга ўхшаш азиз ерлари каби, қор уюмлари кўмиб юборган эди.

— Ана, Крестовая тоғига ҳам етдик!— деди штабс-капитан, Чертовая водисига тушганимиздан кейин қор тагида қолиб кетган бир-тепаликни кўрсатиб; тепалик чўққисида тошдан ясалган крест кўринарди, шу крест ёнидан кўзга гира-шира кўринадиган йўл ўтарди; бошқа йўлни қор кўмиб юборган кезлардагина шу йўлдан юриларди: аравакашларимиз тоғдан ҳали кўчки тушмаганини айтишди ва отларни аяб, бизни айланма йўлдан олиб кетишди. Муюлишга етганда бешта осетинни учратдик; улар бизга ўз хизматларини таклиф этиб,

* Чорт — шайтон, ажина. (*Тарж*)

** Черта — чизик, чегара. (*Тарж*)

ҳай-ҳувлашиб аравамизнинг ғилдирагидан итарабошлидилар. Йўл ҳақиқатан ҳам хавфли эди: ўнг томондан, тепамиздан бир шамол кўтарилса даранинг ичига қулаб тушишга тайёр қор уюмлари осилиб турарди; торгина йўлнинг бир қисмини қор кўмиб юборган, ба’зи ерларда қор тиззамизгача чиқарди, ба’зи ерларда эса офтоб шу’лалари ва тунги совуқнинг кучи блан яхлаб қолганди, шунинг учун биз аранг юриб борар эдик; отлар тойиб йиқиларди; чап томонимиз жуда чуқур жарлик бўлиб унинг тагидан ҳайқириб оққан дар’ёгоҳ муз тагига кириб кетар, гоҳ қопқора тошлар устидан кўпиривб оқарди.— Крестовая тоғини икки соатда айланиб ўтибмиз,— икки соат ичида атиги икки чақирим йўл -босибмиз, холос! Шу орада булутлар пастлашиб, олдин дўл, кетидан қор ёғабошлади; даралар ичига бостириб киручи шамол худди Соловей-Разбойник¹³ сингари бўкирар, ҳайқирап, ҳуштак чалгандай чийилларди, кўп ўтмай тош крестни шарқ томондан тўлқинланиб келучи туман босиб, крест кўздан ғойиб бўлди... Дарвоқи’, шу крест тўғрисида ғалати, аммо кенг тарқалган ривоят бор, шу ривоятга қараганда бу крестни Петр I Кавказдан ўтиб кетаётганида қўйдирган эмиш; аммо биринчидан, Петр фақат Доғистонгача келган, иккинчидан эса, крестнинг устига, генерал Ермоловнинг амри блан қўйилган деб катта-катта ҳарфлар блан ёзилган, демак крест 1824-нчи йилда қўйилган бўлади. Аммо, мазкур лавҳанинг бўлишига қарамай, ривоят шу қадар сингиб кетган эдики, лавҳаларга ишонмаслигимизни назарга олганда, қайсибирига ишонишингни ҳам билмайсан киши.

Коби бекатига етиб олишимиз учун яхмалак тошлар ва юмшоқ қорлар устидан яна беш чақиримча юришимиз керак эди. Отларимиз жуда ҳолдан тойган, ўзимиз ўлардай совқотган эдик; бўрон худди ўзимизнинг шимол бўронлари сингари тобора зўрайиб борарди; фақат унинг мудҳиш ноласи ниҳоятда ғамгин ва мунгли эди. «Сен ҳам ўзингнинг бепоён кенг даштларингни соғиниб йиғларкансан, дарбадар!— деб ўйлардим мен.— У ерларда совуқ қанотларингни қанча керсанг кераверасан, бу ерда эса худди темир қафас панжараларига чин-

қириб қанотларини урган бургут янглиғ сиқиласан, димиқасан».

— Иш чатоқ! — деди штабс-капитан, — атрофга бир қаранг, туман блан қордан бошқа ҳечнарса кўринмайди; фалокат босиб, жаргами ё бирон чуқургами тушиб кетмайлик; пастда Байдара қутуриб ётган бўлса — тагин ўтолмаймиз. Осиёнинг шуниси ёмон-да! Одамлари га ҳам, дар ёларига ҳам ишониб бўлмайди! — Аравакашларимиз пишқирган, оёқларини тираб олиб, қамчиларнинг аччиқ зарбига ҳам қарамасдан, жойларидан силжимай турган отларга бақириб, сўкина-сўкина савалардилар.

— Тақсир, бугун барибир Қобига етолмаймиз, — деб қолди аравакашлардан бири, — рухсат этсангиз, вақт борида чапга бурилсак. Ҳов анови тоғ бағрида бир нарса қорайиб кўринади, эҳтимол, уйдир: ҳаво бузук кезларда йўловчилар ҳамиша ўша ерга кўнади, ановилар, ароқ пули берса, бошлаб борамиз дейишапти, — деб илова қилди аравакаш, осетинни кўрсатиб.

— Биламан, ука, сенсиз ҳам биламан! — деди штабс-капитан, — шу йўл бошлаб боручилар ҳам ёмон жонимга тегди-да! Ароқ пули олиш учун топган баҳоналарини қаранг-а!

— Ҳарҳолда, иқрор бўлишингиз керакки, булар бўлмаганда аҳволимиз чатоқ бўларди, — дедим.

— Ҳа, тўғри, тўғри, — деб пингиллади штабс-капитан. — Уф, бу йўлбошловчилар роса жонимга тегди-да! Қаердан фойда чиқса, дарров исини билишади, гўё буларсиз йўл топилмайдигандай.

Чапга бурилдик, кўп мاشаққатлардан кейин зўрға бир манзилга етиб олдик, бу манзил ҳарсанг тошлардан ясалиб тошдеворлар блан ўраб олинган икки хоналик бир кулба эди. Жулдир-жулдир кийинган уй эгалари бизни зўр хурсандчилик блан кутиб олишди. Кейин билсам, ҳукумат бўронда қолган йўловчиларга манзил бериш шарти блан уларга ҳақ тўлар ва озиқовқат блан та'минлаб тураркан. «Ҳарҳолда, жуда яхши бўлди! — дедим мен, гулхан ёнига ўтириб, — энди Бэла воқиасининг охирини айтиб берасиз, имоним комилки, вўқия ўша блан тугамагандир».

— Нима учун имонингиз комил? — деди штабс-капитан, муғомбирлик блан кўз қисиб.

— Шунинг учунки, одатда бундай бўлмайди: ғайритабиий бошланган нарса ғайритабиий равишда тугалиши керак.

— Ҳа, топдингиз-а...

— Фоят хурсандман.

— Сиз-ку хурсанд бўлласиз-а, аммо менинг эсимга тушса ҳозир ҳам юрагим ачишиб кетади. Бэла жуда ажойиб қиз эди! Кейин-кейин уни худди ўз қизимдай яхши кўриб қолдим, у ҳам мени яхши кўрарди. Шуни ҳам айтишим керакки; менинг бола-чақам йўқ, сўққабош одамман; ота-онамдан хабар келмаганига ҳам 12 йилча бўлди, вақтида ўйланиб ҳам олмаган эканман,— энди менга ўйланиш ярашмаса керак; шунинг учун ҳам, эркалатадиган овунчоқ топиб олганимдан хурсанд эдим... Ба’зан у бизга ашуалар айтиб, лезгинка-га ўйнаб берар эди... Унинг ўйнаганини кўрсангиз! Узимизнинг губерния қизларини кўп кўрганман, бир марта, бундан 20 йилча муқаддам, Москвада аслзодалар клубида ҳам бўлганман,— аммо бунинг олдида уларга йўл бўлсан. Улар иш ечолмайди.. Григорий Александрович уни қўғирчиқдай ясантириб қўяр эди, жуда яхши парвариш қилди, ўзи ҳам бизникида туриб, шунақангичилиб кетдики, асти қўяверинг; қуёшда қорайган юзи ё ва қўллари оқариб, юзлари олмадек қипқизил бўлиб кетди... Жуда шўх бўлиб кетганди қизи тушмагур. Нуқул менга тегишгани тегишган эди.. Худо ўзи ке-чирсин!

— Отасининг ўлганини айтганингиздан кейин нима бўлди?

— Уз аҳволига кўнишиб кетгуича бу сирни уидан яшириб юрдик; айтганимиздан кейин бир-икки кун йинглади-ю, кейин эсидан чиқиб кетди.

Тўрт ойча яхши туришди. Григорий Александрович овга жуда ишқивоз эди деб айтувдим, шекилли; илгарилари тўнғиз ё кийик овлаб ўрмондан чиқмас эди, энди бўлса қал’а деворидан нарига ҳам ўтмайдиган бўлиб қолди. Аммо кейин қарасам: яна хаёлга чўмиб қўлларини орқасига қилиб, уй ичида айланниб юрадиган

бўлиб қолди; кейин бир кун ҳечкимга айтмасдан овга кетибди,— кун бўйи овда юрди; бир кетди, икки кетди, кейин овга бормайдиган куни қолмади... Яхши эмас, ораларига совуқчилик тушганга ўхшайди, деб ўйладим.

Бир куни эрталаб уларникига кириб қолдим,— бу воқиға ҳали ҳам кўз олдимдан кетмайди, қора шоҳи пешмат кийган, юзлари сўлғин Бэла кроватъда ўтирипти, чехраси ғамгин; кўриб қўрқиб кетдим.

«Печорин қани?» — деб сўрадим.

«Овда».

«Бугун кетдими?» — Бэла худди гапиришга қийналгандай, индамай ўтиради.

«Йўқ, кеча кетган эди» — деди у, ниҳоят, оғир хўрсишиб.

«Бирон фалокатга учраган бўлмасин тағин?»

«Кеча куни блан хаёл суриб ўтиридим,— деди Бэла, йиги аралаш,— миямга минг хил хаёллар келди: гоҳ уни ёввойи тўнғиз ярадор қилдими, ё чечен тоқقا олиб қочиб кетдими, дейман... Бугун эса мени севмаса керак деб ўйлаб ўтирибман».

«Бундан баттарроқ нарсани ўйлаб топмадингми, қизим?!» — Бэла йиглаб юборди, сўнг бошини ғуур блан баланд кўтарди-да, кўз ёшларини артиб давом этди:

«Агарда мени севмаса, уйимга қайтариб юборишига нима тўсқинлик қиласи? Мен уни зўрламайман. Бундан буён ҳам шундай бўлса, ўзим кетаман қўяман: мен унинг чўриси эмасман — князъ қизи бўлам!...»

Мен уни юпатабошладим: — «Менга қара, Бэла, ахир, у сенинг этагингга тикиб қўйилган әмаски, узузу кун уйдан чиқмай ўтирса; ахир у ёш йитит бўлса, овга ишқивоз бўлса,— юради, юради-да, яна қайтиб келади; ташвиш чекаверсанг, хафа бўлаверсанг қайтангга уни тезроқ зериктириб қўясан».

«Рост, рост! — деб жавоб берди Бэла, — энди хушчақчақ бўлиб ўтираман». Кейин кулди-да, чилдирмасини чалиб, ашула айтишга ва ўйинга тушиб, атрофимда чириллаб айланишга бошлади; аммо бу ҳам узоққа

бормади, яна кроватъга ўзини ташлади-да, қўллари блан юзини беркитиб олди.

Нима ҳам қилаолардим? Менинг хотин кишига сра ишм тушмаган; уни қандай овутай деб ўйлаб-ўйлаб, ҳеч иложини қилаолмадим; бирмунча вақт иккимиз жим қолдик... Жуда оғир аҳвол юз берди!

Ахири мен унга: «Истасанг юр, тупроққўргонни айланиб келамиз? Ҳаво жуда яхши» дедим. Сентябрь ойи эди. Дарҳақиқат, кун жуда яхши эди; қуёш порлаб турса ҳам, унча иссиқ эмас эди, ҳамма тоғлар худди кафтда тургандай равshan кўринарди. Биз индамасдан қал’а кўтармасини айланиб юрдик; ниҳоят, Бэла чимга ўтириди, мен ҳам унинг ёнига ўтиридим. Эсимга тушса — кулгим қистайди; мен худди унинг мураббия-сидай кетидан эргашиб юрардим.

Қал’амиз баландликда эди, валдан жуда ажойиб манзара очиларди: бир томон — бирнеча жарлик тилкалаб ташлаган кенг яланглик бўлиб, охири тог тизмасигача чўзилган ўрмонга бориб туташарди; ялангликнинг у ер, бу ерида тутиналар бурқиётган оувуллар кўринарди, йилқилар ўтлаб юрарди; бошқа томондан эса кичкина соё оқарди, сойнинг нариги томонини Кавказнинг катта тоғларига қўшилиб кетган қирра тошли бутазорлар қоплаб ётарди. Биз бастион¹⁴ бурчагида ўтирадик, шунинг учун икки томон ҳам яққол кўриниб турарди. Бир маҳал қарасам, ўрмон ичидан кўк от минган бир киши чиқиб биз томонга отини елдириб кела-верди, ниҳоят, сойнинг нариги бетига, биздан юз саржинча нарига қелиб тўхтади-да, худди қутургандай, отини ўйноқлатабошлади. Бу нима қилгани, дедим ичимда... «Сен қара, Бэла ёшсан, кўзинг ўткир, у сувори ким экан, кимга тамоша кўрсатгани кепти?..» дедим.

Бэла қаради ва бирдан: «Қазбич-ку!..» деб қичқириб юборди.

«Оббо, қароқчией! Бизни мазах қилгани желдими?» Синчиклаб қарасам, худди Қазбичнинг ўзгинаси, афтибашараси қора, уствоши жулдир, аввалгидай ифлос. «Тагидаги от — отамнинг оти», — деди Бэла, қўлимдан маҳкам ушлаб; ўзи худди теракнинг баргидай титрарди, кўзлари ўтдай чақнаб кетди.— «Ҳа-ҳа,— дедим ичим-

да,— сенинг томирларингда ҳам қароқчи қони қайнар-кан-ку!»

«Бери кел,— дедим мен, часовийга,— милтифингни сл, ҳов анови суворини отдан йиқитсанг — кумуш сўл-кавой оласан». — «Хўп бўлади, жаноби олийлари; аммо бир жойда тек турмаяпти-да...» деди — «Буюр, турсин!» — дедим мен, кулиб... «Хой, оғайни! — деб бақирди часовий, қўлини силкитиб,— бирпас тек тур, намунча гир-гир айланмасанг?» — Казбич чиндан ҳам тўхтаб қулоқ солабошлади; музокара бошлайди деб ўй. Менинг гренадёrim¹⁵ милтиқни мўлжалга олди-да... пақ этиб отди... тегмади; фақат порохнинг чақнаб ёнгани кўринди, холос; Казбич отини бир ниқтаган эди, от четга сакради. Казбич оёғини узангига тираб қаддини ростлади-да, ўз тилида бирнималар деб, қамчинини ўхталиб, қочиб кетди.

«Уят сенга!» — дедим, часовийга қараб.

«Жаноби олийлари, жон бергани кетди,— деб жавоб қайтарди часовий,— бу ла'нати ҳалқ ўқ еса ҳам дарров ўлақолмайди».

Чорак соатдан кейин Печорин овдан қайтди; Бэла унинг бўйнига ўзини ташлади, узоқ йўқолиб кетгани учун ундан ўпкаlamади ҳам, тина ҳам қилмади... Ҳатто менинг ҳам Печориндан аччигим чиқиб кетди. — «Хой, менга қаранг, инсоф борми ўзингизда,— дедим унга ҳозирнинг ўзида Казбич сойнинг нариги томонида эди, биз уни ўқса тутдик; йўлда дуч келиб қолса нима килардингиз? Тоғлилар жуда қасосчи ҳалқ бўлади: отини Азамат блан тил бириктириб ўғирлаганингизни пай-қамади деб ўйлайсизми? Бошимни гаровга қўйиб айтиманки, энди Бэлани ҳам таниди. Бундан бир йил бурун Бэлани яхши кўриб юрганини биламан,— менга ўзи айтиб юрар эди,— тузукроқ қалин тўлашга кўзи етганда совчи ҳам қўйдирган бўлар эди...» — Шундан кейин Печорин ўйланиб қолди. — «Рост, эҳтиёт бўлиш керак...» — Бэла, бугундан этиборан қал'адан ташқарий чиқмаслигинг керак», — деди.

Кечқурун у блан анчагача баҳсолашиб ўтирдик, бечора қизга бўлган муносабатининг ўзгарганидан жаҳ-

лим чиққан эди; әртадан кечгача овда юришидан ташқари, Бэлдан ҳам кўнгли совуган, уни камдан кам эркалайдиган бўлиб қолган эди, Бэла бояқиши сўлий-бошлаган, юзларининг қони қочган, шаҳло кўзлари ҳам сўнабошлаган эди. «Нега хўрсиндинг, Бэла, хафамисан?» деб сўрасам:— «Иўқ!» — дерди. «Кўнглинг бирон нарса истайдими?» — «Иўқ!» — «Қариндош-уруларингни сўғиндингми?» — «Менинг ҳечқанақа қариндош-уругим йўқ». Ҳатто шундай бўлардики, бутун кун бўйи ё «ҳа», ё «йўқ»дан бўлак ҳечнарса демасди.

Печоринга мен шуларни гапириб бердим.— «Менга қаранг, Максим Максимич,— деб жавоб берди у:— менинг мижозим жуда ёмон-да; тарбия орқасида шундай бўлганманни, ё худо шундай яратганни, билмайман; фақат шуни биламанки, агар бошқаларнинг баҳтизилигига сабабчи бўлсан, ўзим ҳам улар каби баҳтсиз бўлиб кетаман. Шубҳасиз, бу нарса у баҳтсизларга тасалли бўлаолмайди, албатта,— аммо, пачора, ҳамма кулфат шунда. Илк ўшлигимда, ота-опампинг қаноти остидан чиққан дамдан бошлаб, пулга сотиб олиш мумкин бўлган ҳамма айш-ишратларни тотиб кўрабошлидим, шубҳасиз, бу айш-ишратлар ахир бориб кўнглимга урди. Кейин жамиятнинг юқори табақасига отилдим, кўп ўтмай бу ҳам жонимга тегди; аслзода гўзалларга муҳаббат қўйдим, улар ҳам мени яхши кўришарди,— аммо уларнинг ишқи фақат менинг фикри-хаёлимни ва иззати-нафсимни қўзғатарди, холос; қалбим эса бўшлигича қолаверарди... Китобга берилдим, ўқидим — илммар’ифат ҳам кўнглимга урди; шуҳратнинг ҳам, баҳтнинг ҳам уларга боғлиқ эмаслигини билдим, чунки ҳаммадан баҳтли нодонлар экан, шуҳрат деган нарса толи’нинг ўзи экан, унга эришиш учун фақат абжир бўлсанг кифоя экан. Шундан кейин, юрагим сиқилиб, диққинафас бўлабошлидим... Кўп ўтмай мени Кавказга кўчиришди; бу давр умримнинг энг баҳтли даври эди. Мен чеченлар ўқи остида одам диққинафас бўлмаса керак деб ўйладим,— афсус, янгишибман; бир ой ўтмасдан ўқларнинг визиллаб учишига ва ажал блан ёнма-ён юришга шу қадар ўрганиб кетдимки, улардан кўра чивинлар менинг диққатимни кўпроқ жалб этади:

ган бўлиб қолди,— илгаригидан ҳам баттар зерикабошлидим, чунки сўнгги умидимдан ҳам ажралган эдим. Бэлани биринчи марта ўз уйимда кўриб, тиззамга олиб ўтирганимда, қопқора соchlаридан ўтганимда мен тентак уни тақдир менга шафқат қилиб юборган фаришта деб ўйлабман. Тағин янгишибман, ваҳший қизнинг ишқи зодагон хонимнинг ишқидан сал афзал экан; биринчисининг ноз-карашмаси кўнгилга ургандек, иккичининг нодонлиги ва соддадиллиги ҳам кўнгилга урад экан. Ростини айтсам, мен уни ҳозир ҳам севаман, бирнечча лаззатли дамлар бахш ётгани учун мен ундан жуда миннатдорман, унинг учун жонимни фидо қилишга ҳам тайёрман, аммо унинг ёнида бўлсан — зериқаман... Тентакманми, ё ёвузманми, билмайман; аммо, шунисини биламанки, мен ҳам унинг сингари ачинишга зорман, балки ундан ҳам кўпроқ зордирман; менинг руҳимни юқори муҳит бузган, фикр-хаёлим ҳамиша нотинч, қалбим сра тўймайди; менга ҳар нарса ҳам оз; лаззатга ва мазага қанча тез ўргансам, ғам-ҳасратга ҳам шунча тез кўникиб кетавераман, турмуш кундан кунга кўзимга ма'носиз бўлиб кўринади; биргина иложим қолди: у ҳам бўлса — саёҳат. Иложи бўлган куни жўнайман,— аммо Европага эмас, Европага боришдан худо сақласин!— Америкага, Арабистонга, Ҳиндистон томонларига кетаман,— зора, йўлда ўлиб кетсам! Ҳарҳолда, бўронларга учрарман, ёмон йўллардан юришга тўғри келар, ишқилиб, бу сўнгги юпанчим тезда тугамаса керак деб умид қиласман». Шу таҳлитда у узоқ гапириб ўтириди, унинг ҳамма гаплари миямга қаттиқ ўрнашиб қолди, чунки бундай сўзларни 25 яшар йигитдан биринчи марта эшитишим эди, худо хоҳласа, ортиқ эшитмасман... Ажабо! Айтингчи,— деб мурожаат қилди менга штабс-капитан,— сиз яқиндагина пойтахтда бўлгансиз: у ердаги ҳамма ёшлар ҳам шунақами?

Мен, худди шундай дегучи одамлар жуда кўп, улар орасида ростгўйлари ҳам бордир; ҳамма одатлар сингари, дун ёдан безиш ҳам жамиятнинг юқори табақаларидан бошланиб, энди пастки табақаларига тушди, ҳозир эса ҳақиқатан ҳам зерикучи ва дун ёдан безучи одамлар бу бахтсизликни худди бир нуқсонни яшири-

гандай яшириб юрадилар, дедим. Штабс-капитан бу нозик нуқталарга тушунмади, бошини чайқади-да, муғомбирлик блан кулумсираб:

— Зерикиш модасини французлар чиқаргандир да? — деди.

— Йўқ, инглизлар.

— Шунақами!.. — деди у, — ие, улар ашаддий пияниста халқ-ку, ахир.

Шу онда бирдан москвали хонимлардан бири эсимга тушиб кетди, у хоним Байрон — пияниста эди, шундан ортиқ ҳечнимаси йўқ эди, дерди. Аммо штабс-капитаннинг гапини кечирса бўлади: ичкилиқдан ўзини тийиб юриш учун дун'ёдаги ҳамма фалокатлар ичкилиқ туфайли келиб чиқади деб ўзини ўзи ишонтиради.

Штабс-қапитан ҳикоясини давом эттиради:

— Қазбич қайтиб келмади. Аммо, нима учундир, унинг ўша сафар келиб кетгани бежиз эмас, бир нарса-га қасд қилиб юрипти деган фикр миямдан ҳеч кетмас эди.

Кунлардан бир кун Печорин мени тўнғиз овига судраб қолди; мен олдинига тўнғизни кўрмаганимни деб, кўнмадим. Шундай бўлса ҳамки, қўймасдан олиб кетди. Ёнимизга бешта солдатни олиб саҳар чоғида йўлга чиқдик. Соат ўнгача тўқай ва ўрмонларда изғиб юрдик, — тўнғиз учрайвермади. Ҳой, уйга қайтайлик, — дедим мен, — мунча ўжарлик қилмасангиз? Бугун омадимиз юрмайдиган кун экан!» Аммо, жазирама иссиқда чарчаганимизга қарамай, Григорий Александрович ўлжасиз қайтишни истамасди... Шунақанги ўжар одам эди-да: сра айтганини қилмасдан қўймасди; ёшлигидан онаси эрка-тантис қилиб ўстирган бўлса керак... Ахиди, туш пайтига бориб, бир ла'нати тўнғизни топдик: пақ-пақ ўқ узиб қолдик... тегмади, тўқайга кириб кетди... Омад қелмаган кун эди-да ўзи!.. Бироз дамимизни олиб, уйга қайтиб кетдик.

Отларнинг жиловларини кўйиб, индамасдан ёнмаён җелардик, қал'ага ҳам яқин қолган эди; уни биздан фақат чакалакзор тўсиб турарди. Бирдан ўқ узилди... Иккимизнинг ҳам кўнглимида бир шубҳа туғилиб, бир-биримизга ялт этиб қарадик... Ўқ чиққан томонга

Қараб от қўйдик, бориб қарасак,—тупроққўрғон тепасида бирталай солдат тўпланишиб турар ва нуқул очиқ ялангликни кўрсатар эдилар, ялангликда әгарга оқ бир нарсани ўнгариб олган бир отлиқ отини зўр бериб чоптириб кетмоқда эди. Григорий Александрович худди чеченга ўхшаб чинқирди-да, жилдан милтигини чиқариб, отлиқнинг кетидан қувакетди; мен ҳам унинг кетидан от қўйдим.

Бахтимизга, овимиз юришмагани учун отларимиз ҳам унча чарчамаган эди: отлар елдай учиб борарди, отлиққа тобора яқинлашар эдик... Ниҳоят, отлиқни танидим, Қазбич экан, аммо отга ўнгариб кетаётган нарсасининг нималигига сра ақлим етмасди. Печоринга етиб олдим-да, «Қазбич экан!» — деб қичқирдим. У менга қараб, бошини силкиб, отига қамчи берди.

Ахири орамизда бир милтиқ отими масофа қолди; Қазбичнинг оти чарчаб қолдими, ё бизнивидан ёмон эдими, ҳарҳолда қанча қистамасин, оти сра илгари силжимас эди. Шу топда ўзининг Қоракўзини минг марта эслаган бўлса керак, деб ўйлайман...

Бир маҳал қарасам, Печорин мўлжалга олаяпти... «Отманг!— деб бақирдим:— ўқни эҳтиёт қилиш керак; биз уни шундай ҳам қувиб етамиш». Ёш йигит-да: салга қони қизишиб кетади... Ўқ узилди, ўқ отнинг кейинги оёғига тегди; от яна ўн қадамча сакраб-сакраб борди-да, қоқилиб, тиз чўкиб қолди. Қазбич отдан сакраб тушди, шундагина унинг қўлида кўтариб турган нарсаси чодрага ўралган хотин эканини пайқадим... У Бэла эди... бечора Бэла!— Қазбич ўз тилида бизга бирнималар деб бақирди-да, Бэлага ханжар ўқталди... Вақтни бой бермаслик керак эди, мен ҳам таваккал деб ўқ уздим; ўқим Қазбичнинг елкасига бориб теккан бўлса керак, негаки бирдан қўли пастга осилиб тушди. Тутун тарқалиб бўлгач қарасак, ерда ярадор от, унинг ёнида Бэла ётипти; Қазбич бўлса милтигини ташлаб, худди мушукдай қояларга тирмашиб, тоққа қочиб чиқиб кетмоқда эди; бир ўқ блан уриб туширмоқчи бўлдиму, броқ тайёр ўқим йўқ экан! Отдан сакраб тўшиб, Бэланинг ёнига югурдик. Бечора қимир этмасдан ётарди, ярасидан шариллаб қон оқарди... Вой

зўлим одам, ханжар урсанг юрагига урмайсанми, бираттюла муродингга етардинг! Йўға, елкасига урипти... Үзоти блан босмачи-да! Бэла ҳушсиз ётарди. Чодрани йиртиб, ярасини мумкин қадар қаттиқроқ қилиб боғладик; Печорин унинг музлаб қолган лабларидан шунча ўпса ҳамки, қиз ўзига келмасди.

Печорин отга минди; мен Бэлани ёрдан кўтариб, бир амаллаб унинг эгарига миндириб қўйдим; Печорин унинг белидан қучоқлаб олди, қал'ага қайтиб кетдик. Бирнеча минутлик жимликтан сўнг Григорий Александрович менга: «Менга қаранг, Максим Максимич, бундай боришда тирик олиб бораолмаймиз» — деди. Мен — «Тўғри айтасиз» — дедим, отларимизни елдай чоптириб кетдик. Қал'a дарвозаси олдида бизни бирталай одам кутиб турган эди; ярадорни авайлаб Печориннинг уйига олиб кирдик-да, докторга одам юбордик. Доктор маст бўлса ҳамки, келди; ярани кўрди-да, бир кунлик умри қолганини айтди, аммо у янгишган эди.

— Тузалиб кетдими? — деб сўрадим штабс-капитандан, беихтиёр суюниб, унинг қўлидан ушлаб.

— Йўқ,— деди у,— докторнииг хатоси шу эдики, Бэла яна икки кун яшади.

— Қандай қилиб Казбич уни олиб қочипти?

— Воқиа мана бундай бўлган: Печориннинг тақиқлашига қарамай, Бэла қал'адан чиқиб, сой бўйига борипти. Нега десангиз, кун жуда иссиқ эди; харсангтош устида оёқларини сувга солиб ўтирган экан. Казбич билдирамасдан секин келипти. Хиппа бўғиб, чакалакзорга судрапти-да, кейин отга ўнгариб, ура қочиб қолипти. Бэла бир амаллаб бақирипти, часовойлар эшишиб қолиб, ўқ узишиптию, аммо тегманти, худди шунинг устига биз келиб қолган эдик.

— Казбич уни олиб қочиб нима қиларкан?

— Ана, холос! Ахир, черкасларнинг ўғри халқлиги ҳаммага ма'lум-ку: улар нима тўғри келса — илиб кетаверади, кераксиз нарса бўлса ҳам ўғирлашаверади... бусиз туролмайди! Бунинг устига, Казбич Бэлани анчадан бери яхши кўриб юарди.

— Шундай қилиб, Бэла ўлдими?

— Ўлди; аммо жуда азоб чекиб ўлди, биз ҳам у блан бирга кўп азоб тортдик. Қечқурун соат ўнларда ўзига келгандай бўлди; биз унинг бошида ўтирас эдик; шундай кўзини очдию, Печорин, Печорин деб чақира-верди.—«Мен шуердаман, ёнингда ўтирибман, жоним»— деб — жавоб берди Печорин, қизнинг қўлидан ушлаб: Бэла — «Мен ўламан!»— деди. Биз уни юпатабошладик, доктор албатта тузатаман деб айтди, дедик; бечора бошини чайқаб, юзини деворга ўгирди, унинг сра ўлгиси келмасди..

Қечаси алаҳлаб чиқди; боши ўтдай ёнарди, бутун бадани худди безгак тутгандай қалтиради; отасини, укасини эслаб алланималар дерди: тоғларни, ўз уйини соғинган бўлса керак-да... Кейин яна Печоринни чақира-рабошлади, уни эркалаб ҳархил нозик исмлар блан атар ё бўлмаса ўз жонгинангни ортиқ севмайсан, деб ўпкаланаради...

Печорин қуии солинган бошини кафтлари орасига олиб бу гапларни индамай эшишиб ўтиради; аммо унинг кўзларида бир томчи ҳам ёш кўрмадим; чиндан ҳам ийғлашни билмасмиди, ё ўзини ийғидан тийиб ўти-рармиди — билмайман; мента келганда, умримда бундан кўра қайғулироқ ҳодисани кўрмаганман.

Эрталаб алаҳлаши тўхтади; бир соатча қимир этмай ётди, ранги синиқиб шу қадар ҳолдан тойган эдики, нафас олиши зўрға сезиларди, кейин бироз тузалгандай бўлди, гапирабошлади ҳам, аммо нима тўғрисида гапиради денг?.. Бундай гаплар фақат ўлим тўша-гида ётганларнингни эсига тушади!.. Ўзининг христи-ан динида бўлмаганидан, у дун'ёда руҳи Григорий Александровичнинг руҳи блан қовушолмаслигидан, жаннатда Григорий Александровичнинг руҳига бошқа бирон хотининг руҳи ёр бўлиши ҳақида сўзлаб қайғи-ради. Менинг миямга, уни ўлиш олдидан чўқинтириб, христиан динига ўтказиш фикри келди, буни ўзига айт-дим; у бирнимга деяолмай, анчагача менга қараб ётди; кейин қайси динда туғилган бўлсан, шу динда ўла-ман, деди. Шу зайлда бир кун ўтди. Шу бир кун ичida унинг шу қадар ўзгариб кетганини айтмайсизми! Ранг-лари оппоқ оқариб, юзлари чўкиб кетди, кўзлари

йириклишиб, лаблари ўтдай ёнарди. Қалбидан худди қизитилган темир парча ётгандаи, ўрганарди.

Иккинчи кечада кирди; биз унинг ёнидан силжимай ва мијжҳа қоқмай ўтирадик. Бечора жудаям қийналди, нуқул инграрди; оғриғи сал босилиши блан Григорий Александровичга аҳволим тузук, бориб ухланг дерди, унинг ўз қўлларида маҳиам ушлаб ётган қўлини ҳадеб ўпар эди. Саҳар пайтига бориб талвасага тушиб, ҳа деганда тўлғанаверди, яранинг латтаси ечилиб, яна қон оқабошлади. Ярасини қайтадан боғлаб қўйгани-миздан кейин бир минутча жим ётди-да, Печориндан «Мени ўп» — деб илтимос қилди. Печорин кровать олдида тиз чўкди-да, унинг бошини ёстиқдан қутариб, совиб бораётган лабларига лабини босди; Бэла худди шу бўса блан ўзининг жонини унга бермоқчи бўлгандаи, қалтироқ қўллари блан унинг бўйнидан қаттиқ қучоқлади... Йўқ, унинг ўлиб кетгани яхши бўлди! Агар Григорий Александрович уни ташлаб кетганда, бечора нима қиласди? Аммо эртами, кечми, ташлаб кетиши аниқ эди.

Эртаси куни чошгоҳгача индамасдан ётди, доктор уни ҳархил дори-дармонлар бериб қийнаса ҳам, ғинг демади. «Кўйсангизчи! — дедим мен, докторга. — ўлади деб ўзингиз айтдингиз-ку, нёга энди дори-дармон бера-вериб қийнайсиз?» — «Майли, Максим Максимич, ҳарҳолда виждон тинч бўлади-ку» деб жавоб берди у. Улсин виждон шунаقا бўлса!

Тушдан кейин Бэлани ташналиқ қийнайбошлади. Деразаларни очиб ташладик, аммо уйдан кўра ташқари баттар иссиқ эди; кровать ёнига муз келтириб қўйдик, — бу ҳам кор қилмади. Бу ташналиқнинг ўлим олдидан бўладиган ташналиқ эканлигини билардим, Печоринга ҳам шундай деб айтдим. — «Сув, сув...» — дерди бечора, хириллаган товуш блан, ёстиқдан бошини қутариб.

Печориннинг юзи бўздай оқариб кетди, стаканга сув қуиб, Бэлага тутди. Мен икки қўлим блан кўзими-ни беркитиб, дуо ўқийбошладим, қанақа дуо ўқиганим эсимда йўқ... Эҳ-ҳа-а, отахоним, мен умримда госпи-тальларда ҳам, жанг майдонларида ҳам кўп одамлар-

нинг ўлганини кўрганман, аммо улар бунинг олдида ҳеч гап эмас эди!.. Менинг яна бир хафа бўлган жойим шундаки, Бэла ўлиш олдидан мени бир марта ҳам тилга олмади, ҳолбуки мен уни ўз қизимдай яхши кўрардим. Хайр, майли, худо ўзи кечирсан!.. Рост-да: мен ўзим ким эдимки, ўлиш олдидан мени тилга олса!..

Сувдан ҳўпладиу, бироз жон киргандай бўлди, лекин уч минутлардан кейин жон берди. Лабига ойна тутиб кўрдик — ойна тип-тиниқ!.. Печоринни уйдан олиб чиқиб кетдим, тупроққўронга чиқдик; қўлларимизни орқага қилиб анчагача индамасдан юрдик; унинг чеҳраси ҳечнимани ифода этмас эди, менинг кўнглим ранжиди: унинг ўринида мен бўлсам — фам-ғуссадан ўлиб кетган бўлардим.— Охири Печорин сояга ўтириб, чўп блан қумни чизабошлади. Кўнгил учун унга тасалли берабошлаган эдим, у бошини кўтарди-да, кулиб юборди... Шундай кулдики, этларим жимиirlаб кетди... Мен товут буюрай деб туриб кетдим.

Ростини айтсам, бу ишни кўнглим тасалли топсинг деб қилдим. Менда бирпарча термалама¹⁶ бор эди, товутни шу термалама блан қоплаттиридим-да, бир вақт Григорий Александровичнинг ўзи Бэлага олиб берган чеченча зар уқалар блан бөзатдим.

Эртаси куни эрталиб Бэлани қал'анинг ташқарисига, энг сўнгги марта ўтирган жойига яқин ерга, сой бўйига олиб чиқиб кўмдик; ҳозир қабрининг атрофила оқ акация ва бузиналар ўсиб ётипти. Гўрига крест ҳам кўйдирмоқчи бўлдим, кейин яхши бўлмас, ҳарҳолда, христианка эмас эди, деб қўйдирмадим...

— Печоринга нима бўлди?— деб сўрадим.

— Печорин анчагача касал ётди, ориқлаб ҳам кетди бечора, аммо шу-шу Бэла ҳақида бир оғиз ҳам гапиришмайдиган бўлиб кетдик; бу гапнинг унга ёқмаслигини билардим, шундай экан, гапириб нима қиласман? дедим ўзимга ўзим... Уч ойлардан кейин уни Е... полкига тайинлашди, Грузияга кетиб қолди. Ўшандан бери кўришмаймиз... Ҳа, дарвоқи', яқинда бир киши менга уни Россияга қайтди деб айтди, аммо корпус бўйича берилган буйруқларда бу тўғрида ҳечнарса

учратмадим. Уёгини суриштирганда, хабарлар бизга жуда кечикиб келади.

Шундан кейин Максим Максимич, қайғули хотира-ларни унутмоқ учун бўлса керак, янги хабарларни бир йилдан кейин билишнинг қанчалик ёмонлиги тўғриси-да гапиракетди.

Мен унинг гапини бўлмас ҳам, эшитмас ҳам эдим.

Бир соатдан кейин йўлга тушиш мумкин бўлиб қолди; бўрон босилиб, ҳаво очилиб кетди, йўлга туш-дик. Йўлда кетатуриб, мен яна Бэла блан Печориндан гап очдим.

— Казбичнинг нима бўлганини эшитмадингизми?— деб сўрадим.

— Казбичми? Ким билади дейсиз... · Унг флангда шапсуглар¹⁷ орасида Казбич деган жасур одам бормиш деб эшитувдим, бизниклар ўқ ёғдирганда қизил пеш-мат кийиб юрармиш, қулоғининг тагидан ўқ визиллаб учиб ўтиб қолганда энгашиб та'зим қиласмиш, дейи-шади; аммо, у ўша Казбич бўлмаса керак!..

Кобида Максим Максимич блан хайрлашдик; мен бекат аравасига тушиб кетдим, у эса юки оғир бўлга-ни сабабли, мен блан бирга кетаолмади. Биз яна кўри-шармиз деб ўйламаган эдик, аммо кўришдик, иста-сангиз, айтиб берай, бу ҳам бир катта воқиа. Аммо Максим Максимичнинг ҳурматга сазовор одам экан-лигига иқрор бўларсиз!.. Агар бунга иқрор бўлсангиз, менинг foят чўзилиб кетган ҳикоямни эшитганингиз учун мукофотланган бўламан.

II

Максим Максимич

Максим Максимичдан айрилгач, от чоптириб Терак ва Даъял дараларидан жадал ўтиб кетдим, Казбекда нонушта қилдим, Ларсда чой ичдим-да, ужинни Вла-дикавказда қилишга шошилдим. Мен сизларга тоғлар тасвири, ҳечнарсани ифодаламовчи ҳайқириқ ва хитоблар, ўз кўзлари блан кўрмаган одамлар учун ма’носиз бўлган манзаралар, ҳечкимнинг ўқигуси кел-

майдиган статистик ма'лумотлар ҳақида сўзлаб ўтирамайман.

Мен ҳамма йўловчилар қўнадиган меҳмонхонага тушдим, бу шундай бир меҳмонхона эдики, қирғовул қовуриб ёки тузукроқ шўрва пишириб беручи бирорта киши йўқ, чунки меҳмонхона топшириб қўйилган учта инвалид киши шу қадар бефаҳм ёки ҳамиша маст одамлар эдики, улардан сариқ чақалик фойда тегмас эди.

Менга бу ерда яна уч кунча турасиз деб айтишиб, чунки Екатеринограддан ҳали «оказия» келмаган ёкан, шу сабабдан унинг қайтиб кетиши ҳам мумкин эмас ёкан. Ана бу оказияни қаранг!* Аммо бе'mани сўз ўйини рус кишига тасалли бермайди, шунинг учун, әрмак деб Максим Максимичнинг Бэла қиссасини ёзишга киришдим, аммо бу воқианинг кейин келадиган қатор қиссаларнинг муқаддимаси бўлажагини хаёлимга ҳам келтирмаган эдим; буни қарангки, арзимаган бир нарса ба'зан қандай оғир оқибатлар келтиаркан! Балки, «оказия»нинг нималигини билмассиз? «Оказия» дегани ярим рота пиёда солдат ҳамда замбаракдан иборат бўлган ҳимоячи бир отряд бўлиб, Владикавказдан Кабарда орқали Екатериноградга қатнаб туручи карвонлар шу отряд ҳимоясида юради.

Дастлабки куни жуда зерикиб кетдим; эртаси куни ёрталаб ҳовлига бир арава кириб келди... Э! Максим Максимич-ку!. Биз эски қадрдондай кўришдик. Мен уни ўзим турган хонага таклиф этдим. У ҳам тортиниб ўтиrmади, ҳатто елкамга қоқиб, оғзи буришиб илжайтандай ҳам бўлди. Шунақа қизиқ одам эди-да!..

Максим Максимич жуда пазанда одам: қирғовулни жуда боплаб қовурди, устига тузлаган бодринг сувидан сепди, ростини айтсан, агар у келиб қолмаганда, куним қуруқ нон-сувга қоларди. Бир шиша қахетин виноси овқатимиз хилининг камлигини билдиrmади: овқатимиз ниҳояти бир сидра эди, холос; кейин иқкимиз трубкаларимизни чекиб, мен дераза тагида, у қизиб турган печка ёнига ўтирадик; ҳаво нам ва совуқроқ ёди. Иккимиз индамай ўтирадик. Нима тўғрисида ҳам

* Сўз ўйини. Қўштириноқсиз ёзиладиган оказия сўзи ишинг чатоқлигини, ишқалликни билдиради. (*Тарж.*)

гапиришиардик?.. У ўзи ҳақидаги ҳамма мароқли тапларни айтиб бериб бўлган, менда эса айтадиган бирор нарса йўқ. Мен деразадан қараб ўтирадим. Тобора кенгайиб боручи Терек бўйларида сочилиб ётган ҳисобсиз пастак уйлар дараҳатлар орасидан мил-тиллаб кўринар, уларнинг орқасидаги кунгирали кўмкўк тоғлар ортидан эса Қазбек тоғи худди оппоқ салла ўраб тургандай кўзга ташланар эди. Мен фикран улар блан видо'лашдим, чунки уларга ачинардим..

Анчагача индамай ўтирдик. Қуёш муздек тоғлар ортига ботиб, водиларга оқиш туман ёйилабошлигандан, бирдан кўчадан қўнғироқнинг жаранглагани ва извошчиларнинг ҳай-ҳув деб бақириши эшитилди. Меҳмонхона ҳовлисига усти-боши кир-чир арманлар тушган бирнечча арава, улар кетидан бир бўш коляска кириб келди; колясканинг енгил юриши, ўнғай қурилиши ва гўзаллиги четэлдан келтирилганлигидан дарак берар эди. Колясканинг кетидан мўйлови шопдай, устига венгерка кийган ва устивоши бинойи бир киши келарди, уни малай деса малайга ўҳшамасди; аммо трубка кулини олифталик блан қоқишини, аравакашларга ўшқириб беришини кўргац одам унинг малайлигига шубҳа қилмас эди. Унинг беғам бойваччанинг эрка малайи эканлиги кўриниб турарди, уни рус Фигароси¹⁸ деса бўларди.—«Менга қара, барака топкур, бу нима, «оказия» келдими?»—деб сўрадим, деразадан. У менга бир ўқрайиб қаради-да галстугини тўғрилаб, юзини тескари ўғирди; унинг ёнида келаётган армани кулиб,—«ҳа, оказия келди, эртага эрталаб қайтиб кетади»—деб жавоб берди.—«Худога шукур!»—деди Максим Максимич, дераза олдига келиб.—«Жуда ажойиб коляска эканми!—деб илова қилди у,—биронта амалдор тергов иши блан Тифлисга кетаётган бўлса керак. Афтидан, биз томондаги тоғларни билмаса керак! Эҳ-ҳе, оғайни, бизнинг тоғлар блан ўйнашиб бўлмайди, бу тоғлар инглиз коляскаларининг ҳам шалюгини чиқариб юборади!—Ўзи ким экан,—юринг, чиқиб билайлик...» Коридорга чиқдик. Коридорнинг охиридаги уйлардан бирининг эшиги очиқ эди. Извошчи блан малай чемоданларни ўша уйга ташиб кирмоқда эдилар.

— Менга қара, иним,— деб сўради малайдан штабс-капитан,— анови ажойиб коляска кимни?.. а?.. Жуда яхши коляска экан-да!.. Малай қайрилиб ҳам қарамай, чемоданинг қайишини ечар экан, бирнинг деб гўнгиллади. Максим Максимичнинг жаҳли чиқиб кетди, беодоб малайнинг елкасига туртди-да: «Мен сендан сўраяпман, азизим...» деди.

— Кимнинг коляскаси дейсизми?.. хўжайинимни...

— Хўжайининг ким?

— Печорин...

— А? Нима дединг? Печорин?.. Ё парвардигор!.. Қавказда хизмат қилмаганми?.. — деб хитоб қилди Максим Максимич, менинг енгимдан тортиб. Ўнинг кўзларида шодлик учқунлари чақнаб кетди.

— Хизмат қилган шекилли, мен у кишига яқинда хизматга кирганман, яхши билмайман...

— Ҳа, ҳа!.. шунаقا дегин!.. Оти Григорий Александровичми?.. Хўжайининг блан ошна эдик,— деб илова қилди штабс-капитан; малайнинг елкасига дўстона бир туширган эди, малай гандираклаб кетди...

— Кечирасиз, тақсир; мени ишдан қўйяпсиз,— деди малай, қовоғини солиб.

— Вой, сени қараю!.. Биласанми, оғайни, сенинг хўжайининг менинг қадрдон ошнам бўлади, бирга турганмиз... Ўзи қаерда қолди?..

Малай, Печорин Н. деган полковникнида овқат қилгани қолди, ўша ерда тунаиди, деди...

— Кечқурун бу ерга келиб кетмайдими?— деди Максим Максимич,— ё унинг олдига бирор иш блан ўзинг боролмайсанми,, барака топкур?.. Борсанг, Максим Максимич шуерда экан деб айт, худди шундай деб айт, ўзи билади... сенга тўрт тағига ароқ пули бераман...

Бундай арзимаган ин'омни эшитиб, малайнинг афти буришди, аммо топшириқни адо этаман деб Максим Максимични ишонтириди.

— Эшитса, дарров югуриб келади!..— деди Максим Максимич, тантанали бир қиёфада.— Дераза олдида кутиб тураман... Эҳ, аттанг, аттанг, полковник Н. блан таниш эмасман-да...

Максим Максимич дарвоза олдидағи скамейкага

чиқиб ўтириди, мен ўз хонамга кириб кетдим. Ростини айтсам, мен ҳам Печориннинг келишини бетоқатлик блан кутардим; гарчи штабс-капитаннинг галларидан кейин унинг ҳақида менда яхши фикр қолмаган бўлса ҳам, унинг мижозидаги ба’зибир ҳислатлари, назаримда, жуда яхши кўринар эди. Бир соатлардан кейин инвалид самовар блан чойнак кўтариб кирди.

— Максим Максимич, чойга тобингиз қалай?— деб қичқирдим деразадан.

— Қуллуқ; чой ичгим йўқроқ.

— Келинг, пича ичинг! Вақт ҳам кечикди, совуқ тушди.

— Зарари йўқ; раҳмат...

— Ихтиёрингиз!— Мен ёлғиз ўзим чой ичабошлидим: ўн минутлардан кейин чолим кириб келди.—«Рост айтган экансиз, чой ичганимиз яхшироқ, мен уни келармикин деб ўтирувдим... Одами кетганига анча бўлди, бирон иш чиқиб қолган бўлса керак».

Апил-тапил бир чашқа чой ичди, иккинчисига кўнмади, аллақандай ховотирлик блан яна дарвоза олдига чиқиб кетди, Печориннинг менсимаганилиги уни ранжитгани равшан кўриниб турар эди, яқиндагина чол менга у блан дўст бўлганлигини айтган ва бир соатгина олдин отимни эшитса дарров югуриб келади деб ишониб ўтирган эди-да.

Деразани яна очиб, Максим Максимични чақириб, энди ётайлик деганимда, вақт алламаҳал бўлиб қолган, қоронги ҳам тушган эди: Максим Максимич ўзича бирнималар деб пўнфиirlади; яна чақирган эдим, индамади.

Сўридаги шамни ўчирмай, шинельга ўрапиб диванга чўзилдим, хиёл ўтмасдан мудраб ҳам кетибман, хийла вақтдан кейин Максим Максимич кириб уйғотмаганда, қотиб ухларканман. Максим Максимич трубкасини столга ташлади-да, уй ячиди айланаб юрди, печкани қавлаштириди, кейин ётди, анчагача йўталди, туфлади, тўлғонди...

— Қандала чақаяптими?— деб сўрадим.

— Ҳа қандала...— деб жавоб берди у, оғир хўрсишиб. Эртасига барвақт уйғондим, аммо Максим Ма-

мич мендан ҳам илгари турган экан. Чиқиб қарасам, дарвоза олдидаги скамейкада ўтирипти. «Мен коменданта бориб учрашишим керак,— деди у,— агар Печорин келиб қолса — дарров менга одам юборинг, барака топкур...».

Мен хўп дедим. Максим Максимич юрганича кетди... худди унинг баданига ёшликтаги бардамлик қайтиб, яна чаққон бўлиб кетгандай эди.

Салқин ва ажойиб бир тонг пайти эди. Баланд тоғлар тепасида уюлиб ётган олтингдай булатлар худди янги тоғ силсилалари янглиғ товланарди; дарвозанинг олди кенг майдон эди, бугун якшанба куни бўлганидан, майдоннинг нариги бошидаги бозор лиқ тўла одам; елкалариға бол солинган қути кўтариб олган ялангоёқ осетин болалар атрофимни ўраб олишди, мен уларни қувиб юбордим; ҳозир ўшалар кўнгилга сигармиди, меҳрибон штабс-капитаннинг ташвиши менга ҳам юққан эди.

Ўн минутча ҳам ўтмаган эдики, майдоннинг нариги бошида биз кутган одам кўринди. У полковник Н... блан бирга келар эди, полковник Н... уни меҳмонхонагача кузатиб, у блан хайрлашди-да, қал’ага қайтиб кетди. Мен дарҳол инвалидни Максим Максимичга юбордим.

Малайи Печориннинг қарисига чиқди-да, унга ҳозир арава қўшилажагини билдири; хўжайинга бир қути сигара келтириб берди-да, бирмунча буйруқ олиб, шуларни бажаргани кетди. Унинг хўжайини сигара чекиб, бир-икки марта хомиза тортди-да, дарвозанинг нариги томонидаги скамейкага бориб ўтири. Энди мен сизларга унинг портретини чизиб беришим керак.

У ўрта бўйли эди; хипча қадди-қомати ва кенг ягрини кўчманчи турмушда учрайдиган ҳамма қийинчиллик ва машаққатларга, иқлиминг ўзгариб туришига, пойтиахт айши-ишратлари ва руҳий кечирмаларга бардош бераолишидан дарак берар эди; фақат иккита пастки тумасигина қадалган, чанг босгаң духоба сюргутининг тагидан кўриниб турган оппоқ пахтадек ич кўйлаги унинг покиза одамлигини билдирад эди; унинг кир қўлқоплари худди шу аристократ одам-

нинг бежирим қўлига бичиб тикилгандай кўринарди, бир қўлидан қўлқопини ечган эди, рангсиз бармоқла-
рининг озғинлигини кўриб жуда ажабландим. Ўрганда
эрениб ва қадамларини бемалол ташлаб юарди, аммо
қўлларини силкитмай юриши назаримдан қочмади,—
бу эса унинг мижозининг бир даражада ёт эканлиги-
нинг аниқ шоҳиди эди. Аммо, булар — ёлғиз ўзимнинг
кўриб билганим асосида ҳосил этган шахсий фикрим,
бунга албатта ишонишингиз керак деб айтмайман.
Скамейкага ўтирганда, худди гавдасида битта ҳам
суяқ йўқдай икки букилди; бутун гавдаси худди асабий
одамнинг гавдасидай заиф ва ожиз кўринарди, унинг
ўтириши худди Бальзак тасвирлаган ва балда танца
қиласавериб чарчаган ўттиз яшар сатанг хотиннинг¹⁹
юмшоқ пар креслода ўтиришига ўхшарди. Дастроб
юзига кўзим тушганда, ёши йигирма учларда кўринди,
кейин яхшилаб қараб, йўқ, ўтизларда бўлса керак,
дедим ичимда. Жилмайганда худди болалардай жилма-
яр эди. Бадани худди аёл кишининг баданидай нозик
эди, табиатан жингалак малла соchlари унинг рангсиз
ва очиқ пешонасига чиройлик бўлиб ёйилиб тушар-
ди,— пешонасидаги бир-бiriини кесиб ўтган иккита
ингичка ажинни синчилаб қарагандагина кўриш мум-
кин эди, бу ажинлар фақат ғазабланган ва руҳан
ташишланган пайтларидагина аниқроқ кўринса керак.
Сочларининг малла бўлишига қарамай, мўйлови блан
қошлари қопқора эди,— оқ отнинг зотини қора ёли
блан қора думи нишонлаб тургандай, бу ҳам киши-
нинг зотини аниқ кўрсатиб турарди. Бурнининг бироз
танқайланлиги, тишларининг оппоқ ва қўйкўзлигини
айтсан — портретини тамоман чизиб берган бўламан,
аммо унинг кўзлари ҳақида яна бир-икки оғиз ганириб
ўтишим керак.

Аввало, у кулганда, кўзлари кулмасди!— Ба’зи
одамларда шундай ғалати хислатни кўрганингиз бор-
ми?.. Бу нарса ё ёвуз табиатликнинг ёки ҳеч тарқал-
майдиган чуқур ғамгинликнинг аломатидир. Кўзлари
ярим ёпиқ киприклар орасидан худди фосфордай
чараклаб ёниб туради. У чараклашни руҳий жўшқинлик
ёки хаёлга берилиш нийшонаси деб бўлмас эди: у чарак-

лаш худди силлиқ пўлатдай кўзни қамаштирардио, аммо созуқ эди; бировга қараганда қисқагина бир қараб қўярди, лекин худди баданингни тешиб ўтиб кетгундай ўткир ҳамда вазмин қарап эди — бу худди бетамиз ва дагал бир савол бериб тургандай, кишига ёқмас эди,— агар унинг қараши бу қадар беларво ва сокин бўлмаганда эди, уни сурбетларча қараш деса бўларди. Бу мулоҳазаларга балки унинг ҳаётининг ба’зи тафсилотларини билганим учун қилгандирман, унинг қиёфаси бошқа одамларда бутунлай бошқача та’сир қолдирса эҳтимол; аммо унинг та’рифини мендан бошқа ҳечкимдан эшитаолмайсиз, шунинг учун менинг тасвирим блан кифояланиб қўяқолишга мажбурсиз. Охирида шуни ҳам айтишим керакки, у анча кўхликкина, хотин-қизларга ёқадиган соҳибжамол киши эди.

Арава қўшилиб бўлган эди; дўғага боғланган қўйнироқ аҳён-аҳёнда жаранглаб қўярди, Печориннинг малайи хўжайнининг олдига икки марта келиб, ҳамма нарса тайёрлигини билдириди, аммо Максим Максимичдан ҳамон дарак йўқ эди. Яхшиямки, Печорин Кавказ тоғларининг кўмкўк чўққиларига хаёлчанлик блан қараб ўтирас ва йўлга отланишга ошиқмаётгандай кўринарди. Мен унинг ёнига бориб:

— Агар яна бироз кутсангиз, қадрдон дўстингизни бир кўриб кетардингиз,— дедим.

— Аҳа, дарвоқи!— деб тез жавоб қайтарди у,— кеча менга айтишувди, қани ўзи?— Мен майдон томонга қайрилиб қараган эдим, югуриб келаётган Максим Максимични кўрдим... У бир нафасда ёнимга етиб келди, у харсиллаб нафас оларди; юзидан дўлдай тер оқарди, ҳўл бўлиб кетган оқ соchlари шапкаси остидан чиқиб, пешонасига ёпишиб қолган эди; тиззалири дирдир титрарди... Печориннинг бўйнига ўзини ташламоқчи бўлган эди броқ Печорин, гарчи суюнгандай табассум блан бўлса ҳам, совуққина қўл узатди. Штабс-капитан бир лаҳза қотиб қолди, кейин унинг қўлини икки қўли блан ушлаб кўришди; харсиллаганидан тили гапга келмас эди.

— Жуда хурсандман, азизим Максим Максимич! Хўш, соғ-саломатмисиз?— деди Печорин.

— Сенчи?.. Сизчи?..— деди чол, кўзларига ёш олиб.— Неча йиллар... неча кунлар... ҳа, йўл бўлсин?

— Эронга — ундан ҳам нарига...

— Ҳозирнинг ўзидая?.. Ҳа, бироз шошманг, азизим!.. Наҳотки, ҳозир кўришсагу, айрилишсак?.. Кўпдан бери дийдор кўришмадик...

— Мен кетай энди, Максим Максимич,— деб жавоб берди Печорин.

— Ё парвардигор! Аста'фурилло! Ҳа, намуича шошилмасангиз?.. Сизга айтадиган кўп гапларим бор... Кўп нарсаларни сиздан сўрамоқчи эдим... Хўш, қалай?.. Исте'фодамисиз?.. Қалай?.. Нима ишлар қилиб юрдингиз?..

— Зерикиб юрдим!— деб жавоб берди Печорин, кулумсираб.

— Қал'ада кечирган ҳаётимиз эсингиздами?.. Жуда ов бол жойлар эди-а? Овга жудаям ишқивоз эдингиз... Бэлачи?..

Печориннинг ранги жиндек оқарғиб кетди, юзини ўғирди... — Ҳа, эсимда!— деди у ва шу ондаёқ жўрттага хомиза тортди. Максим Максимич яна бир-икки соат бирга бўлайлик деб ялиниабошлади. «Бирга обед қиласардик, иккита қирғовулим бор,— дерди у,— буернинг қахетин виноси жуда яхши бўлади... албатта, Грузия виносидай эмас-ку, аммо жуда яхши нав'дан... Гурунглашиб ўтирадик... Петербургда кечирган ҳаётингизни менга гапириб берардингиз... Хўпми?..».

— Гапириб берадиган ҳечнарса йўқ, қимматли Максим Максимич... Хўп, хайр энди, мен шошиб турибман... Раҳмат, мени унутмабсиз...— деб илова қилди Печорин, чолнинг қўлидан ушлаб.

Чолнинг қовоқлари осилди... У хафа ва ранжиган эди, гарчи буни яширишга тиришса ҳам, яшираолмасди. «Унутмабсиз эмиш!— деб пўнгирлади у,— мен-ку ҳечнарсани унуганим йўға... Ҳа, майли, ихтиёрингиз... Сиз блан бундай кўришарман деб сра ўйламаган эдим...».

— Қелинг, қўйинг, хафа бўлманг!— деди Печорин, уни дўстона қучоқлаб.— Наҳотки, мен ўша сиз билган Печорин бўлмасам?.. Начора... ҳаркимнинг тақдири

ҳархил бўларкан... Яна кўришамизми, кўришмаймизми, худо билади!..— Бу гапларни айтаркан, у коляскага ўтириб, извошли ҳам тизгинини қўлига олабошлаган эди.

— Тўхта, тўхта!— деб қичқирди бирдан Максим Максимич, колясканинг эшигини ушлаб,— эсимдан чиқаёзипти... Сизнинг қофозларингиз менда қолган эди, Григорий Александрович... Ўзим блан бирга олиб юрибман... сизни Грузияда учратарман деб юрувдим, мана, худо бу ерда йўлиқтириди... Нима қиласай ўшаларни?..

— Билганингизни қилинг!— деб жавоб берди Печорин.— Хайр!..

— Эронга кетаяпсизми?.. Қачон қайтасиз?..— деб бақириб қолди Максим Максимич, унинг кетидан...

Коляска анча ерга бориб қолган эди, Печорин қўлини силкитди, буни — қайтишим маҳол! Қайтиб ҳам нима қиласман!.. деб тушуниш мумкин эди.

Қўнғироқнинг жарапги ҳам, коляска ғилдираклари-нинг шағал йўлдан тарақлаб бориши ҳам ортиқ эшитилмас эди, аммо бечора чол турган жойида ҳамон қимир этмай, чуқур хаёлга ботиб турарди.

Гарчи аламдан кўзларида ёшлари ялтираб кўринса ҳам, чол ўзини бепарволикка солиб:

— Ҳа, қадрдонликка қадрдон эдигу, аммо ҳозирги замонда қадрдонликнинг қадри қопти дейсизми,— дерди.— Унинг учун мен ким эдим? Бадавлат бўлмасам, амалдор бўлмасам, унинг устига ёшимиз ҳам тенг эмас.. Петербургга бориб дарров олифта ҳам бўлиб олипти... Коляскасини қаранг!.. Юки ҳам бир оламнинг юки!.. Малайи ҳам ўзига бино қўйган!..— Бу сўзларни Максим Максимич кинояли қулги блан айтди.— Айтингчи, бу тўғрида нима ўйлайсиз? — деди, менга қараб.— Эронга бориб нима қиласкин?.. Одамнинг кулгиси қистайди, рост!.. Ишониб бўлмайдиган енгилтак одам эканлигини илгари ҳам билардим... Э аттанг, бир кун эмас, бир кун ўз бошини ейди-да!.. Бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас!.. Эски дўстни унутган одам, одам эмас деб юрганим ҳақиқатан ҳам тўғри экан!..— Шу гапларни айтатуриб, ўз ҳаяжонини яширмоқ учун юзини тескари бурди-да, ҳовлида турган ара-

vasi атрофида айланиб юрди, кўзларига дамба-дам келиб турган ёшли яшироқ учун ўзини арава ғилди-ракларини қараётганга соларди.

— Максим Максимич,— дедим ёнига бориб,— Печорин ташлаб кетган қоғозлар қанақа қоғоз эди?

— Ким билади дейсиз! Аллақандай ёзувлар шекилли...

— Уни нима қиласиз?

— Нима қилардим! Патрон ясаттираман.

— Ундан кўра, менга берақолинг.

У менга ажабланиб қаради-да, бирнималар деб пўнгиллаб, чемоданини титкилайбошлади; чемодандан бир дафтарни олиб зарда блан ерга иргитди; иккинчи дафтарни ҳам, учинчисини ҳам, ўнинчисини ҳам шундай қилди; унинг бу қилиғида аллақандай болаларга хос инжиқлик бор эди; ҳам кулгим қистар, ҳам раҳмим келарди...

— Бари шу,— деди у,— шундай матога эга бўлингиз блан табриклайман...

— Энди буларнинг ихтиёри мендами?

— Газетада бостирасизми, бошқа қиласизми, билганингизни қилинг. Менга нима!.. Нима, мен унинг дўстиманми ё қариндошиманми? Рост, бир бошпанада узоқ турганмиз... Нима, кимлар блан турмабман?..

Қоғозларни йиғиштирдим-да, штабс-капитан яна айниб қолмасин деб қўрқиб, дарров олиб чиқиб кетдим. Қўп ўтмай, «оказия» бир соатдан кейин жўнайди деб билдиришди, мен аравани қўшишга буюрдим. Шапкамни кийиб турувдим ҳамки, штабс-капитан кириб келди; у сафарга чиқучи одамга ўхшамасди, қиёфасидан қандайдир изтироб сезилар, қовоги солиқ эди.

— Сизчи, Максим Максимич, кетмайсизми?

— Йўқ.

— Нега энди?

— Ҳали комендантга учраганим йўқ, пошшоликка қарашли омонатларни топширишим керак...

— Боя бориб келдингиз-ку?

— Борувдиму,— деди у, иккиланиб,— уйида йўқ экан... кутишга вақтим бўлмади...

Унинг ҳолига тушумидим: бечора чол умрида биринчи марта, расмий тил блан айтганда, шахсий зарурат юзасидан хизмат ишини ташлаган бўлса керак, бунинг эвазига қандай мукофот олди!

— Э, аттанг,— дедим мен унга— бевақт ажралишар эканмиз-да, Максим Максимич.

— Биз илмисиз қариялар сизларга тенг бўлаолармидик!.. Сизлар мағрур, димоғдор ёшларсиз, бу ерда, черкасларнинг ўқи ёғилиб турганда, бизни танийсизлар... Кейин кўришиб қолсак, биздақаларга қўл беришига ҳам оп қиласизлар.

— Мен бундай гинага лойиқ иш қилмаган бўлсан керак, Максим Максимич.

— Гап келганда айтдим, қўйдим-да; тўғриси сизга баҳт ва оқ йўл тилайман.

Биз хийла совуқ хайрлашдик. Меҳрибон Максим Максимич бирдан ўжар ва қўрс штабс-капитанга айланаб қолди! Нима сабабдан денг? Печориннинг хаёли паришонликданми ё бўлмаса бошқа сабабданми, штабс-капитан унинг бўйиндан қучоқлаб кўришаман деб турганида, фақат қўлинни бериб кўришгани учун! Ёш йигитнинг энг яхши тилак-орзуларидан жудо бўлганлигини, кишиларнинг ишлари ва туйғуларини унга гўзал қилиб кўрсатиб турган парданинг бирдан кўтарилиб кетганини кўриш одамнинг раҳмини келтиради,— гарчи ўзининг эски хатоларига тезда ўтиб кетучи, аммо эскисидан ҳам ширинроқ хатолар келишини билса ҳам, раҳминг келади... Аммо, Максим Максимичдай қариганингда бу хатолар ўрнини нима босади? Ноилождан юрагинг тошдай қотади, руҳинг беркилади...

Ёлғиз ўзим жўнаб кетдим.

ПЕЧОРИННИНГ ЖУРНАЛИ

Сўзбоши

Яқинда, Печорин Эрондан қайтаётиб йўлда ўлипти деб эшитдим. Бу хабарни эшитиб мен жуда суюндим, чунки унинг ўлими менга бу хотираларни босиб чиқарашга ҳуқуқ берар эди, мен ҳам бундан фойдаланиб,

бировнинг асари тагига ўз имзомни қўйиб олдим. Бундай арзимаган қалбакилик учун китобхонлар мени айбламаса керак, деб умид қиласман.

Энди мен умримда танимаган бир кишининг юрак сирларини ошкор қилишим сабабларини очиб беришим керак. Унинг дўсти бўлганимда ҳам майли эди: чунки жонажон дўстнинг маккорларча мақтандоқлиги ҳаммага ма’лумдир, аммо мен уни умримда бир мартағина катта йўл устида кўргасман; бинобарин, менда унга нисбатан дўстлик ниқоби остига яшириниб, севган одамнинг ўлимини ёки баҳтсизликка учрашини кутучи ва ўлгандан кейин унинг тепасида та’на, гина, ҳақорат ва афсуслар ёғдиручи мавҳум душманлик йўқ.

Бу хотираларни қайта-қайта ўқир эканман, ўзининг ожиз ва заиф томонларини ва гуноҳларини шафқатсиз суратда фош қилган бу кишининг чиндан ҳам самимий эканлигига ишондим. Киши руҳининг тарихи, ҳатто энг пасткаш киши руҳининг тарихи, агар бу тарих етук ақлнинг ўз-ўзини кузатиши натижасида ёзилган бўлса ва бирорларда рағбат ва ҳайрат ўйғотиш учун ёсилаған бўлса, бу тарих бутун бошли бир халқнинг тарихидан ҳам қизиқроқ ва фойдалироқ бўлади. Руссо²⁰ тавбатазарруининг²⁰ энг биринчи камчилиги шундаки, олдин уни ўз дўстларига ўқиб берган.

Шундай қилиб, қўлимга тасодифан тушиб қолган журналнинг парчаларини мен фақат фойда келтирсин деб бостиридим. Гарчи мен журналдаги исмларни ўзгартган бўлсан-да, ўз аксларини кўрган кишилар ўзларини таниб оларлар ва, балки бу оламдан ўтган кишининг ҳозиргача қоралаб келгаки қилмишларини энди оқларлар; биз, ўзимиз тушунган нарсаларни деярлик ҳамиша оқлаб келамиз.

Бу китобга мен Печориннинг фақат Кавказда кечирган ҳаётига оид бўлган нарсаларнигина киритдим. Қўлимда унинг яна битта қалин дафтари қолди, унда Печорин ўзининг бутун ҳаётини та’рифлайди. Бу дафтарни ҳам ўқучилар муҳокамасига ташлаш вақти келиб қолар; аммо талайгина муҳим сабабларга кўра ҳозирча бу мас’улиятни ўз зиммамга ололмайман.

Балки, ба’зи китобхонлар Печориннинг характеристи

ҳা�қида фикримни билмоқчи бўларлар? Уларга менинг жавобим — ушбу китобнинг сарлавҳасидир. «Ие, бу заҳарли киноя-ку!» дерлар. Билмадим.

I

Тамань

Россиянинг денгиз бўйидаги шаҳарлари ичидаги энг расvosи — Таманьдир. Ўерда мен очимдан ўлаёзганман, бунинг устига, мени ғарқ қилиб юбормоқчи ҳам бўлишган. Бекат аравасида ярим кечада шаҳарга кириб келдим. Аравакаш, уч отли аравани шаҳарга кираверишдаги яккаю-ягона гиштин бино олдига келтириб тўхтатди,— уччала отнинг ҳам дармони қуриган эди. Қораденгизли часовой казак қўнғироқнинг жаранглашини эшишиб, қаловлаб ваҳима блан: «Ким у?»— деб бақирди. Урядник блан ўнбоши чиқди. Мен уларга офицерман, ҳукумат ишлари блан ҳаракатдаги отрядга кетаётубман деб тушунтирдим: да, пошшолик уй талаб қилдим. Ўнбоши бизни шаҳарга бошлади. Қайси уйга борио сўрамайлик — банд. Совуқ эди, уч кечадан бери ухламаган, жуда чарчаган эдим, жаҳлим чиқди.— «Бирон жойга олиб бор тезроқ, муттаҳам! Жаҳаннамга бўлса ҳам майли, ишқилиб жой бўлса бўлгани!»— деб қичқирдим.— «Яна битта уй бор,— деб жавоб берди ўнбоши, бўйини қашлаб:— аммо жанобларига тўғри келмаса керак; тоза жой эмас!»— Охирги сўзнинг ма’носига яхши тушунмай, бошла деб буюрдим, эски-туски чордеворлар ёнидән, аллақандай ифлос кўчалардан узоқ юриб, охири денгиз бўйидаги кичкина бир кулба олдига етиб тўхтадик.

Тўлин ой янги бошпаннамнинг қамиш томлари ва оппоқ деворларини ёритиб турарди; атрофи тош девор блан ўраб олинган қўрада яна бир уй қаққайиб турарди, буниси олдингисидан ҳам баттар эски ва кичкина эди. Ўйнинг девори тикка кесиб тушган денгиз қирғизинг нақ лабига бориб тақаларди, пастда қопқорайиб кўринучи тўлқинлар тинмай шовиллаб турарди. Ой бетинч, аммо ўзига итоат қилути денгиз сатҳига жимгина

қараб турарди, унинг ёғдусида икки кемани қўриб қолдим, улар қирғоқдан анча йироқда турарди, кемаларнинг худди ўргимчак тўрига ўхшаган арқонлари ғирашира уфқ фонида қимир этмай қопқорайиб турарди. «Пристаньда кемалар бор экан, демак, эртага Геленжикка жўнайман» деб ўйлаб қўйдим.

Деншигим линияда хизмат қилучи казак эди. Унга чемоданимни олиб, аравакашга жавоб бериб юборишни буюрдим-да, уй эгасини чақирабошладим,— ҳечким жавоб бермади; яна тақиллатсам — яна жавоб бўлмади... энди қандоғ бўлди? Ниҳоят, даҳлиздан ўн тўрт ёшларга кирган бир бола чиқди.

«Ўйнинг эгаси қани?!»—«Йўқ»—«Нега йўқ? Бутунлай йўқми?»—«Бутунлай йўқ».—«Хотиничи?!»—«Хотини слободкага кетган».—«Эшикни ким очиб беради?»— дедим ва эшикни бир тепган эдим, ўзи очилиб кетди: уйдан димоққа рутубат ҳиди урилди. Олтингугурт чақиб, боланинг бурнига тутдим, қарасам: боланинг иккала кўзи оппоқ. Бола кўр, туғма кўр экан. Бола менинг олдимда қимир этмай турарди, мен унинг юзига синчиклаб қарайбошладим.

Ростини айтсам, ҳамма кўрлар, қиймиқлар, карлар, соқовлар, чўлоқлар, қўлсизлар, оёқсизлар, букирлар ва шуларга ўхшашларни ёмон кўраман. Кишининг ташқи қиёфаси блан руҳи ўртасида аллақандай ғалати бир муносабат борлигини, бирон а'зодан ажралган кишининг руҳи ҳам ўзининг бирон сезгисини йўқотишини пайқаганман.

Шундай қилиб, кўр боланинг юзига тикилиб қарайбошладим, аммо кўэсиз юздан нимани ўқиб билиш мумкин?.. Унинг бетига беихтиёр ачиниб қараб турган эдим, бирдан юпқа лабларида билинар-билинмас табассум кўриниб кетди, нима учундир бу табассум менда қандайдир ёмон бир таассурот қолдирди. Миямда бу кўр бола унча кўрга ўхшамайди деган шубҳа туғилди, аммо кўзини сун'ий равишда парда бостириб олмаган бўлса керак, чунки нима учун бундай қилади деб ўзими-ўзим қанча ишонтирсан ҳам, ҳеч ишонгим келмасди. Аммо, наилож? Мен кўп нарсага шубҳа блан қарайдиган одамман...

«Үй эгасининг ўғлимисан?» — деб сўрадим, ниҳоят.
«Йўқ»—«Бўлмаса, кимсан?»—«Етимчаман». «Хўжай-
канинг болалари борми?»— Йўқ; битта қизи бор эди,
татар блан бирга денгизнинг нар'ёига қочиб кет-
ған».—«Қанақа татар блан?»—«Ким билади! Бир
қрим татари блан, у керчъли қайиқчи эди».

Уйга кирдим; уйнинг бутун анжоми икки скамейка,
стол ва печка ёнида турган каттакон сандиқдан иборат
эди. Деворда битта ҳам образ²¹ кўринмас эди,— бу ёмон
аломат! Ойнаси синик деразадан денгиз шамоли фирил-
лаб уриб турарди. Чемоданимдан сўхта шам олиб
ёқдим-да, буюмларимни жойлаштирабошладим, қили-
чим блан милтиғимни бурчакка тираб, пистолетимни
стол устига қўйдим, буркамни скамейкага ёздим, казак
эса буркасини бошқа скамейкага ёзди; ўн минутлардан
кейин казагим хуррак тортабошлади, аммо мен сра
ухлаёлмадим; қопқоронги уйда ётарканман, оқ кўзли
бала сра кўз ўнгимдан кетмас эди.

Шу зайлда бир соатча ўтди. Деразадан мўралаб
турган ой шу'ласи уйнинг саҳнида жилва қиласарди.
Бирдан, уй саҳнига лентадай тушиб турган ой шу'ласи-
га бир кўланка тушдию, лип этиб ўтиб кетди. Қаддим-
ни кўтариб, деразадан қарадим; кимdir яна дераза
ёнидан югуриб, ўтди-да, ғойиб бўлди. Бу кимсанинг тик
қирғоқдан пастга тушиб кетганига кўзим етмас эди;
ундоғ деса, унинг борадиган бошқа жойи ҳам йўқ эди.
Ўрнимдан турдим-да, пешматимни кийдим, белимга
ханжаримни тақиб, секин уйдан чиқдим, бирдан олдим-
дан кўр бола чиқиб қолди. Ўзимни дарров девор пана-
сига олдим, бола йўлдан адашмасдан, аммо эҳтиётлик
блан қадам ташлаб, ёнимдан ўтиб кетди. Қўлтиғига
бир тугунча қистириб олган эди; бола пристань томонга
бурилди-да, тикка кесиб тушган сўқмоқ йўлдан пастга
қараб кетди. «Шу куни соқовлар тилга киради, кўрлар
кўрадиган бўлади» деб ўйладим-да, болани кўздан
йўқотмаслик учун, қорама-қора боравердим.

Шу орада ойни булат қоплаб, денгиздан туман
кўтарила бошлади; яқин жойда турган кеманинг орқа
томонидаги фонус ғира-шира милтиллаб турарди; кема-
ни ғарқ эттираман дегучи тўлқинлар қирғоқ бўйида

кўпириб ялтиарди. Тепадан зўрға пастга тушиб бора-ётуб қарасам, кўр бола бироз тўхтаб турди-да, кейин ўнг томонга бурилиб кетди; бола сув лабига шундай яқин юриб борардики, назаримда, ҳозир уни тўлқин тортиб кетадигандай туюларди. Аммо унинг тошдан тошга бемалол сакраб, ўнқир-чўнкир жойларни айланиб ўтишидан унинг бу ерлардан кўп юргани кўриниб турарди. Ахири бир ерга бориб тўхтаб, нимагадир қулоқ солгандай бўлиб турди, кейин ерга ўтириб, тугунини ёнига қўйди. Мен қирғоқнинг денгизга туртиб чиқсан жойида туриб, унинг бутун ҳаракатларини кузатиб турардим. Бирнеча минутдан кейин нариги томондан оқ кийган бир кимса кўринди-да, кўр боланинг ёнига келиб ўтирди. Уларнинг гапини ба’зан шамол мен томонга учирив келтиарди.

«Нима дейсан, кўр, бўрон турдию,— деди хотин кишининг товуши;— Янко келмайди».— «Янко бўрондан кўркмайди»— деб жавоб берди бола.— «Туман қуюқлашмоқда»,— деб э’тиroz билдирид хотин, гамгин товуш блан.

«Соқчи кемалар ёнидан туманда ўтиш қайтангга осонроқ бўлади»— деб жавоб берди кўр бола. «Чўкиб кетсачи?» — «Чўкиб кетса, якшанба куни черковга янги лента тақмай борасан-да».

Жим бўлишди, бир нарса мени ҳайратда қолдириди: кўр бола мен блан Малороссия лаъжасида²² гаплашган эди, ҳозир бўлса соф рус тилида гапирав эди.

«Ана, кўрдингми, айтганим рост чиқди,— деди кўр, чапак чалиб:— Янко денгиздан ҳам, шамолдан ҳам, тумандан ҳам, қирғоқ соқчиларидан ҳам қўркмайди; қулоқ сол, бу — сувнинг шовиллаши эмас, мени алдаб бўпсан, бу — унинг узун эшкакларининг овози».

Хотин иргиб ўрнидан турди-да, нотинчлик блан йироқларга тикилабошлади.

«Довдираяпсан, кўр,— деди у,— ҳечнарса кўринмайди-ку».

Иқрорман, қайиққа ўхшаган бирон нарса кўринар-микин деб олисга шунча тикилиб қарасам ҳам, ҳечнарса кўринмасди. Шу зайлда яна ўн минутча вақт ўтди, кейин бирдан тоғдай-тоғдай баланд тўлқинлар орасида

бир қора нуқта кўринди, нуқта тоҳ катта бўлиб кўринарди, тоҳ яна кичрайиб кетарди. Қайиқ тўлқин устига секин-аста кўтарилаиди да, яна бирдан пастга учиб тушиб, қирғоқ томон яқинлашиб келарди. Бундай кечада йигирма чақиримча келадиган бўғоздан ўтишга ботинган қайиқчи жуда довюрак, уни бундай қилишга мажбур этган сабаб ҳам жуда муҳим бўлса керак! Шундай деб ўйларканман, юрагим гупиллаб уриб, кичкина қайиқка қараб турардим; аммо қайиқ худди ўрдақдай шўнғиб кетар, кейин худди қанот қоққандай, эшкакларини кўтариб яна кўпирис турган тўлқинлар орасидан чиқиб қоларди; ахир мен, қайиқ келиб ўзини қирғоққа урадию, чил-чил бўлиб синиб кетади деб ўйладим, броқ у эпчиллик блан бир ёнга бурилди-да, кичкинагина бухтачага омон-эсон кириб олди. Қайиқдан ўрта бўйли, қўй терисидан тикилган татарча қалпоқ кийган бир киши чиқди-да, қўли блан имлаб буларни чақириди, учковлашиб қайиқдаги нарсаларни тушиб-рабошладилар, юк шу қадар катта эдики, нега қайиқ чўкиб кетмаганига ҳали ҳам ажабланаман. Улар елкаларига биттадан тугун кўтариб, қирғоқ бўйлаб кетдиларда, салдан кейин кўздан фойиб бўлдилар. Мен уйга қайтдим; аммо иқрор бўлишим керакки, бу ажойиб нарсалар мени хавотирга солиб қўйган эди, зўрға тонг оттирдим.

Казагим уйғонди ва менинг кийинганимни кўриб ҳайрон бўлди; броқ, унга бунинг сабабини айтмадим. Парча-парча булуутлар сузиб юрган кўмкўк осмонни, йироқдан бинафшаранг ҳошиядай кўриниб турган Қрим соҳилини, соҳилнинг орқасидаги баланд қояни, унинг тепасидаги маяк минорасини деразадан бирпас тамоша қилиб турдим-да, комендантдан Геленджикка кетиш вақтимни билиб келай деб Фанагория қал'асига жўнадим.

Афсус! Комендант қат'ий бир нарса деёлмади. Пристанъда турган кемаларнинг бариси ё соқчи кемалар ё ҳали юклари ортилмаган савдо кемалари экан. «Балки, уч-тўрт кундан кейин почта кемаси келиб қолар, ўшанда бирор чора кўрармиз!»—деди комендант. Уйга жиги бийроним чиқиб қайтдим. Остонада казагим кутиб туар ҳади, юзида қўрқинч акс этарди.

— «Иш чатоқ, жаноби олийлари!» — деди у.

— «Шундай, оғайни, қачон кетишимизни худо билади!» — Буни эшитиб, казагимнің хавотирлиги баттар ошиб кетди, менга әнгашиб туриб шивирлайбошлади. «Бу ер расво жой экан! Боя Қораденгизли урядникни учратдим; у менинг танишым, бултур отрядимиэда хизмат қылган әди; мен унга тушган жойимизни айтган әдим, у бирдан менга: «у ёмон жой, оғайни, одамлары ярамайды!..» деб қолди. Ростданам, у қанақа күр бола! Ҳарерда ёлғиз юрса, бозорга ҳам ёлғиз борса, нонни ҳам, сувни ҳам ўзи ташиса... бу ердагилар унга ўрганиб қолганга ўхшайди».

— «Ха, нима бўпти, ҳеч бўлмаса уй әгаси кўриндилими?!»

— «Боя сиз йўғингизда бир кампир қизи блан бирга келди».

— «Қанақа қиз? Унинг қизи йўқ». — «Қизи бўлмаса, худо билади, кими экан; ана, кампир шу топда уйда ўтирипти».

Мен кулбага кирдим. Гулдираб ёнаётган пеккада овқат қайнамоқда, аммо назаримда, бу овқат камбагал оила учун анча қиммат кўринди. Кампирдан нима сўрамай, нуқул, қулоғим кар, эшитмайди, деб жавоб бераверди. Нима қилиш мумкин? Ундан гап чиқавермаганидан кейин, пеккага шоҳ ташлаб ўтирган кўр болага мурожаат қилдим. «Қани, айтчи, кўр шайтон,— дедим, қулоғидан чўзиб,— кечаси тугун кўтариб қаёққа бординг?» — Бола йиғлаб юборди, оҳ-воҳ қилиб қичқирабошлади: «Қаёққа борибман?.. Ҳечқаёққа борганим йўқ... тугун блан? Қанақа тугун блан?». Бу сафар кампирниң қулоғи очилиб: «Етимча болага туҳмат қилишнинг нима кераги бор! Нега унга азоб берасиз? Нима ёмонлик қилди сизга?!» — деб пўнғирлади. Бу гаплар жонимга тегди-да, бу сирларнинг калидини албатта топишга аҳд қилиб, уйдан чиқдим.

Буркамга ўраниб, девор тагида ётган харсангтошда олисларни тамоша қилиб ўтиредим; олдимда тунги бўрон қутуртирган бепоён денгиз ясланиб ётарди, унинг уйқуга кетучи шаҳар шивир-шивирига ўхшаган бирхил шовқини ўтмиш йилларимни эслатди, хаёлимни шимол

томонларга, совуқ пойтахтимизга олиб кетди. Чуқур хаёлга кетиб, ўзимни унутибман... Шу алфозда бир соатча, балки ундан ҳам кўпроқ вақт ўтгандир... Бирдан қулоғимга ашулага ўхшаган бир нарса чалинди. Рост, у ҳақиқатан ҳам ашула эди, хотин кишининг қўнғироқдай овози эшитиларди, аммо қаердан келаяпти?.. Қулоқ солдим, ашуланинг оҳангига жуда ғалати туюлди: гоҳ чўзиқ ва ғамгин, гоҳ тез ва шўх эди. Атрофга қарасам — ҳечзор кўринмади; яна қулоқ солдим, ашула худди осмондан эшитилаётгандай туюлди. Бошимни кўтариб қарасам: мен турган уйнинг томида йўл-йўл кўйлакли, сочлари ёйилган бир қиз турипти, худди сув париси дейсиз. Қиз кафти блан кўзларини офтобдан пана қилиб, йироқларга тикилиб қаарди, гоҳ кулар ва ўз-ўзи блан гапиришар, гоҳ яна ашуласини айтарди.

Унинг бутун ашуласи эсимда:

Мовий денгиз кўксида
Эркин-эркин осуда —
Оқ елканли кемалар
Қаторлашиб елалар.
Шу кемалар ичидা
Бордир менинг қайиқчам,
Кўш эшкаги бор унинг,
Елкани бўлмаса ҳам.
Қўзголганда зўр шамол —
Эски кемалар дарҳол
Елканларин очади,
Ҳар томонга қочади.
Денгизга ёлвораман
Оҳиста товуш блан:
«Шафқатсиз денгиз, тегма,
Севикли қайиқчамга:
Чунки у олиб келар
Кимматбаҳо нарсалар,
Тунда уни довюрак
Бир баҳодир бошқарар».

Бирдан миямга бу овоз кечаси эшигтан овозга ўхшайди-ку деган фикр келди, бир нафас ўйланиб қолдим, кейин яна бошимни кўтариб қарасам, томда қиз йўқ эди. Бирдан у бошқа бир ашулани айтиб, ёнимдан югуриб ўтиб қолди ва бармоқларини қирсиллатиб, кам-

пирнинг ёнига кирди, улар ўртасида баҳс бошланиб кетди. Қампирнинг жаҳли чиқар, қиз эса ҳахолаб куларди. Бир маҳалдан кейин менинг ундинам²³ яна сакраб-сакраб чиқди; олдимга келиб тўхтади-да, менинг шу ердалигимга ажаблангандай, кўзларимга тикилиб қаради; кейин бепарво қайрилиб, секин юриб пристань томонга кетди. Аммо воқиа бу блан тугамади; у кечгача уйим атрофида сакраб, ашула айтиб юрди. Жуда ғалати қиз! Башарасида жиннилик аломати кўринмас эди; аксинча, кўзлари менга жовдираб тикилиб-тикилиб боқарди, улар қандайдир жозибали кучга тўлгандай ва ҳар сафар менга қараганда: «ҳа, нима демоқчисан?!» деб тургандай туюларди. Броқ, энди гап бошлишим блан қиз муғомбирона жилмайиб, қочиб кетарди...

Умримда бунағанги хотинни сра кўрган эмасман. Уни айтарли гўзал деб бўлмасди, аммо гўзаллик ҳақида менинг бошқача фикрим бор. Унда наслдорлик аломатлари кўп эди... отлардаги наслдорлик сингари, хотинларда ҳам наслдорлик муҳим ўрин тутади; буни ёш Франция кашф этган; у, я'ни ёш Франция эмас, балки наслдорлик, кўпинча қадам ташлашдан, қўл ва оёқдан билиниб туради; айниқса буруннинг аҳамияти катта. Россияда кичкина оёқдан кўра алифдай бурун камроқ учрайди. Менинг ашулачим кўп бўлса ўнсак-кизларда эди. Қадди-қоматининг ғоятда хипчалиги, фақат унинг ўзигагина хос бўлган бош эгиб туришлари, узун сарғиш соchlари, офтобда сал қорайган бўйин ва елкаларининг олтиндай товланиб туриши ва айниқса ҳушбичим бурни,— буларнинг ҳаммаси мени ниҳоятда мафтун этди. Гарчи унинг менга зимдан боқишиларидан ваҳшийлик ва шубҳали нарсалар уқсам-да, гарчи унинг табассумларида нотайнлик бўлса-да, барибир: хусусий фикрга эга бўлишнинг оқибати шу қизнинг ҳушбичим бурнини кўриб, ҳузур-ҳаловатимни йўқотдим; мен, Гётенинг Минъонасиний²⁴, я'ни немисларга хос ҳаёлат асосида яратган сиймосини топдим деб ўйлабман; дарҳақиқат, улар бир-бирига жуда ўхшаш кетарди; ғоят зўр ҳаяжонланишдан бирдан сокин бир ҳолатга ўтиб қолиш, ўша тагдор гаплар, ўша сакраб юришлар, ўша ғалати қўшиқлар...

Кечки пайт қизни эшик олдида тўхтатиб, гапга солдим:

«Айтчи, гўзалим,— деб сўрадим,— бугун томда нима Қилиб юрувдинг?» — «Шамол қайси томондан кела-япти деб қарадим»—«Буни нима қиласан?»—«Шамол келган томондан баҳт ҳам келади».—«Ажабо, баҳтни ашула блан чақирмоқчимидинг?»—«Ашула бор жойда баҳт ҳам бор».—«Ашула баҳтсизлик келтирсанчи?»—«Келтирса нима қипти? Яхшилик бўлмаган жойда ёмонлик бўлади, аммо ёмонлик ёнида яхшилик ҳам бўлади»—«Бу ашулани сенга ким ўргатди?»—«Ҳечким; хоҳласам айтавераман; керак одам эшитади, керакмас одам тушунмайди».—«Оting нима, қўшиқчим?»—«Оtimни от қўйган одам билади».—«Оtingни ким қўйган?»—«Мен қайдан билай?»—«Жуда ичимдан топ экансан-ку! Аммо сенинг тўғрингда ба’зи нарсаларни билиб олдим». Гўё гапимнинг унга сра алоқаси йўқдай, унинг юзида ҳечнарса акс этмади, лабини ҳам қимирлатмади. «Кеча кечаси қирғоқ бўйига борганингни билиб олдим». Шундан кейин мен, ҳамма кўрган нарсаларимни унга бирма-бир айтиб бердим, буни эшитиб хижолат бўлармикин десам, чурқ ҳам этмади! Овозининг борича хаҳолаб кулиб юборди. «Кўп кўрган бўлсангиз ҳам, оз билибсиз: билганингизни ичингизда сақланг».—«Комендангта ма’лум қилсанчи!»— буни жуда жиддий чеҳра блан айтдим. Қиз бирдан ашула айтдида, худди чакалакзордан ҳуркиб чиққан қушдай, сакраб-сакраб қочиб кетди. Кейинги гапларим ножӯя бўлди: айтилган гапнинг қандай оқибатга олиб келишини билмаган эканман, кейин анча пушаймон бўлишга тўғри келди.

Кеч кириб, қош қорайди, казакка чой қўйишини буюрдим-да, шам ёқиб, стол ёнида сафар трубкамни чекиб ўтирдим. Энди икки стакан чой ичиб бўлувдим ҳамки, бирдан эшик ғижирладио, орқасидан нафис қўйлакнинг шитирлаши ва оёқ товуши эштилди; бир секин рўпарамга келиб ўтирди-да, кўзларини менга тикди, нима учунлигини билмадиму, аммо бу қарашиб, назаримда ниҳоятда латиф кўриниб кетди: бу боқиш

ёшлик чоғларимда мени нари обориб, бери олиб келгани боқишилардан бирини эслатди. Қиз худди мендан савол кутиб тургандай қараб ўтиради, аммо мен ўзим ҳам тушунолмаган ҳолда хижолат тортиб индамай ўтирадим. Қизнинг сал оқаринқираган юзи унинг руҳий ҳаяжонланишини кўрсатар эди; қўли стол устини мақсадсиз тимирскиларди: қўлининг титраётганини пайқадим, кўкраги тоҳ кўтарила, гоҳ нафас олмай тургандай бўларди. Бу майнавозчилик жонимга тегабошлади, сукунатни мен энг оддий гап блан, я'ни унга бир стакан чой таклиф этиш блан бузмоқчи бўлиб турувдим, бирдан қиз лип этиб ўрнидан турди-да, бўйнимдан қаттиқ қучоқлади, нам, оташин бир ўпиш лабларимда чўпиллади. Қўзларим тиниб, бошим айланиб кетди, йигитлик эҳтиросининг барча шиддати блан бағримга босиб сиққан эдим, қиз қучоғимдан худди илондай сурғилиб чиқиб, қулоғимга: «Бугун кечаси, ҳамма ухланда, денгиз бўйига чиқ» деб шивирлади-да, уйдан лип этиб чиқиб кетди. У даҳлизда чойнакни ва ерда турган шамни ағдариб кетди. «Вой шайтон қизей» деб бақирди, қолган чойга умид боғлаб похолда ётган казак. Шундан кейингина ўзимга келибман.

Икки соатлардан кейин, бутун пристанъни жимлик босгач, казагимни уйготдим. «Тўппончадан ўқ узганимни эшиксанг денгиз бўйига югур»— дедим унга. Қазак кўзларини бақрайтириб, ихтиёrsиз: «Бош устига, жаноби олийлари!» деб жавоб берди. Белимга пистолет қистириб чиқдим. Қиз мени паастга тушадиган жойда кутиб турган экан; устидаги кийими енгилгина, белига кичкина рўмолча боғлаб олган эди.

«Кетимдан юринг!» деди у, қўлимдан ушлаб, иккимиз паастга тушабошладик. Бўйним остимда қолмаганига ҳайронман; паастга тушиб ўнгга бурилдик-да, кеча кечаси мен кўр боланинг кетидан борган йўлдан кетдик. Ҳали ой чиқмаганди, фақат икки дона юлдуз худди нажоткор икки маёқдай, тимқоронғи осмонда чақнаб турарди. Бир текисда бир-бирининг устига бостириб келучи катта-катта тўлқинлор қирғоқ бўйида турган ёлғиз қайиқни кўтариб-кўтариб ташларди. «Қайиқقا тушамиз»,— деди ҳамроҳим. Мен иккиланиб қолдим —

дengizda ҳиссий саёҳат қилишга ҳавасим йўқ эди, аммо қайтишнинг ҳам вақти эмасди. Қиз қайиққа сакраб тушди, кетидан мен ҳам тушдим, бир маҳал ўзимга келиб қарасам, бирпаста сузиб ҳам кетибмиз. «Бу нима қилганинг?»— дедим, жаҳлим чиқиб. «Бу мен сени севаман деганим бўлади»,— деди у, мени скамейкага ўтқазиб, белимдан қучоқлар экан, юзини юзимга қўйиб ўтирди, унинг ўтдай нафаси юзимга уриб турарди. Қайиқдан бир ғарса шалоп этиб сувга тушиб кетди, белимни ушлаб қарасам — тўппончам йўқ. Бирдан кўнглимда даҳшатли шубҳа туғилди. Қон бошимга урилди! Орқамга қарасам — қирғоқдан эллик саржинча нарига бориб қолибмиз, мен эса сузишни билмайман! Қизни итариб юборай десам, кийимларимга худди мушиқдай ёпишиб олди, шу онда қайиққа даҳшатли бир зарба тегди, денгизга ағдарилиб тушишимга сал қолди. Қайиқ чайқалабошлади, аммо мен ўзимни ўнглаб олдим, ўртамизда қаттиқ кураш бошланди; ғазабим кучимга куч қўшди, аммо душманимнинг мендан анча эпчил эканини сездим... «Нима қилмоқчисан?»— деб бақирдим, кичкина қўлларини қаттиқ қисиб, унинг бармоқлари қирсиллаб кётди, аммо шундай бўлса ҳам чурқ этмади; унинг илон табиати бу синовга ҳам бардош берди.

«Сен кўрибсан, энди бориб айтасан!»— деб жавоб берди қиз ва ғайритабий куч блан мени қайиқнинг четига йиқитди; иккимиз ҳам белимизгача сувга осилиб турибмиз; унинг соchlari сувга тегиб турарди; жуда қалтис бир пайт эди. Тиззамни қайиқнинг остига тирааб бир қўлим блан сочидан, бир қўлим блан ҳалқумидан ушлаб олган эдим, кийимимни қўйиб юборди, шу онда-еқ мен уни тўлқинлар ичига улоқтирдим.

Тун анча қоронғилашиб қолганди; денгиз кўпикла-ри ичидан бир-икки марта боши кўриндию, кейин кўздан ғойиб бўлди...

Қайиқ тагидан яримта эски эшкак топдим, кўп мاشаққатлардан сўнг бир амаллаб пристанъга аранг этиб олдим. Қирғоқ бўйлаб қайтиб келарканман, кеча кечаси кўр бола блан қиз тунги қайиқчини пойлаб ўтирган томонга беихтиёр кўз ташлаб қўярдим; осмонда ой

сузиб юрарди, назаримда, қўрғоқ бўйида оқ кийинган бир одам ўтиргандай туюлди; унинг кимлигини билишга қизиқиб, аста-секин бордим-да, баланд қўрғоқ тепасидаги майса орасида писиб ётдим; бошимни кўтариб қарасам, пастда бўлаётган ҳамма нарса bemalol кўринарди, сув паримни кўриб ажабланмадим, балки, деярлик хурсанд ҳам бўлдим. Қиз узун соchlаридан сувни сиқар эди; ҳўл кўйлаги ингичка нозик қадди-қоматига ва баланд кўкракларига ёпишиб, уларни яққол кўрсатиб турарди. Бирпасдан кейин йироқдан қайиқ кўринди, у тезда қирғоққа етиб келди; кечаги сафаргидек, қайиқдан татарча қалпоқ кийган бир киши тушди, аммо, соchlари казакча қилиб қирқилган, камарига каттакон пичноқ қистирилган эди. «Янко, ишимиз чатоқ!» — деди қиз. Сўнгра улар шу қадар секин гапиришабошлидиларки, ҳечнарса эшитаолмадим. «Кўр қани?» — деди ахири Янко, овозини кўтариб.— «Мен уни юбордим», — деган жавоб эшитилди. Бирнече минутдан кейин кўр бола қоп орқалаб келди, қопни қайиққа жойлашди.

«Менга қара, кўр! — деди Янко, — анови жойга кўз-қулоқ бўлиб тур... биласан-ку? У ерда қимматбаҳо моллар бор... айтиб қўй (кимгалигини эшитолмай қолдим), сен блан ортиқ ишламас эмиш де; ишимизнинг мазаси қочди, мен энди қайтиб келмайман, энди ишлаш хавфли бўлиб қолди; бошқа жойга бориб иш қидирмасам бўлмайди, аммо у мендай жасур одамни тополмайди. Янко хизматимга яраша яхши ҳақ тўлағанда кетмасдим деб айтди, дегин; мен ҳар ерда йўлимни топиб кетаман, шамол фириллаб, денгиз шовиллайдиган жойда ишимни тўғрилаб кетавераман!» Бирпас жим тургач, Янко яна давом этди: «Бу мени блан бирга кетади; бу ерда қололмайди; кампирга бориб, энди жуда қарив қолдинг, энди ўлсанг ҳам бўлади, инсоғ ҳам бўлиши керак-да, деб айт. Биз энди қайтиб келмаймиз».

— «Менчи?» — деди кўр ҳазин товуш блан.

— «Сени бошимга ураманими?» деган жавоб эшитилди.

Шу орада менинг ундинам қайиққа сакраб тушдида, йўлдошига қўл силкитди; йўлдоши кўрнинг қўлига

бир нарса бериб, «Ма, ширин кулча олиб ейсан», деди.—«Атиги шуми?» деди кўр. «Ма, бўлмаса, буни ҳам ол»,— төшга тушган танга жаранглаб кетди. Кўр уни олмади. Янко қайиққа тушди; шамол қирғоқ томондан уради, улар кичкина елканни кўтаришида, елдай сузиб кетишиди. Қопқора тўлқинлар орқасидан елкан ой ёруғида анчагача милтираб кўриниб турди; кўр ҳамон денгиз лабида ўтиради, қулоғимга худди ҳўнграшга ўхшаш товуш эшитилгандай бўлди; чиндан ҳам, кўр бола анча вактгача ҳўнграб йиглаб ўтириди... Юрагим ачишиб кетди. Нима учун тақдир мени ҳалол контрабандистларнинг²⁵ тинчгина муҳитига ирғитди экан? деб ўйладим. Худди тип-тинч булоққа ташланган тошдай, уларнинг тинчлигини буздим, ўзим ҳам тошдай, чўкиб кетаёздим!

Ўйга қайтдим. Даҳлизда ёғоч ликобчага қўндирилган шам ёниб бўлаёзган эди, казагим, тайинлаб кетишимга қарамасдан, милтирини икки қўллаб ушлаган ҳолда қотиб ухларди. Унга тегмадим-да, шамни олиб, ичкарига кирдим. Ҳайхот! Сандиқчам, кумуш сопли қиличим, бир ўртоғим совға қылган доғистон ханжарим, бари йўқолган эди. Ла'нати кўрнинг қайиққа нима орқалаб борганини энди билдим. Қазакни қаттиқ туриб уйғотдим, ўлгудек сўқдим, жаҳлим чиқди, аммо бундан нима фойда! Бошлиқларга бориб, кўр бола нарсаларимни ўғирлаб кетди, ўзимни ўн саккиз яшар бир қиз сувга фарқ қилиб юбормоқчи бўлди, деб арз қилиш уят бўлмасмиди? Худога шукурки, эрталаб жўнаб кетиш имкони туғилди, Таманъдан кетдим. Қампир блан бечора кўрнинг тақдиди нима бўлди, билмайман. Одамларнинг шодлиги блан, қайғу-аламлари блан менинг, пошшолик ишлари блан сафарларда юручи бир офицернинг қанчалик иши бўлсин!..

Биринчи бўлимнинг охири

ИҚКИНЧИ БҮЛИМ

(Печорин журналининг бўхри)

II

Қняжна Мери

11-нчи маъд

Кечаки Пятигорска келдим, шаҳарниң чеккасидаги энг баланд жойдан, Машуқ тоғининг этагидан квартира ижара олдим; момақалдироқ бўлганда, булутлар уйимнинг томигача тушиб туради. Бугун эрталаб соат бешда деразани очиб юборган эдим, уй олдидағи кичкина боғчада ўсиб ётган гулларнинг иси бутун уйни тўлдириди. Барқ уриб гуллаган гилос шохлари деразамдан мўралаб туради, ба’зан шамол ёзув столимга гилос гулларини сочиб кетади. Уч тарафим ғоят гўзал манзара. Кунботар томонда худди «Тимган бўроннинг сўнгги булут парчаси»²⁶ дай, беш чўққили Бештов кўмкўк бўлиб кўриниб туради; шимол томонда худди эронларнинг пахмоқ қалпогидай кўтарилиб турган Машуқ тоғи осмоннинг ўша қисмини тўсизб туради; кунчиқар томон ўндан ҳам гўзал; пастликда, худди уйимнинг рўпарасида тооптоза, япянги шаҳарча рангбаранг товланиб ётади, шифобаҳш булоқлар шилдирайди, ҳархил тилда гапиручи одамларнинг ғовур-ғувури эшитилиб туради,— ўндан нарида мовий ва туманли тоғлар бир-биридан юксалиб боради, уфқ четида эса Қазбекдан бошланиб, то қўш чўққили Эльборус тоғи блан туговчи кумушдай қорли тоғлар тизмаси чўзилиб ётади... Шундай жойда яшаш нақадар роҳат! Томирларимда қандайдир севинчли туйгулар оқади. Бу ерниң ҳавоси худди гўдак бўсасидай пок ва беғубор: офтоб порлайди, осмон кўмкўк нилдай — бундан ортиқ яна нима керак? Эҳтирос, истак ва қайғуришларга ўрин борми?.. Броқ, вақт бўлди. Елизавета булоғига борай, чунки барча сувга келганлар ҳар куни эрталаб ўша ерга тўпланар эмиш.

Шаҳар марказигача тушиб, бульвар бўйлаб кетдим, бу ерда секин тоққа чиқиб боручи бирнеча ғамгин тўдадарни учратдим: уларнинг аксари қисми помешчик-

ларнинг оиласлари эди; буни эркакларнинг сузилиб кетган, эски модада тикилган сюртукларидан, хотин-қизларнинг эса зийнатли кийимларидан дарҳол пайқаш мумкин эди; улар сув шифосига келган ёшларнинг ҳаммасини яхши билишса керак, чунки менга жуда қизиқсиниб қарап эдилар: менинг петербургча тиктирган сюртугим уларни янгиштирди, броқ аскарий эполетларимни кўриб, нафрат блан юзларини ўгириб олишди.

Маҳаллий ма'мурларнинг хотинлари, я'ни шифобахш сувларнинг эгалари улардан кўра илтифотлироқ эдилар; уларда лорнетлар бор, улар мундирга камроқ аҳамият беришади, улар Кавказда номерли тугма остида оташин қалб, оқ фуражка тагида ақл борлигига ўрганиб қолишган. Бу аёллар жуда дилкаш, узоқ вақтгача дилкаш бўладилар. Уларнинг жазманлари ҳар йили янгиланиб туради, балки уларнинг сўнмас дилкашликларининг сири ҳам шундадир. Тор сўқмоқ ўйлдан Елизавета булогига чиқиб бораётуб, бир тўда штатский ва ҳарбийча кийинган эркаклардан ўтиб кетдим, кейин билсам, улар сув давосига ҳавас қилиб келганлар орасида алоҳида бир тоифа экан. Улар ичишаркан, аммо сув эмас; онда-сонда сайд қилишаркан, хотин-қизларга ҳам тўғри келиб қолгандагина эргашишаркан, нуқул қимор ўйнашаркан ва зерикишдан нолишаркан. Улар ўтакетган олифта одамлар: тўр блан қопланган стаканларини кислород сувли қудуққа ботирган чоқда кеккайиб туришади; штатскийлар оч ҳаворанг галстук тақишидаи, ҳарбийлар эса ёқаларини чиқариб юришади. Уларнинг ҳаммаси оддий ҳамда провинциал уйларга нафрат блан қарайдилар ва пойтахтийг аристократ меҳмонхоналари доғида юрадилар, аммо уларни у ерга киритмайдилар.

Ниҳоят қудуққа ҳам етдим... Қудуқ ёнидаги майдончага кичкинагина уйча, қизил томли ваннахона, ундан сал нарига эса галерея қурилган, ёғингарчилик вақтларида одамлар шу ерда сайд қиладилар. Скамейкада бирнече ярадор офицерлар қўлтиқтаёқларини йиғишириб ўтирадилар, уларнинг юзлари сўлғин ва ғамгин. Бирнече хонимлар сувнинг та'сирини кутиб,

майдончада у ёқдан бу ёққа тез-тез юриб туради. Улар ичида бир-иккита чиройликлари ҳам бор эди. Машуқ ёнбағирларини қоплаган ишкомлар ичида ба'зан жазмани блан танҳо кезишни яхши кўручи хонимларнинг рангбаранг шляпалари кўриниб қоларди, чунки бундай шляпа ёнида албатта ё ҳарбийча фуражка ё бўлмаса кўримсиз думалоқ шляпа кўриниб қоларди. Эола арфаси²⁷ деб аталмиш павильон қурилган тик қоя тепасида манзара ишқивозлари телескоп блан Эльборусни тамомша қилиб туришарди, улар орасида ширинча касалидан шифолаш учун олиб келинган болаларни етаклаган икки мураббий ҳам бор эди.

Упкам шишиб, тоғ этагида тўхтадим, бир уйнинг бурчагига суюниб, теварак-атрофдаги гўзал манзарани тамоша қилиб турган эдим, бирдан орқамдан:

— Печорин! Қачон келдинг? деган таниш овозни эшитиб қолдим.

Қайрилиб қарадим: Грушницкий! Қучоқлашиб кўришдик. У блан ҳаракатдаги отрядда танишган эдим. У оёғидан ўқ еб, сув шифосига мендан бир ҳафтача илгари келган эди.

Грушницкий — юнкер. Ҳарбий хизматга кирганига атиги бир йил бўлган, ўзига хос олифтагарчилик блан солдатлар киядиган қалин шинель кийиб юради. Солдатларга бериладиган Георгий крести ҳам бор. Қаддиқомати келишган, қорақадан келган, соchlари ҳам қора; ёши 21 га етмаган бўлса-да, афтига қараб 25 ларда деб ўйлаш мумкин. Гапирганда бошини орқага ташлаб гапиради, ўнг қўли блан қўлтиқтаёққа суюниб тургани учун, чап қўли блан минут сайин мўйловларини бурайди. Гапирганда тез ва ҳашамдор қилиб гапиради; у, ҳар бир ҳодисага тантанали жавоблар ҳозирлаб қўючи, содда, гўзал нарсалар ҳам та'сир этмайдиган, ўзларини фавқулодда туйғулар ва юксак ҳисларга тўлган, мислизиз азоблар чекиб юрган одам қилиб кўрсатишни яхши кўручилар тоифасидан. Биронни қойил қолдириш уларга завқ беради; улар провинцияли романтик хонимларга ўлардай ёқадилар. Улар қариганларида ё мўмин-қобил помешчик бўлишади ё бўлмаса пияниста, ба'зан у ҳам, бу ҳам бўлишади. Уларнинг дилида яхши

Ҳислар кўп бўлади, аммо поэзиядан тариқча ҳам бўлмайди. Грушницкий ҳамма нарсадан кўра гап сотинни яхши кўради: гап оддий мавзу'лар доирасидан ташқари чиқдими, бўлди, гапиравериб миянгизни қоқиб қўлингизга беради; мен у блан сра баҳслашаолмасдим. У сизнинг этиrozларингизга жавоб ҳам бермайди, гапингизни ҳам эшитмайди. Гапириб бўлишингиз бла-ноқ, узундан узоқ гапириб кетади, унинг гапи ҳозир сиз айтиб турган гапларга алоқаси бордай кўринса-да, аслида ўзининг боя бошлаб қўйган гапининг давоми бўлиб чиқади.

Тили анча бийрон: эпиграммалари²⁸ кўпинча қизиқ бўладио, аммо ҳеч нишонга бориб тегмайди ва узиб ололмайди; у бир сўз блан ҳечкимни ўлдираолмайди; у одамларни, уларнинг заиф жойларини билмайди, чуни-ки бутун умрени ўзига бино қўйишга сарфлаган. Унинг бутун фикри-зикри — роман қаҳрамони бўлиш. Ўзининг бу дунё учун яратилмагани, аллақандай сирли жафоларга дучор бўлиб юргани тўғрисида бошқаларни ишонтиришга уринавериб охири ўзи ҳам шунга ишонаётган. Шунинг учун ҳам солдатча қалин шинелини кибр блан кийиб юради. Мен унинг бунақалигини пайқаб қолдим, шунинг учун ҳам, қалин дўстдай бўлиб кўринишимишизга қарамай, у мени ёмон кўради. Грушницкий жасурликда ном чиқарган, мен буни амалда кўрганман: у қўлида қилич ўйнатиб, ҳайқириб, кўзларини чирт юмиб олдинга отилади. Аммо бу — русларга хос жасорат эмас!..

Мен ҳам уни ёқтиромайман: бир кунмас, бир кун тор бир йўлда учрашиб қолишимизни ва иккимиздан бири-мизнинг бошимизни ейишимизни сезиб юраман.

Қавказга келишининг сабаби ҳам унинг романтик хаёлпарастлигида; имоним комилки, отасининг қишлоғидан жўнаб кетиш олдида ўзини қайгули қилиб кўрсатиб, биронта чиройликина қўшни қизга «мен армияга хизмат важидан эмас, балки ўлим ахтариб кетаётиман...» деган ва гапнинг шу ерига келганда кўзларини қўли блан беркитиб: «йўқ; сиз (ёки сен) буни билмаслигингиз керак. Сизнинг пок дилингиз титраб кетади! Билиб ҳам нима қилардингиз! Мен сизга ким эдимки...»

Дардимга тушунаолармидингиз?..» ва ҳоказолар дегани аниқ.

У, К. полкига киришимнинг сабабини ўзим биламану, худо билади, дер эди.

Аммо Грушницкий юзидағи жафокашлик ниқобини олиб ташлаган пайтларда жуда ҳушфе'л ва мулоийим йигит бўлади. Уни хотинлар ёнида бўлганини кўрсам жуда мароқланаман: роса ўлиб-тирилса керак!

Биз эски қадрдонлардек кўришдик. Мен ундан сув шифосига келганларнинг юриш-туришлари ва диққатга лойиқ одамлар ҳақида сўрайбошладим.

— Соддагина ҳаёт кечирамиз,— деди у, хўрсиниб,— эрталаб сув ичучилар ҳамма касаллар сингари хомуш, кечқурун вино ичучилар эса ҳамма соғлом одамлар сингари bemaza ва бетамиз бўлиб кетадилар. Хотинлар жамияти бор, аммо улардан фойда кам; улар юқул вист²⁹ ўйнашгани ўйнашган, хунук кийинишади, француз тилини бузиб гапиришади. Бу йил Москвадан фақат княгина Лиговская блан қизи келган; лекин мен улар блан тানиш эмасман, устимдаги мана бу солдатча шинелим ла'нат тамғасига ўхшайди. Шинелим дилларда қўзғатган ачиниш ҳисси эса менга берилган садақага ўхшайди.

Шу пайтда ёнимиздан қудуқ томонга икки хотин ўтди: бири кексароқ, иккинчиси — ёшгина, қадди-қомати анча келишгандына. Юзларини шляпа соявонлари тўсиб тургани сабабли яхши кўролмадим, аммо кийимлари олийжаноб, дид блан тикилган, ортиқча ҳечніма йўқ, бежиримгина эди. Уларнинг кичиги енг ва ёқалари берк *gris de perles*³⁰ кўйлак кийган, нозик бўйнида шаффоф шойи рўмол ҳилпилларди, *couleur ruse*³¹ ботинкалари нозиккина обёқларининг тўпиқларини шундай чиройлик сиқиб турардики, ҳатто гўзалликнинг нималигини билмаган одам ҳам кўрганда ҳайратланиб «оҳ» деб қоларди. Унинг енгилгина, аммо виқор блан ташлаган қадамларида иффатли қизларгагина хос бир нарса акс этарди, буни сра та'рифлаб бўлмайдиу, аммо кўрган одам дарров пайқайди. Ёнимиздан ўтиб кетаётганида атрофга та'рифлаб бўлмайдиган даражада ёқим.

ли хушбўй ҳид тарқалдики, одатда жононлар ёзган мактублардан шундай ҳид келиб туради.

— Княгиня Лиговская деганим шу,— деди Грушницкий,— ёнидагиси қизи Мери. Онаси қизига инглизларга тақлид қилиб шундай от қўйган, уларнинг келганига атиги уч кун бўлди.

— Ие, дарровдан отини ҳам билиб олибсан-а!

— Ҳа, тасодифан эшитиб қолдим,— деди Грушницкий, қизариб.— Аммо, ростини айтсам, улар блан танишмоқчи эмасман. Бу мағрур зотлар биз ҳарбийларга худди ваҳшийларга қарагандай қарашади. Но мерли фуражка остида ақл, қалин шинель остида қалб бор-йўқлиги блан уларнинг нима ишлари бор?

— Бечора шинель!— дедим мен кулиб,— уларнинг ёнига келиб мулоzимат блан стакан тутаётган киши ким?

— О! Раевич деган москвали олифта! Қиморвоз: ҳаворанг желеткасида осилиб турган каттакон тилла занжиридан ма’лум: Қўлидаги йўғон ҳассасини айтмайсанми, худди Робинзон Крузоэнинг ҳассасига ўхшайди! Соқоли ҳам, тараниши ҳам *à la moujik*³²

— Нима бало, бутун одамзодга қарши ғазабланган мисан дейман?

— Сабаби бор-да...

— Йўғе, ҳали шундай дегин?

Шу орада хотинлар қудуқдан қайтиб, бизга яқинлашдилар. Грушницкий қўлтиқ таёғини ушлаб, драматик ҳолатда туриб олди-да, овозини баланд қилиб, менга французча жавоб берди:

— Mon cher, je hais les hommes pour ne pas les mèpriser, car autrement la vie serait une farce trop dégoûtante³³.

Кўҳликкина княжна қайрилиб қаради-да, гапиругчига узоқ ва мароқли назар ташлади. Бу боқишининг ма’носини билиш жуда қийин эди, аммо уни истеҳзоли қараш деб бўлмасди, шунинг учун Грушницкийни ичимда табриклаб қўйдим.

— Княжна Мери деганинг жуда таниз экан,— дедим мен унга.— Кўзлари баҳмалдай экан, худди баҳмалнинг ўзи дейсан; унинг кўзлари ҳақида гапирганинг-

да шу иборани ишлатгин демоқчиман: пастки ва юқориги киприклари шу қадар узунки, қуёш нурлари кўз қорачуғида акс этмас экан. Мен шунақа ялтирамайдиган кўзларни яхши кўраман; улар шу қадар майинки, худди сени силаб-сийпаб тургандай бўлади. Аммо унинг чеҳрасида чиройлик нарса шугинага ўхшайди... Қалай, тишлари оппоқинами? Бу жуда муҳим нарса. Аттанг, сенинг бояги ҳашаматли сўзинга бир жилмайиб қўймади-да.

— Чиройликкина хотин тўғрисида худди инглиз оти тўғрисида гапиргандай гапирансан-а,—деди Грушницкий, ғазабланиб.

— Mon cher,— деб жавоб бердим мен, унинг товушига ҳамоҳанг бўлишга тиришиб,— je méprise les femmes pour ne pas les amer, car autrement la vie serait un mélodrame trop ridicule³⁴.

Мен ўгирилиб, унинг ёнидан кетдим. Ишкомлар, оҳактошли қоялар ва уларда ўсиб ётган буталар орасида ярим соатча сайр қилиб юрдим. Кун қизийбошлиши блан уйга қайтиб кетдим. Кислосерали булоқ ёнидан ўтаётуб, усти ёпиқ галереяда нафасимни ростламоқчи бўлиб тўхтаган эдим, бсихтиёр жуда қизиқ бир ҳодисанинг гувоҳи бўлдим. Бу манзаранинг иштирокчилари мана бундай вазиятда эдилар. Княгиня блан москвали олифта ёпиқ галереяда ўтирас эдилар, афтидан, икковлари бир нарса тўғрисида жиддий суҳбатлашмоқда эдилар. Княжна сўнгги стакан сувни ичиб бўлган бўлса керак, хаёлга чўмиб қудуқ атрофида айланниб юради, Грушницкий эса қудуқнинг ёнгинасида турарди; майдончада бошқа ҳечким йўқ эди.

Мен яқинроқ бориб, секин галерейнинг бурчагига беркиниб турдим. Шу замон Грушницкий қўлидаги стаканни қумга тушириб юборди, энгашиб олмоқчи бўлдию, аммо оёғи майibiliги сабабли энгашаолмасди. Шўринг қурғур, қўлтиқтаёғига таяниб шунча уринса ҳам беҳуда эди. Унинг ма'нодор юзи ҳақиқатан ҳам азобни ифода этарди.

Бунинг ҳаммасини княжна Мери мендан кўра яхшироқ қўриб турарди.

У Грушницкийнинг ёнига худди қущдай учиб келди.

да, энгашиб стаканий ердан олдию, сра та'рифлаб бўлмайдиган гўзал тан ҳаракати блан унга узатди; сўнгра қипқизариб, галерея томонга қаради, онасининг ҳеч нарса кўрмаганини пайқаб, дарров ўзини ўнглаб олди. Грушницкий ташаккур билдириш учун оғзини очганда, у анча нарига кетиб қолганди. Бирпасдан сўнг онаси ва олифта киши блан бирга галерейдан чиқди, броқ Грушницкийнинг ёнидан шу қадар кибр-ҳаво блан ўтдики, ҳатто унга қайрилиб ҳам қарамади, унинг эҳтиросли боқишлирига назар ҳам солмади, ҳолбуки Грушницкий, у тепаликдан тушиб, бульвардаги арғувон дарахтлари орасида кўздан йўқолгунча кетидан қараб турар эди... Броқ, бирпасдан кейин княжнанинг цляпаси кўчанинг нариги бетида яна бир бор ялт этиб кўриндию, сўнг Пятигорскдаги энг данғиллама иморатлардан бирининг дарвозасига кириб кетди. Унинг кетидан княгиня ҳам киратуриб, Раевич блан хайрлашди.

Шундан кейингина эҳтиросли юнкер бечора мени кўриб қолди.

— Кўрдингми? — деди у, қўлимни қаттиқ сиқиб. — Малак дейсан, малак.

— Нимаси малак? — деб сўрадим мен, ўзимни соддаликка солиб.

— Кўрмадингми?

— Йўқ, кўрдим, стаканингни ердан олиб берди. Ўша вақтда қоровул турганда, у ҳам олиб берган бўларди, ароқ пули чиқармикан деб, қайташга тезроқ олиб берган бўларди. Ҳа, нимасини айтасан, унинг сенга ачиши равшан: ўқ еган оёғингни босганингда башарангни шу қадар буриштирдингки...

— Ўша онда юзида қалбининг жилваланганини кўриб ҳеч та'сирланмадингми?

— Йўқ.

Мен ёлғон гапирдим: унинг жигига тегмоқчи эдим. Менинг қайсарагим ўзим блан бир кунда туғилган бўлса керак; бутун умрим қалбимга ёки ақлимга қарши қайпули ва муваффақиятсиз қайсараглик қилиш блан ўтди. Енимда бирон сергайрат ва жўшқин одамни кўрсам худди устимдан бир ҷелак сув қуйилгандай бўламан, аксинча, бирон ланж одам блан тез-тез учрашиб тур-

сам, балки, эҳтиросли хаёлпарат бўлиб кетармидим. Яна шуни ҳам э’тироф этаманки, шу он кўнглимни ўзимга таниш, аммо қандайдир хунук бир ҳис чертиб ўтди, бу ҳис ҳасад эди: мен «ҳасад» сўзини дадил айтаётубман, чунки ҳарнарсани э’тироф қилишга ўзими ни ўргатиб олганман; бирон гўзалга кўнгил қўйган йигит ўша хотининг бошқа бир таниш бўлмаган кишига майл кўрсатганини кўриб қолса (албатта, йигит олий жамиятда яшаб, ўз иззати нафсини эркалаб ўстирган бўлса), бунга чидаб туролмайди ва чидайдиган одам бўлмаса ҳам керак.

Грушницкий иккимиз индамасдан пастликка тушдик-да, бульвардан юриб, гўзалими қириб кетган уй деразалари ёнидан ўтдик. У дераза олдида ўтирган экан. Грушницкий енгимдан ушлаб тортди-да, хотинларга камдан-кам та’сир қиласидиган хумор назарлардан бирини ташлади. Мен княжнага лорнет блан қараган эдим, унинг Грушницкийнинг боқишига жилмайиб қараб турганини, менинг лорнет блан қарашимдан жуда жаҳли чиқиб кетганини кўрдим. Дарҳақиқат, Қавказ армиясида хизмат қилучи оддий бир кишининг москвали княжнага ойна орқали қарашга қандай ҳадди сифади?..

13-нчи маён

Бугун эрталаб уйимга доктор келди; унинг фамилияси Вернер бўлса ҳам, ўзи рус. Бунинг қандай ажабланадиган жойи бор? Мен Иванов фамилияли бир немисни билардим.

Вернер кўп жиҳатдан ажойиб одам. У ҳамма медиклар сингари скептик³⁵ ва матерьалист³⁶, шу блан бирга шоир ҳам, шоир бўлганда ҳам жиддий шоир,— гарчи умрида бир мисра’ ше’р ёзмаган бўлса-да, ўз ишида ҳарвақт, сўзда эса кўпвақт шоир. Мурда томирларини қанча ўргансалар, инсон қалбининг ҳамма торларини ҳам у шунчалик ўрганиб олган, аммо у, ўзининг бу билганиларидан сра фойдаланаолмас эди; ахир, ба’зан жуда уста анатомия олими ҳам оддий безгакни тузатаолмайди-ку! Одатда, Вернер ўзи даволайдиган касаллар усди-ку!

тидан мийиғида кулиб юрарди; аммо бир марта, жон берәётган солдат тепасида йиглаб ўтирганини ўз кўзим блан кўрганман... Ўзи камбағал эди, миллион-миллион бойликларни хаёл қилиб юрардио, аммо пул топиш йўлида қўлни қўлга урмас эди; бир куни менга, дўстдан кўра душманга яхшилик қилганим яхши, чунки дўстга яхшилик қилиш ҳайр-садақа қилиш блан бара-вар, аммо душман қанчалик олийжаноб бўлса, нафратинг ҳам шунча ошади, деди. Унинг тили жуда заҳарли эди: у кўпгина туппа-тузук одамлар ҳақида эпиграммалар тўқиб, уларни расво қиласарди. Унинг рақиблари, я'ни сувларда даволовчи ҳасадчи медиклар, у ўз касалларини карикатура қиласмиш деган гап тарқатишган экан, касаллар хафа бўлиб, деярлик ҳаммаси ундан воз кечипти. Унинг дўстлари, я'ни Кавказда хизмат қилучи деярлик барча виждонли кишилар унинг обручини яна кўтаришга шунча уринишса ҳам иложи бўлмади.

Унинг ташқи қиёфаси биринчи кўришда одамга ёқмас эди, аммо кейинчалик, унинг хунук юзида кўп синалган ва олийжаноб руҳий куч ифодаси акс этганини кўргач, одамга жуда ёқиб қолар эди. Хотинларнинг бундай кишиларнинг эс-ҳушдан ажralгундай яхши кўришлари ва уларнинг хунуклигини энг гўзал, энг нозик кишиларнинг чиройига ҳам алишмаслик каби ҳоллар кўп бўлган; хотинларга ҳам тан бериш керак: уларда руҳий гўзалликни сезучи туйфу бор; шунинг учун Вернерга ўхшаган одамлар хотинларни шу қадар зўр эҳтирос блан севса керак.

Вернер пакана ва худди ёш боладай озғин ва нимжон эди; Байроннинг оёғига ўхшаб бир оёғи сал калтароқ эди; калласи бўйига нисбатан жуда катта кўринарди; сочини калта қирқтиради, шунинг учун бош суганинг очилиб қолган ўнқир-чўнқирларини френолог³⁷ кўрса ҳайратда қоларди. Унинг ҳамиша жовдира бтурган қопқора ва кичкина кўзлари дилингиздаги ҳамма нарсани билишга ошиққандай кўринарди. Кийим танлашда диди борлиги кўзга ташланарди; ориқ пайлари кўриниб турган кичкина қўлларидан очсариқ қўлқоп сра тушмасди. Ҳамиша қора сюртук, қора галстук ва

қора желатка кийгучи эди. Ёш-яланглар уни Мефисто-фель³⁸ деб атарди, Вернер бундан жаҳли чиққандай бўлардию, аммо аслида бу гап унинг иззати нафсини қондирарди. Биз бирпасда бир-биrimiz блан топишиб, ошна бўлиб олдик, чунки менда дўстликка мойиллик йўқ: гарчи икки дўст бир-бирига иқрор бўлмаса-да, бири иккинчисининг қули бўлиб қолади; мен қул бўла-олмайман, аммо бировга амр бериш ҳам ниҳоятда малолли иш, чунки амр бериш блан бирга алдаш ҳам керак бўлади, ундан ташқари, ўзимнинг малайларим ҳам бор, пулим ҳам бор! Бизнинг ошна бўлишимизнинг тарихи бундай бўлди: мен Вернерни С. да, бирталай хушчақчақ ёшлар орасида учратдим; ўтиришнинг охирида гап метафизик фалсафа³⁹ устида кетди; э'тиқод ҳақида сўз борди; ҳаркимнинг э'тиқоди ҳартурли эди.

— Мен эса фақат бир нарсагагина э'тиқод қила-ман...— деди доктор.

— Нимага?— дедим мен, шу маҳалгача индамай ўтирган бу кишининг фикрини билиш мақсадида.

— Бир куммас бир кун албатта ўлиб кетишимга.

— Мен сиздан бойроқ эканман,— дедим, мен— сиз айтган э'тиқоддан бошқа менда яна бир э'тиқод бор, у ҳам бўлса — кунлардан бир кун бу дунёга келиш каби баҳтсизликка учраганман.

Ўтирганларнинг ҳаммаси бизни сафсата сотаётисизлар дедиую, аммо ҳечбiri бизникidan ма'нолироқ гап айтаолмади. Шу-шу, бир-биrimizни кўпчилик ичидан ажратабошладик. Биз тез-тез учрашиб турадик, мавҳум масалалар ҳақида жиддий суратда гап талашар ва ахiri бир-биrimizнинг миямизни қотираётганимизни сезиб, тўхтардик. Шунда, Цицерон⁴⁰ та'риф қилган Рим авгурлари⁴¹ сингари, бир-биrimizга кўз қисишиб, хаҳолаб кулиб юборардик, тўйгунимизча кулиб, кечадан мамнун ҳолда тарқалишардик.

Вернер кириб келганда мен диванда қўлларимни бошим остига қўйиб, шифтга тикилиб ётган эдим. У креслога ўтирди, ҳассасини бурчакка тираб қўйиб, хомиза тортди-да, кун исиб кетганини билдириди. Мен пашшадан безор бўлдим, дедим, шундан кейин иккимиз ҳам жим қолдик.

— Хурматли доктор, шуни билиб қўйингки, аҳмоқлар бўлмаганда, бу дун'ёning сра қизифи қолмас эди...— дедим.— Мана, ўзингиз бир қаранг: биз икки ақлли одам ўтирибмиз; ҳархил масалалар тўғрисида тинмай баҳслашиш мумкинлигини олдиндан биламиз, шунинг учун ҳам баҳслашмай ўтирибмиз; бир-биримизнинг энг пинҳоний сирларимизни ҳам биламиз; ёлғиз гапнинг ўзи биз учун катта бир тарих; ҳарбир ҳиссимиznинг мағзини уч қават пўст тагидан ҳам кўриб турамиз. Қайгули нарсалар бизга кулгили бўлиб кўринади, кулгили нарсалар эса қайғули бўлиб кўринади, аммо тагини суриштириб қарасангиз, ўзимиздан бўлак ҳечбир нарса блағ ишимиз йўқ, бепарвомиз. Хуллас, фикр ва туйғуларимизни бир-биримизга айтиб ўтиришимизнинг ҳожати йўқ: бир-биримизнинг ипимиздан игнамизгача биламиз, бундан ортигини билишни истамаймиз; шундай экан, янги хабарлардан гапириб ўтиришдан бошқа иложимиз йўқ. Қани, менга қандай янгиликлардан айтиб берасиз?

Узоқ гапириб юборганимдан чарчабман, шекилли, кўзларимни юмиб, эснадим.

Вернер бироз ўйлаб ўтириб:

— Сизнинг бу сафсатаңгизда идея борга ўхшайди,— деди.

— Иккита!— деб жавоб бердим.

— Биринчисини айтинг, иккинчисини мен айтиб бераман.

— Хўп, бошланг!— дедим, шифтни тамоша қилишда давом этарканман ичимда кулиб.

— Сувга келганлардан бири ҳақида ба’зи тафсилотларни билмоқчисиз, ким тўғрисида ўйлаганингизни ҳам билиб турибман, чунки у ерда сизни сўрашди.

— Доктор! Орамизда сра гап қолмапти: бир-биримизнинг дилимиздаги ҳамма нарсаларни биларканмиз.

— Энди иккинчиси...

— Иккинчи идеям бундай эди: мен сизга бирон нарса айттироқчи эдим; нега десангиз, биринчидан, эшитаётган одам унча чарчамайди; иккинчидан, оғиздан биронта ножӯя гап чиқиб кетмайди; учинчидан, бирорвнинг сирини билиб олиш мумкин; тўртинчиси

шуки, сиз каби доно кишилар ҳикоячилардан кўра тингловчиларни кўпроқ яхши кўришади. Энди мақсадга ўтайлик: княгиня Лиговская менинг тўғримда нималар деди?

Княжна эмасу, княгиня гапирганига... аминмисиз?

— Шак-шубҳасиз.

— Сабаб?

— Сабаби шуки, княжна Грушницкий ҳақида сўраган.

— Ўзингиз ҳам жуда топоғон одам экансиз-да.

Княжна, солдат шинели кийган ёш йигитнинг дуэль туфайли солдатликка туширилганига ишонади...

— Унинг бу лаззатли хатосидан маҳрум этмагандирсиз...

— Шубҳасиз...

— Воқианинг бошланиши жойида!— деб қичқириб юбордим мен, суюниб:— бу комедиянинг охирини энди ўзимиз ечамиз. Толи'дан ўргулай, мени зериктириб қўймайдиганга ўхшайди.

— Шўрлик Грушницкийнинг қўлингизда қурбон бўлишини сезиб турибман...— деди доктор...

— Уёғини гапиринг, доктор...

— Княгиня сизни танигандайман, деди. Мен унга, балки Петербургда, олий жамиятда учратгандирсиз, дедим... исмингизни айтдим... Исмингизни билар экан. Саргузаштингизнинг у ерда довруғи кетганга ўхшайди... Княгиня сизнинг саргузаштингизни гапириб берди, афтидан, олий жамиятларда бўлган фийбатларга ўзидан ҳам қўшди, шекилли... Қизи зўр иштиёқ блан тинглаб ўтирди. Унинг хаёлида сиз янги дидда ёзилган роман қаҳрамони бўлиб кўриндингиз. Княгиня кўп бема'ни нарсалар гапирди, аммо мен индамай ўтиравердим.

— Асл дўстим экансиз!— дедим мен, унга қўлимни узатиб. Доктор қўлимни самимий сиқди-да, сўзида давом этди:

— Истасангиз таништириб қўяман...

— Асло!-- дедим мен, ажабланиб,— қаҳрамонларни ҳам таништириб бўладими, ахир? Қаҳрамонлар танишса фақат ўз жононаларини ўлимдан қутқариш йўли блан танишади...

— Чиндан ҳам княжнанинг кетидан судралмоқчими-
сиз?..

— Аксинча, тамоман аксинча!.. Доктор, ахирин мен
сизни енгдим-а: менинг мақсадимни тополмадингиз!..
Аммо, ростини айтсам, бунга хафаман,— деб сўзимда
давом этдим, бироз жим ётганимдан кейин,— мен ўз
сиримни ҳечқачон ўзим очиб бермайман, аксинча,
сиримни башқалар пайқаб олишсин дейман, нега
десангиз, шундай қылсам, мавриди келганда тонишими
мумкин. Аммо, сиз менга онаси блан қизини та'риф-
лаб беришингиз керак. Улар ким, қандай одамлар?

— Аввало, княгиня 45 ларга бориб қолган хотин,—
деб жавоб берди Вернер, — ме'даси жуда жойида эка-
ну, аммо қони бузилган; юзида қизил доғлари бор.
Умрининг ярмини Москвада ўтқазипти, ҳузур-ҳаловат-
да ящаб семириб кетипти. Қичик-қичиқ латифаларни
яхши кўраркан, ба'зан, ёнида қизи бўлмаса, ўзи ҳам
беҳаё нарсаларни гапириб беради. Менга, қизим фа-
риштадай пок, дейди. Буни менга нима дахли бор...
Мен унга, бир кўнглим, хотирингиз жам бўлсин, бу
гапни ҳечкимга айтмайман демоқчи ҳам бўлдим. Кня-
гиня бод касалидан шифолангани келибди, қизининг
қандай касали борлигини худо билади; мен уларга кун-
да икки стакандан кислосерали сув ичиш ва хафтада
икки марта оддий сульфид аралашибирлган сувда
чўмилишни буюрдим. Княгиня, назаримда, амр қилишга
ўрганмаган хотин кўринади; қизининг ақли ва билими-
ни ҳурмат қиласди, негаки, қизи Байронни инглиз тили-
да ўқиркан, алгебрани ҳам биларкан; Москва қизлари
олимликка берилиб ёмон қилишмапти, назаримда! Биз-
нинг эркакларимиз шу қадар беандиша, бетамиз бўла-
дики, ақлли хотин учун уларга ноз-карашма қилиш
ниҳоятда оғир бўлса керак, дейман. Княгиня ўшларни
жуда яхши кўраркан; княжна эса уларни назар-писанд
қилмас экан; москвалиларнинг одати шунаقا-да! Улар-
га қирқ ёшга кирган бийроилар бўлса бас.

— Москвада бўлганмисиз, доктор?

— Ҳа, у ерда бироз ишлаганман.

— Давом этинг.

— Ҳамма гапимни гапириб бўлдим, шекилли... Ҳа,

яна бир гапим қолибди: княжна, назаримда, ҳиссиётлар, эҳтирослар ва шунга ўхшашлар тўғрисида муҳокама юритишни яхши кўрса керак... Бир қиши Петербургда турган экан, ёқмабди, айниқса Петербург одамлари ёқмабди; тузукроқ кутиб олишмаган бўлсалар керак-да.

— Уларниқига бугун борганингизда ҳечким йўқмиди?

— Аксинча: бир адъютант, кеккайган бир гвардиячи ва яқинда келган бир жувон бор эди, жувон киягининг эрининг қариндоши бўлса керак, ўзи жуда чиройли экану, аммо қаттиқ бетоб кўринади... Қудуқ бошида учратмадингизми?— Ўрта бўйли, соchlари сариқ, чеҳраси гўзал, силбашара, ўнг юзида битта холи бор; чеҳраси шу қадар ифодалики, кўриб ҳайрон қолдим.

— Холи бор?— дедим мен, тишим орасидан,— наҳотки...

Доктор юзимга қаради-да, қўлини кўкрагимга қўйиб, тантанали суратда:

— Сиз уни таниркансиз!..— деди.

Дарҳақиқат юрагим ҳаддан ортиқ гупиллаб уради.

— Энди сиз ютдингиз!— дедим.— Аммо, мен сизга қаттиқ ишонганман: менга хиёнат қилмайсиз. Мен уни ҳали кўрганим йўқ, аммо сизнинг та’рифингиздан, бир вақтлар яхши кўриб юрганим бир жувонни танигандай бўлиб турибман... Менинг тўғримда унга ҳечнима деманг; башарти, ўзи сўраб қолса, мени ёмонлайверинг.

— Майлингиз!— деди Вернер, кифт қоқиб.

У чиқиб кетгандан кейин юрагимни қайfu босди. Иккимизни тақдир яна Кавказда учраштиридимикин ё бўлмаса менинг шуердалигимни билиб, атайин келдимикин? Кўришсак ҳам қандай кўришамиз? Ўзи ўшамикин?.. Лекин менинг олдан билучи ҳиссим мени ҳеч алдамайди. Менчалик ўтмишнинг қули бўлиб қолган киши дун’ёда топилмаса керак. Ўтмишнинг қайгули ёки ширин дамлари эсимга тушса, кўнглим озор топади ва яна ўша фар’ёдларни қўзғатади... Мен аҳмоқона яратилган бўлсан керак; ҳечнарсани унутмайман, ҳечнарсани!

Обеддан сўнг соат олтиларда бульварга чиқдим: бульвар тўла одам; скамейкада ўтирган княгиня blaç княжна атрофида тўпланган бирталай ёшлар бир-бirlariга гал бермай, уларга хушомад қилиб туришар эди. Мен улардан сал наридаги скамейкага бориб ўтиредим-да, Д. офицерларидан икки танишимни тўхтатиб, алланималарни ҳикоя қилабошладим; ҳикоям жуда қизиқ бўлса керак, улар қотиб-қотиб кулишди. Княжна ни ўраб турганлардан ба'зилари қизиқиб менинг ёнимига келишди; қолганлари ҳам бирин-кетин уни ташлаб, менинг даврамга қўшилишди. Мен гапиравердим: айтиб берётган латифаларим ғоятда ажойиб эди, ўтган-кетганлар устидан қилган мазахларим жуда аччиқ эди... Кун ботгунча атрофимдагиларни кулдириб ўтиредим.— Княжна онаси блан қўлтиқлашиб, бирнеча марта ёнимиздан ўтди, ёnlарида бир чўлоқ киши ҳам бор эди; княжна бирнеча марта менга қараб-қараб қўйди, ўзини қанча бепарво тутишга тиришса ҳам, алам қилганилиги сезилиб турарди...

Одоб юзасидан ёнига қайтиб борган ёшларнинг биридан:

— Нималарни айтиб берди?— деб сўради княжна.— Ажойиб-ғаройиб нарсаларни, ўзининг жангларда кўрсатган қаҳрамонликларини айтиб бергандир-да?..— Бу гапни жўрттага менга эшиитириб айтди, у мени санчиб олмоқчи бўлса керак. «Э-ҳа, чинакам жаҳлингиз чиқипти-ку, жонон княжна, шошманг, ҳали буниси ҳолва!» дедим ичимда.

Грушницкий худди йиртқиҷ ҳайвондай ундан кўзи ни узмайди; гаров ўйнайманки, эртага албатта бирор кимсага княгиня блан танишириб қўйинг деб ялинади. Княгиня жон дейди, чунки ўзи зерикиб юрибди.

16-ни маъ

Икки кун мобайнинда ишларим жуда юришиб кетди. Княжнанинг мени кўрарга кўзи йўқ; менинг тўғримда тўқиган бир-икки заҳарли, аммо иззати нафсимни қондиручи эпиграммаларини менга етказиши. Яхши ул-фатлар блан юришга ўрганган ва унинг Петербургдаги хола ва холаваччалари блан яқиндан таниш бўлату-

риб, у блан танишишни истамаганим уни foят дараждада ажаблантиради. Биз кунда қудуқ ёнида ёки бульварда кўришиб турамиз; мен унинг ёнидаги хушторларини, ясанган-тусангани адъютантларни, рангпар москвалилар ва бошқаларни ундан айнитиб, ўз томонимга тортиш учун бутун кучимни сарфламоқдаман ва бунга деярлик ҳамавақт эришмоқдаман. Мен меҳмон кутишни жуда ёмон кўрардим; ҳозир бўлса худонинг берган куни уйим тўла мәҳмон, обедга келишади, ужинга келишади, қарта ўйнашади,— қарангки, унинг оҳан-рабодай жозибали кўзларидан менинг шампанское вином устун келмоқда!

Кечакуни Челаҳов магазинида кўриб қолдим; жуда қулинг ўргилсан эрон гиламига харидор бўлиб турган экан. Княжна онасига пулни аяманг, каби нетимизнинг жуда ҳуснини очадиган гилам экан, деб ялиниб турган экан... 40 сўм ортиқ тўлаб гилами олиб кетдим; бунинг эвазига княжна менга ғазаб-ла ёнган кўзлари блан бир қараб қўйди. Обеддан сал олдинроқ бояги гиламни черкас отимнинг устига ёптирдим-да, жўрттага унинг деразаси ёнидан етаклаб ўтишни буюрдим. Шу маҳал Вернер уларникида экан, кейин менга, бу манзаранинг княжнага ниҳоятда қаттиқ та'сир этганини айтиб берди. Княжна менга қарши уруш э'лон қилмоқчи эмиш; ҳатто ёнидаги адъютантлардан иккитасининг, гарчи кунда менинида обед қиссалар ҳам, мен блан муомалалари совий бошлаганини сездим.

Грушницкийнинг қиёфаси сирли бўлиб қолди: қўлларини орқасига қилиб юради, ҳечкимни танимайди, бирдан оёғи ҳам тузалиб кетди, оқсоқланиши ҳам билинмай қолди. Пайтини топиб туриб княгиня блан танишиб олибди, княжнага бир-икки оғиз хушомад ҳам қилганга ўхшайди; княжна яхши-ёмонни унча ажратабилмаса керак: у блан танишганидан бери, унинг та'зимиға латиф табассум блан жавоб қайтаради.

Лиговскаялар блан асло танишмоқчи эмасмисан?— деди кеча Грушницкий менга.

— Асло.

— Қўйсангчи-е! Сувлардаги энг дилкаш уй — шуларники-ку! Бу ернинг энг му'tабар кишилари...

— Дўстим, бу ердагиларгина эмас, ҳатто бошқа ердагилар ҳам жонимга теккан. Ўзинг бориб турасанми?

— Йўқ ҳали: княжна блан атиги бир-икки марта гапиришдим, холос. Мен сенга айтсам, гарчи буерда уят ҳисобланмаса ҳам, бирорнинг уйига ялиниб бориш ноқулайроқ... Эполет тақсам — бошқа гап эди...

— Қизиқ экансан! Шу туришинг минг марта кўркамроқ-ку! Ўзингнинг қулай вазиятингдан фойдаланиши билмас экансан... Устингдаги солдат шинели юраги сал нарсага эриб кетадиган ҳарқандай қизнинг назарида сени жафокаш қаҳрамон қилиб кўрсатади.

Грушницкий ўзидан мамнун бўлиб илжайди-да:

— Бўлмаган гап! — деди.

— Княжна аллақачон сенга ошиқи беқарор бўлиб қолганига аминман,— деб сўзимда давом этдим мен.

Грушницкий қулоқларигача қипқизариб кетди-да, қовоини солди.

— Эй, худбинлик! Архимед⁴² ер шарини кўтармоқчи бўлган пишанг сенинг ўзингсан!..

— Ҳеч ҳазилингни қўймас экансан-да! — деди у, ўзини ранжиганга солиб.— Биринчидан, княжна мени яхши танимайди...

— Хотинлар фақат танимаган кишиларинигина яхши кўришади.

— Ҳа, мен унга ёқмоқчи эмасман: мен фақат яхши бир оила блан танишай дейман, бошқа бирор муддайим бўлса кулги бўлар эди... Мана, сизларнинг йўруқларинг бошқа! — сенга ўхшаган петербургли олифталар бир қарашда ҳарқандай хотинни қўлга оласизлар... Печорин, княжнанинг сенинг тўғрингда нима деганини биласанми?

— Нима? Сенга менинг тўғримда гапирди ҳамми?

— Лекин қувонмай туратур. Бир куни қудуқ ёнида у блан тасодифан кўришиб, гаплашиб қолдим; оғзидан чиққан учинчи гапи шу бўлди: «Анови жаноб ким, одамга бирам ҳўмрайиб қарайдики... сиз блан бирга эди-ку, ўша куни...» Княжна қипқизариб кетди, ўзининг жонона ҳаракатини эсладио, аммо кунини айтмади.—

Кунини айтмасангиз ҳам бўлади,— дедим унга,— ў кун ўлгунча эсимдан чиқмайди... Дўстим Печорин! Ҳолинг хароб, сенинг тўғрингда у ёмон фикрда... Жуда ачинаман сенга! Чунки, Мери жуда латофатли қиз!..

Шуни ҳам айтиб қўяйки, Грушницкий сал-пал таниш ва ўзига ёқиб қолган хотинлар тўғрисида гапирганда менинг Мерим, менинг *Sophiem* дейдиганлар тоифасидан.

Мен жиддий туриб:

— Тўғри, у чакки қиз эмас...— деб жавоб бердим.— Аммо эҳтиёт бўл, Грушницкий! Рус қизлари кўпинча Афлотун муҳаббати блан яшайдилар. Уларда эргатегиши нияти ҳам бўлмайди: у жуда серташвиш муҳаббат бўлади. Княжна кўнгил очишни яхши кўрадиган нозкарашмали аёллардан кўринади; агар ёнингда бир-икки марта зерикиб қолса борми, иш тамом, ҳалок бўлдим деявер; сукутинг унда қизиқиш уйғотмоғи керак, гапларинг эса асло қизиқишини қондирмаслиги лозим; сен уни дам ўтмай қизиқтириб туришинг керак, сени деб у ўн марта бўлса ҳам одамларнинг гап-сўзини менисимай қўяди, буни ўзи томонидан қилинган фидокорлик деб атайди, аммо бунинг эвазига ўзини мукофотлаш учун, сени қийнайди, азоблайди, кейин боради-да, сени кўргани тоқати йўқлигини шартта бетингга айтади, қўяди. Башарти, сен ундан устун келолмасанг, бўлди, сени бир марта ўпгани сенга иккинчи марта ўпиш учун ҳуқуқ бермайди; кўнгли тўйгунича ноз-карашма қилиб юрадио, икки йилдан кейин ойисининг гапига кириб, бирон рўдалога тегади кетади, сўнгра баҳти қора эканман, умримда фақат бир кишини, я'ни сени севардим, аммо тақдир менга ўгай экан, бошимизни қовишириб қўймади, чунки устингда солдатча шинелцинг бор эди, гарчи қалин ва кулранг шинель остида оташин ва олийжаноб қалб уриб турган бўлса-да, тақдир бизни қўшиб қўймади деб, ўзини ўзи ишонтириб юрадиган бўлади...

Грушницкий столни бир урди-да, уй ичидага ўёқдан-буёққа юрабошлади.

Мен ичимда кулардим, ҳатто бир-икки марта жилмайиб ҳам юбордим, аммо, баҳтимга, у буни сезмади.

Унинг ошиқи шайдолиги равшан эди, чунки илгаригига қараганда дили анча очилиб кетган эди, ҳатто бармогида шу ерда ясалган қора кўзли кумуш узук ҳам пайдо бўлиб қолган эди; шу узук мени шубҳага солиб қўйди... Узукка диққат блан тикилиб қарадим, қараб нимани кўрдим денг?.. Узукнинг ички томонига майда ҳарфлар блан *Мери* деган сўз, унинг ёнига Мерининг машҳур стаканни ердан олиб берган куннинг числоси ўйиб ёзилган эди. Бу кашфиётимни ўзига билдирамдим, мен ўзи иқрор бўлишини истамайман; мен шуни истайманки, ўз сирларини менга ўзи очиб берсин, ана шунда лаззатланаман...

Бугун кеч турдим; қудуқ бошига борсам — ҳамма тарқалиб кетибди. Кун исийбошлаганди; қорли тоғлар тепасидан елиб-югуриб келучи оппоқ паҳмоқ булутлар момақалдироқ бўлишидан дарак берарди. Машуқнинг чўққиси худди ўчган маш'алдай тутаб ётарди; парча-парча кулранг булутлар унинг теварак-атрофида илондай жилпанглаб сузиб юрар ва тоғ тепасидаги бутадарга илиниб, секинлашгандай туюлар эди. Ҳаво электр блан тўлган. Фор томонга чўзилиб кетган ишкомга кириб кетдим; юрагимни қандайдир бир ғам босгандай эди. Мен, доктор айтган, юзида холи бор жувон ҳақида ўйлардим... Нега келдийкин бу ерга? Ӯшамикин? Нега энди буни худди ўша жувон деб ўйлайман? Нега мен худди ўшанинг ўзи эканлигига бунча қаттиқ ишонаман? Дунёда юзида холи бор хотин озми?— Шундай хаёлларга ботиб, форга яқинлашдим. Қарасам: салқин форнинг ичидаги тош скамъяда бошига похол шляпа кийиб, устидан қора шол рўмол ўраган бир хотин бошини қўйи солиб ўтириби; шляпаси юзини тўсиб турарди. Унинг хаёлини қочирмай деб, энди қайтиб кетмоқчи бўлиб турувдим, бирдан бошини кўтариб, менга қараб қолди.

— Вера!— деб қичқириб юбордим бехосдан.

У бир сесканиб тушди-да, ранги оппоқ оқариб кетди.— «Сизнинг шу ердалигинизни билардим», деди. Ёнига бориб ўтирдим, қўлини ушладим. Бу ёқимли товушни эшлишим блан бутун борлиғимни кўпдан

унутилган бир титроқ босди. У ўзининг тиниқ ва сокин кўзлари блан кўзимга тикилди; у кўзларда ҳам шубҳа, ҳам ўпкала ниш сезиларди.

— Кўпдан бери кўришмадик,— дедим мен.

— Кўп бўлди, иккаламиз ҳам анча ўзгариб кетдик!

— Бундан чиқди, мени ортиқ севмас экансанд-да?

— Эрга чиқдим!..— деди у.

— Тафина? Аммо бундан бирнече йил илгари ҳам шу важ бор эди, аммо шунга қарамай...

У қўлини тортиб олди, юзлари қипқизариб кетди:

— Балки, иккинчи эрингни севарсан?..

У индамади-да, тескари қараб ўтириди:

— Е жуда рашкчими?

Яна индамади.

— Нега индамайсан? Эринг ёшдир, чиройлидир, жуда давлатманддир, балки қўрқарсан...— Унинг юзига қараб, қўрқиб кетдим: юзларида чуқур умидсизлик акс этар, кўзлари жиққа ёшга тўлган эди.

— Менга айтчи,— деди у ниҳоят, шивирлаб,— мени кийнашдан лаззатланасанми?.. Аслида, мен сендан нафратланишим керак эди. Бир-биримизни таниган кунимиздан бери менга азобдан бўлак ҳечнарса берганинг йўқ...— Унинг товуши титраб кетди, бўйинни эгдида, кўксимга бош қўйди.

«Балки мени шунинг учун севгандирсан, чунки шодлик унтилса унтиладики, қайғу сра унтилмайди...» деб ўйладим ичимда.

Мен уни бағримга қаттиқ босдим, узоқ вақт шундай ўтиридик. Ниҳоят, лабларимиз бир-бираини топди ва иссиқ ширин ўчиша бирлашиди; қўллари муздек совуқ, боши ловиллаб ёнар эди. Икки ўртамиизда шундай суҳбат бошланиб кетдики, бу суҳбатни сра қофозда ифодалаб бўлмайди, такрорлаб ҳам бўлмайди, эсда ҳам сақлаб бўлмайди: итальян операларидағи каби, бундай суҳбатда сўз ўринини товушлар босади ва сўз ма’ноларини тўлдиради.

Вера эри блан танишишимни сра истамайди, бир куни бульварда кўзим тушган ғулоқ чол унинг эри экан, фарзанд кўриш учун тегибди. Эри жуда бадавлат бўлиб, бод касалига мубтало экан. Уни масхара-

лайдиган бирор гап айтмадим: Вера уни ўз отасидай ҳурмат қиларкану, аммо эридай алдаркан... Инсон қалби, айниқса хотин кишининг қалби жуда ғалати нарса!

Веранинг эри Семён Васильевич Г...в княгиня Лиговская инг узоқ қариндоши бўлиб, уйлари ёнмаён, Вера княгиня инг үйига тез-тез чиқиб тураркан; Вера га Лиговская ялар блан албатта танишаман ва кишилар диққатини сендан чалғитиш учун, жўрттага княжна кетидан судраламан деб ва’да бердим. Шундай қилиб, менинг ўйлаб қўйган планларим ҳам бузилмайди, хуш чақчақ бўлиб яшайман!..

Хушчақчақлик!.. Тўғри, қалбим фақат баҳт ахтариб, бирор кишини зўр эҳтирос блан севишга ошиқкан даврлар ўтди; энди мен бошқалар томонидан севилишни истайман, шунда ҳам озгина кишилар томонидан севилишни истайман! Ҳатто ба’зан мени фақат биргина киши севсаю, сра бевафолик қилмаса, деб орзу қила маји: шўринг қурғур юракнинг одати шу-да!..

Аммо мен ҳамиша бир нарсага ҳайрон бўлиб юрардим: мен ҳечқачон ма’шуқамга қул бўлган эмасман; аксинча, мен ҳардоим уларнинг иродаси ва қалбига ҳским бўлардим. Нима учун шундай икин?— мен умримда бирон нарсанинг қули бўлишни истамаганлигим ва менинг қўлдан чиқариб юборишдан қўрққанлари учунми ё бўлмаса, кучли ироданинг ўзига тортучи та’сири кучимикин? Ё шу маҳалгача биронта мустаҳкам иродали ўжар хотинни учратмаганим учунми?

Эҳтироф этишим керакки, ҳақиқатан ҳам мен иродали хотинларни ёқтирмайман; иродали бўлиш уларнинг иши эмас!..

Ҳа, энди эсимга тушди: умримда бир марта, фақат бир мартағина мустаҳкам иродали хотинни яхши қўрганман ва уни сра енголмаганман... Биз бир-бirimizga душман бўлиб ажralishganmiz, агар мен уни беш йилча кейинроқ учратганимда, балки бошқача ажralisharvardik...

Вера касал, қаттиқ касал, аммо бунга ўзи иқор бўлмайди: силми деб қўрқаман,— ёки *fièvre lenite*¹³ касалига йўлиққан бўлмасин, аслида бу рус касали әмас, бизнинг тилимизда унинг ҳатто номи ҳам йўқ.

Момақалдироқ бизни ғорда ярим соатча тутиб қолди. Вера мендан вафодорлик ҳақида онт ҳам талаб қилмади, ўтган сафар ажралишиб кетганимиздан кейин бошқа хотинни яхши кўрганмисан деб ҳам сўрамади. Илгарилар ўзини менга қандай ишониб топшириб қўйган бўлса, ҳозир ҳам шундай ишонди,— мен ҳам уни алдамайман: дун’ёда мен фақат биргина хотинни алдайолмайман, у ҳам бўлса — Вера. Мен биламан, яқинда биз яна ажралишиб кетамиз, балки абадий ажралишиб кетармиз, иккимиз ҳам ўлим тўшагига ҳархил йўлдан борамиз!— аммо унинг хотираси қалбимда абадий сакланади; мен буни ўзига кўп марта айтганман, гарчи ишонмайман деса ҳам, ишонади.

Ахири хайрлашдик: шляпаси бута ва қоялар орқасида кўздан ғойиб бўлгунча кетидан қараб турдим. Юрагим эзилди, биринчи марта ажралишганимизда ҳам худди ана шундай бўлган эдим. О, бу туйгу мени шу қадар қувонтиридки! Ажабо, бу — ҳаётбахш, жўшқин ёшлигимнинг танимга қайтиб келишими, ё ўша ёшлигимнинг сўнгги боқиши, менга совға қилиб кетмоқчи бўлган ҳад’ясими?.. Аммо, афтимдан ҳали жуда ёш кўринаман; юзларим гарчан рангпар бўлса ҳам, ёшларнинг юзидаи беғубор; а’золарим эпчил ва келишган, қалин соchlарим жингалак, кўзларим чараклаб ёнади, қоним қайноқ..

Уйга қайтгач от миниб даштга чиқиб кетдим; мен баланд-баланд майса ўтлар орасидан от чоптириб юришни яхши кўраман, қаршимдан дашт шамоли фирғир уриб туради; кўкрагим хушбўй мусаффо ҳавога тўлиб кетади, кўзимни мовий олисларга тикиб, минут сайин яқинлашиб келучи нарсаларни кўришга тиришман. Юрагимда қандай дард-аламлар бўлмасин, пималарни ўйлаб диққат бўлмай, бари бирпасда тарқаб кетади; жоним ором олади, танам чарчаб, миямдаги ташвиши енгади. Жануб қуёши ёритиб турган кунгирадор тоғларни, кўмкўк осмонни кўрсам ё тошдан тошга ҳайқириб оқиб тушучи дар’ё шобқинини эшиитсан — бас, ҳарқандай хотин сиймосини ҳам дарров унугтаман.

Менимча, ўз минораларида зерикиб ўтирган казаклар⁴⁴ менинг мақсадсиз, бекордан-бекорга от чоптириб

юришимни кўриб, тозаям ажабланишса керак, чунки менинг устивошимдан улар мени черкас деб ўйлайдилар. Дарҳақиқат, кўп одамлар менга, черкасча кийим кийсангиз кабардинга шу қадар ўхшаб кетасизки, ҳатто ҳақиқий кабардинлардан ажратиб ҳам бўлмайди, дейишади. Рост, бу олийжаноб жаиговар кийимни кийсам жуда олифта бўлиб кетаман: бу кийимнинг битта ҳам ортиқча заррин жияги йўқ, жўн кўринса ҳам, қимматбаҳо яроғ тақаман, қалпоғимният қундузи узун ҳам эмас, калта ҳам эмас, ўртача, болдирга киядиган кийимм билан пойафзалим оёғимга қуйиб қўйгандай, пешматим оқ, черкаскам эса қора. Тоғлиларнинг от минишни ўрганиши учун анча вақтим кетди; менга ҳечиарса ёқмаса ҳам, фақат одамларинг кавказча от минишмига қойил қолиб мақташлари ёқади. Менинг тўртга отим бор: биттаси ўзим учун, учтасини далама-дала ёлғиз ўзим кезиб зерикмай деб, ўртоқларимга атаб олганман; ўртоқларим стларимни жон деб минишадию, аммо ҳечвақт мен билан бирга юришмайди. Обед қилиш кераклиги эсимга тушганда, соат олти бўлган эди; отим ўлгудек чарчаган эди; Пятигорскдан немислар колониясига қараб кетадиган йўлга чиқдим,— сув давосига келганлар у ердан *en piqueniq e¹⁵* га тез-тез бориб туришар эди. Йўл чакалакзор оралаб, баланд-баланд майса ўтлар орасидан шилдираਬ сой оқучи кичик-кичик жарлар орқали илон изидай бўлиб боради: теварак-атрофни Бештов, Змеиная, Железная ва Лисал деган баланд-баланд кўмкўк тоғлар ўраб олган. Маҳаллий шевада *балка⁴⁶* дейиладиган шуъдай жарлардан бирига тушдим-да, отимни сугориб олай деб тўхтадим; шу пайтда йўлдан шовқин-сурон билан келаётган бирталай ясанган-тусанган отлиқлар кўринди. Хонимлар эгнида қора ва кўк амазонка⁴⁷, кавалерлар эса ярим черкасча ва ярим *нижегородча* кийинган эдилар, энг олдинда Грушницкий билан княжна Мери келар эди.

Шифоли сувга келучи хонимлар черкасларнинг куппа-кундузи босқинчилик қилишларига ҳали ҳам ишонадилар; шунинг учун бўлса керак, Грушницкий солдатча шинелининг устидан қилич ва иккита тўппонча

тақиб олган әди; унинг бунчалик жаңговар кийинганини кўрган киши ўзини кулгидан тиёлмас эди. Мен баланд бута орқасида туардим, аммо унинг барглари орасидан ҳамма нарса бемалол кўриниб туарди, уларниң юзларидан тапларининг ҳиссий бир мазмунда эканини иайқадим. Ниҳоят, улар пастга тушадиган жойга етиб келишиди; Грушницкий княжна отининг жиловидан ушлади, ана шунда мен сұхбатларининг охирини эшитиб қолдим.

— Кавказда бутунлай қолиб кетмоқчимисиз? — дерди княжна.

— Россия менга нима? — деб жавоб берарди кавалери, — Россия шундай бир мамлакатки, у ернинг минглаб одамлари мендан бадавлатроқ бўлганлари учун мени менсимайдилар, ҳолбуки, бу ерда устимдаги мана бу қалин шинелим ҳам сиз блан танишшимга тўсқинлик қилмади...

— Аксинча... — деди княжна ва қизарib кетди.

Грушницкийнинг юзида мамнуният акс этди. У давом этарди:

— Бу ерда умрим жўшқин ўтади, ёввойилар ўқи остида умримнинг тез ўтганини ҳам сезмай қоламан ва агар тангрим ҳар йили фақат бир мартагине хотин табассумини мендан дариг тутмаса ва бу табассум...

Шу замон улар менга яқин келиб қолишиди; мен отимга қамчи бериб, чакалакзордан чиқдим...

— Mon dieu, un circassien!..⁴⁸ — деб қичқириб юборди княжна, қўрқиб.

Унинг янглишганини билдиromoқ учун бироз энгашиб, мен ҳам французначалаб жавоб бердим:

— Ne craignez rien, madame, — je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier⁴⁹.

Княжна изза бўлди, — аммо нимадан? Узининг хато қилиб қўйганиданми ёки менинг жавобимни одобсиз деб топгани учунми? Менга қолса, кейингисининг тўғри чиқишини истардим. Грушницкий менга ранжигандай қаради.

Кечаси, я'ни соат ўн бирларда бульварнинг аргувон дараҳтлари блан ўралган хиёбонига сайд қилгани чиқдим. Шаҳар уйқуда, фақат онда-сонда деразалардан

милгиллаган чироқлар кўриниб қоларди. Уч тарафдан қояларнинг кунгиралари, Машук тоғининг тармоқлари қорайиб кўринарди; тоғ тепасида бир парча маш'ум қора булат осилиб турарди; шарқ томондан ой кўтарилиб келмоқда; йироқдаги қорли тоғлар худди кумуш жиякка ўхшаб кўринарди. Кечаси очиб юборилган иссиқ булоқларнинг шариллаши орасидан часовойларнинг ҳайқириғи эшитилиб қоларди. Аҳ'ён-аҳ'ёнда кўчадан от туёқларининг гурсиллаши, нўғой араванинг ғижирлаши, татарча чўзиқ ашула эшитилиб қоларди. Мен скамейкага ўтириб, хаёлга ботдим... Бирор киши блан дилкашлик қилиб, дилимдаги ҳамма дардларимни ўртоқлашгим, юрагимни бўшатгим келди... аммо ким блан дилкашлик қиласай? «Шу топда Вера нима қилаётганин?» деб ўйладим... Қани энди, шуонда унинг қўлини бир марта сиқиш учун ярим давлатимни берардим.

Тўсатдан бирорнинг тез гандираклаб келаётгани эшитилди. Грушницкийга ўхшатдим... Уша экан!

— Қаердан келаяпсан? — Княгиня Лиговскаяни. кидан, — деди Грушницкий, фуур блан. — Мери роса ашула айтаркан-да!

— Биласанми? — дедим мен унга. — Гаров ўйнайманки, юнкерлигингдан унинг хабари йўқ: у сени солдатликка туширилган офицер деб ўйлайди...

— Бўлса бордир! Менинг нима ишим бор!.. — деди Грушницкий, паришонхотирлик блан.

— Шунчаки айтдим-қўйдим-да...

— Биласанми, бугун унинг жуда жаҳлини чиқардинг? Қилиғингни мисли кўрилмаган беодоблик деб топди; мен йўқ, у жуда яхши тарбия кўрган, одобли йигит, сизни хафа қилиш кўнглига ҳам келмаган бўлса керак деб зўрға ишонтирдим; у одамга сурбетларча қарапкан, жуда ўзига бино қўйган бўлса керак дейди.

— Тўғри айтибди... Сен уни ўз ҳимоянгга олмоқчи-мисан дейман?

— Минг афсуски, ҳозирча бундай ҳуқуққа эга эмасман...

«Э-ҳа! Бу ҳали умиðвор ҳам бўлиб юрганга ўхшайди...» деб ўйладим.

— Қайтангга ўзингга ёмон-да,— деб давом этди Грушницкий,— энди улар блан танишишинг қийин бўлади, аттанг! Мен билган ҳамма уйлар ичида энг яхиси шу...

Мен ичимда кулиб қўйдим.

— Эндиликда менинг учун энг яхши уй — ўзимнинг уйим,— деб, эснадим-да, кетмоқчи бўлиб ўрнимдан турдим.

— Бўйнингга ол, пушаймон бўлаётгандирсан-а?

— Бўлмаган гап! Агар истасам, эртага кечқурун княгиняницида бўламан...

— Кўрамиз...

— Ҳатто, сени хурсанд қилиш учун, княжнанинг орқасидан ҳам юраман...

— Майли, агар сен блан гаплашишни истаса...

— Мен фақат сенинг суҳбатингдан безор бўлишини кутаман... Хайр!..

— Мен яна сайр қилиб юраман, энди сраям уйқум келмайди... Менга қара, яхиси — юр, ресторанга борамиз, қиморнинг айни қизиган пайти... бугун қоним қайнаб тошмаса бўлмайдиганга ўхшайди...

— Ютқизишишнин тилайман...

Уйга кетдим.

21-нчи май

Қарийб бир ҳафта ўтди, лекин ҳанузгача Лиговскаялар блан танишганим йўқ. Қулай пайт пойлаб юрибман. Грушницкий княжнанинг орқасидан ҳарерда худди соясидай эргашиб юрибди; улар ҳеч гаплашиб тўйишмайди; у қачон княжнанинг жонига тегаркин?.. Онаси уларнинг гапига э’тибор ҳам бермайди, чунки Грушницкий қизининг қайлиги эмас-да. Ана оналарнинг мантиқи! Княжнанинг Грушницкийга бир-икки марта кўз сузиб қараганини кўриб қолдим,— бунга хотима бериш керак.

Кудуқ бошига Вера кеча биринчи марта келди... Форда кўришганимиздан бери уйдан чиқиши ҳам шу экан. Иккимиз ҳам стаканимизни қудуққа баравар ботирдик, Вера энгашиб, секин қулоғимга шивирлади:

— Лиговскаялар блан танишмаётибсан!.. Биз фақат ўшаларникидагина учрашишимиз мумкин...

Яна ўпка!.. Зерикиш! Аммо, мен бу ўпкаланишга лойиқман...

Дарвоқи', эртага ресторация⁵⁰ залида солма бал бўлади, ана ўшанда княжна блан мазуркага тушаман.

22-нчи май

Ресторация аслзодалар жамияти залига айланиб кетибди. Соат 9 да ҳамма тўпланиб бўлди. Княгиня қизи блан ҳаммадан кейин келди; кўп хонимлар унга ҳасад ва ичи қоралик блан қараб қолишиди, чунки княжна Мери жуда чиройлик ва дид блан кийинади. Узларини шу ернинг аристократи деб юручи хонимлар ўз ҳасадларини яшириб, княжнага қўшилишиди. Нанилож? Хотинлар жамияти бор жойда дарҳол юқори ва қуий доиралар пайдо бўлади.. Грушницкий дераза ёнида тўпланиб турган одамлар орасида юзини ойнага тираб, ўз малагидан кўзини узмай, тикилиб турарди. Княжна эса унинг ёнидан ўтиб кетатуриб билинрабилинмас бош силкитибгина қўяқолди. Грушницкий нинг юзи қуёшдай порлаб кетди... Танца полька⁵¹ блан бошланди; кейин вальс чалинди. Шпорлар жаранглаб, сюртукларнинг этаклари пир-пирай кетди.

Мен бошига пуштиранг патлар тақиб келган семиз бир хотиннинг орқасида турардим; кийимларининг зеби-зийнати фижмалар⁵² расм бўлган даврни, ғадир будур терисининг олачипорлиги эса машҳур қора холлар даврини эслатарди. У бўйнидаги энг катта сўгалини маржон блан беркитиб олган эди. Хоним ўз кавалери бўлмиш драгун капитанига:

— Шу княжна Лиговская жуда одобсиз қиз экан! Қарангки, мени туртиб юбориб, афв ҳам сўрамади, яна ўтирилиб лорнет блан бетимга қарайди денг... C'est imprayable!⁵³... Нимасига бунча бино қўяди? Унинг бир адабини бериб қўйиш керак... — деди.

— Бу бизга чўт эмас! — деб жавоб берди, хизматга тайёр турган капитан ва нариги хонага чиқиб кетди.

Шу заҳоти мен княжнанинг ёнига бориб, уни вальсга таклиф қилдим; бу ернинг одати шунаقا: таниш бўлмаган одамлар блан ҳам танца тушиш мумкин.

У ўзини жилмайишдан зўрға тийди, менинг устим-

дан қилган тантанасини ҳам зўрға яшириди; аммо дар-ҳол мени менсимагандай бир қиёфа олди. Қўлини истар-истамас елкамга ташлади-да, бошини ёнга сал эгди, иккимиз танца тушиб кетдик. Бунақангидан нозик баданин умримда кўрган эмасман! Унинг енгил нафаси юзимни еллиб турарди; чирпирак бўлиб айланганда шерикларидан ажralиб чиққан бир тутам жингалак зулфи ўтдай ёниб турган юзимни қитиқлаб кетарди... Зални уч марта айланиб чиқдик. (У вальста жуда яхши тушаркан). Княжна жуда ҳаллослаб қолди, кўзлари тиниб кетди, салгина очилиб турган лаблари одатда айтилиши керак бўлган: «мерси, monsieur»⁵⁴ни ҳам зўрға шивирлаб айтди.

Бирнече минут жим турганимиздан кейин мен, ниҳоятда юввош одамдай сўрадим:

— Княжна, сиз блан таниш бўлмайтуриб, разаби-нгизга дучор бўлишдай катта баҳтсизликка учраганимни эшишиб қолдим... Мени одобсиз деб топган эмишсиз... Наҳотки, шу гап рост бўлса!

— Ҳали ҳам мени шу фикрда қолдирмоқчими-сиз?— деб жавоб берди княжна, истеҳзо блан лабларини буриб; унинг бу қилифи шўх юзига жуда ярашарди.

— Агар мен одобсизлик қилиб, бирон нарса блан сизни ҳақорат қилган бўлсан, рухсат этинг, ундан ҳам каттароқ беодоблик қилиб, сиздан афв сўрай... Росг, мен тўғримда хато ўйлаганингизни исбот этишни истар эдим...

— Сиз учун бу жуда қийин бўлса керак...

— Нима учун?

— Шунинг учунки, бизникига келмайсиз, бунақанги баллар эса тез-тез бўлиб турмайди.

Бундан чиқди, уларнинг эшиги мен учун абадий берк экан-да, деб ўйладим.

— Биласизми, княжна,— дедим, бироз афсуслангандай бўлиб,— жиноятчи тавба қилса, тавбасини асло қайтариб бўлмайди; у жонидан тўйиб, бешбаттар жиноятчи бўлиб кетиши мумкин... ана шунда...

Атрофимизда турган одамларнинг бирдан хаҳолаши ва шивир-шивири сўзимни бўлиб, қайрилиб қарашга

мажбур этди: мендан бирнеча қадам нарида бир тўда әркаклар турарди, улар орасида боя менинг княжнамга қарши уруш бошламоқчи бўлиб турган драгун капитани ҳам бор эди; афтидан, у бир нарсадан жуда хурсанд кўринарди, қўлларини бир-бирига ишқалар, нуқул хахолаб кулар ва ўртоқлари блан кўз қисишар эди. Бирдан улар орасидан фрак кийган, мўйлови шопдай, юzlари қипқизил бир киши чиқди-да, гандираклаганича княжнага қараб келаверди; у маст эди. Саросимада қолган княжнанинг олдига келгач, қўлларини орқасига қилиб турди-да, маст кўзларини унга тикиб, хириллаган ингичка товуш блан деди:

— Перметс⁵⁵... ҳа, хулласи калом!.. гапнинг пўс калласи: мен сизни мазуркага таклиф этаман...

— Нима истайсиз?— деди княжна, товуши титраб кетиб, нажот излаб атрофга термилди. Эвоҳ! Онаси йироқда турар, ёнида эса бироъта таниш кавалери йўқ эди: бир адъютант буни кўриб турган экан шекилли, броқ можарага аралашмаслик учун одамлар орқасига беркиниб олди.

— Хўш, нима дейсиз?— деди маст, турли имо-ишоралар блан далда бериб турган драгун капитанига кўзини қисиб,— ё хоҳламайсизми?.. Мен сизни яна роурт mazigега⁵⁶ таклиф этиш шарафига эгаман... Балки, мени маст деб ўйларсиз? Майли, бунинг аҳамияти йўқ... Қайтанга бемалолроқ бўлади...

Мен княжнанинг қўрқув ва ғазабдан беҳуш бўлиб йиқилишига сал қолганини қўрдим.

Маст кишининг олдига бордим, қўлини қаттиқ қисиб, кўзига тикилдим-да, жўнанг ҳозир, йўқолинг бу ердан, чунки княжна мазуркани мен блан тушишга ва да килган дедим.

— Майли, чорамиз йўқ!.. Бошқа сафар!— деди маст, кулиб ва хижолатда қолган ўртоқларининг ёнига қайтди, ўртоқлари уни дарров бошқа уйга олиб чиқиб кетишиди.

Княжна менга миннатдорлик блан узоқ тикилиб, ташақкур билдириди.

Княжна онасининг олдига бориб, ҳамма воқиани унга галириб берди; онаси мени ахтариб топиб, мин-

натдорчилик билдириди. Кейин онамни таниганини ва олти-еттита холам блан яқин эканлигини айтди.

— Ҳайронман, нима учун шу маҳалгача танишмадик,— деб илова қилди княгиня,— ростингизни айтинг, бунга фақат сиз айбдорсиз, ҳаммадан ётсирайсиз, бундай қилиш ярамайди! Меҳмонхонамнинг ҳавоси кай-финギзни очиб юборар деган умиддаман... Шундай эмасми?

Мен шундай пайтларда айтиш керак бўлган гаплардан бирини айтдим.

Кадриль⁵⁷ жуда узоқ чўзилиб кетди.

Ниҳоят, тепадан мазурка янгради; княжна иккимиз ўтиридик.

Мен бояги маст киши ҳақида ҳам, илгариги қилиқларим тўғрисида ҳам, Грушницкий ҳақида ҳам ҳечнарса демадим. Бояги кўнгилсиз воқианинг та’сири бора-бора тарқалиб, княжнанинг чехраси очилиб кетди; чиройли-чиройли ҳазиллар қилиб ўтириди; гаплари эркин, ўткир ва бийрон эди; ба’зи мулоҳазалари чуқур ма’ноли бўларди... Гапни чалкаштириб туриб, уни кўпдан бери ёқтириб юрганимни билдиридим. Княжна бошини эгди, сал қизарди.

— Жуда ғалати одам экансиз!— деди, бахмалдай қўзларини менга тиккан ҳолда зўраки кулиб.

— Сиз блан танишиш кўнглимда йўқ эди,— деб давом этдим мен,— чунки, ёнингизда бирталай мухлисларингиз борки, улар орасида кўринмай кетаманни деб қўрқдим.

— Бекор қўрқибсиз! Ҳаммаси диққи нафас қиласидан одамлар...

— Ҳаммаси? Наҳотки, ҳаммаси шунаقا диққи нафас қиласидаган бўлса?

Княжна худди бир нарсани эсламоқчи бўлгандай, менга тикилиб қаради кейин яна қизариб кетди-да; ниҳоят қат’ий равишда: ҳаммаси!— деди.

— Ҳатто менинг дўстим Грушницкий ҳамми?

— Грушницкий сизнинг дўстингизми?— деди княжна, ишонинқирамай:

— Ҳа.

— У диққи нафаң қиласынан одамлар сирасыга жирмайды, албатта.

— Аммо бахтсизлар сирасына киради! — дедим кулиб.

— Албатта. Нега куласыз? Унинг ўрнида сиз бўлингизни истардим...

— Нима бўлибди? Мен ҳам бир вақтлар юнкер эдим, ростини айтсан, умримнинг энг яхши даври — ўша юнкерлик даврим эди!

— У юнкерми?!.. — шошиб сўради княжна ва илова қилди. — Мен ўйловдимки...

— Нима деб ўйловдингиз?

— Ҳечнима!.. Анови хоним ким?

Шундан кейин гап бошқа томонга бурилиб, ортиқ бу мавзуға қайтмади.

Мазурка ҳам тугади, биз хайрлашдик. Хонимлар тарқалишиб бўлди... Мен ужин қилгани бориб, Вернерни учратдим.

— Э, баракалла! — деди у, — ҳали шунача экансизда! Княжна блан танишсан — ўлимдан қутқариб танишман деб ким айтган эди?

— Ундан ҳам яхшироғини қилдим, — деб жавоб бердим мен, — балда уни ҳушдан кетишдан сақлаб қолдим!..

— Ростми? Қани, эшитайлик!..

— Йўқ, ўзингиз топинг, доктор; дун'ёда сиз топмайдиган ҳечнарса йўқ-ку?

23-нчи май

Кечқурун соат еттиларда бульварда саир қилиб юрдим. Грушвицкий мени узоқдан кўриб, ёнимга келди: унинг кўзларида аллақандай кулгили севинч порларди. Қўлимни қаттиқ сиқиб кўришди-да фожиали товуш блан:

— Ташаккур сенга, Печория... Гапимга тушунгандирсан?.. — деди.

— Йўқ; аммо тушунсан ҳам, тушунмасам ҳам, ташаккурга арзимайди, — деб жавоб бердим мен, ўзимнинг нима яхшилик қилганимни билмай.

— Йўғей? Кечагичи? Унудингми?.. Мери менга ҳамма гапни айтиб берди...

— Шунақами? Ҳалитдан ҳамма нарса ўртада бўлиб кетди дегин? Ҳатто ташаккурингиз ҳам-а?..

— Менга қара,— деди Грушницкий, ғоятда мағурланиб:— илтимос қиласман сендан, агар менинг дўстим бўлиб қолишни истасанг, менинг севгими масхаралаб кулма... Ўзинг кўриб турибсан: мен уни жони-дилимдан севаман... Ўлайман, умид қиласманки, у ҳам мени севади... Сендан битта илтимосим бор: бугун кечқурун уларниги борасан; ҳамма нарсани кўз остига олиб ўтиранг; мен биламан, бу ишларда сенинг тажрибанг катта, хотинларни мендан яхшироқ биласан... Хотинлар! Хотинлар! Уларни ким тушунаолади? Хотинларнинг табассумлари бир нарса деб турса, кўзлари унинг аксини айтиб туради, гаплари ва’да берса, ўзига тортса, товушлари кўкрагингдан итариб туради... Ба’зан энг сир сақлаган фикрларимизни бирпастда билиб оладилар, гоҳида эса эмг равшан ишораларимизга тушунишмайди... Мана, масалан, княжнани олсак; кечагина кўзлари иҳтирос ўти блан ёнар эди, бугун бўлса кўзлари сўнган, совуқ қарайди...

— Балки, сувнинг та’сири ургандир,— деб жавоб бердим.

— Сен ҳарбир нарсанинг ёмон томонини кўрасан... материялистсан!— деб илова қилди Грушницкий, аччиғи келиб.— Кел, материяни ўзгартирайлик,— деди ва ўзининг бу сийқаси чиқиб кетган ўхшатишидан хурсанд бўлиб, кайфи очилиб кетди.

Соат саккиздан ошгач, иккимиз княгиняниги кетдик.

Веранинг уйи ёнидан ўтиб кетатуриб, дераза олдида уни кўриб қолдим. Бир-биrimiz блан кўз уриштириб олдик. Салдан кейин у ҳам Лиговскаяларининг меҳмонхонасига кириб келди. Княгиня уни қаришдошим деб менга таништирди.— Чой ичдик; талайгина меҳмонлар бор эди; суҳбат умумий тарзда эди. Мен княгинияга ёқишига тиришдим, қизиқ-қизиқ гаплар блан уни биринки марта роса кулдиридим ҳам; княжнанинг ҳам биринча марта кулгуси қистадио, броқ ўз ролидан чиқмаслик учун ўзини тийиб ўтириди; унинг фикрича, унга вазмишлик ярашармиш, эҳтимол тўғридир. Менинг

қизиқ гапларим унга та'сир этмаганидан Грушницкий ўзида йўқ хурсанд.

Чойдан кейин ҳаммамиз залга чиқдик.

— Итоаткорлигимдан хурсандмисан, Вера?— дедим мен, унинг ёнидан ўтиб кетатуриб.

У менга севги ва миннатдорлик блан тўлиқ нигоҳ ташлади. Бундай нигоҳларга ўрганиб қолганман; бир вақтлар шундай нигоҳлар жонимнинг ороми эди. Княгиня қизини фортельяно ёнига ўтқазди; ҳамма ундан бирорта ашула айтиб беришни илтимос қилабошлади,— мен индамадим, ғала-ғовурдан фойдаланиб, Вера иккимиз дераза ёнига бориб турдик, Вера ҳар иккализ учун ҳам муҳим бир гап айтмоқчи эди. Билсам, бехуда гап экан...

Ўзимни бепарво тутишим княжнани ранжитибди, буни унинг бир мартағина менга хўмрайиб қарадидан пайқадим: унинг кўзлари чараклаб кетди... О, мен бунақангич сўзсиз, аммо ма'нодор, қисқа, аммо кучли суҳбатларни жуда яхши тушунаман!..

Княжна ашула айтабошлади... овози ёмон эмас экану, броқ ашуланни яхши айтаолмас экан... ростини айтсам, ашуласига қулоқ солмадим ҳам. Аммо Грушницкий унинг рўпарасига келиб, рояльга суюнган ҳолда уни кўзи блан себ қўйгундай тикилар ва ҳар лаҳзада: «charinant! délicieux!»⁵⁸— деб пичирларди.

— Менга қара,— деди Вера:— эрим блан танишишингни истамайман, аммо княгиняга албатта ёқишинг керак; бу сенга осон, сен айттанингни қилаоладиган одамсан. Биз фақат шу ердагина кўришиб турамиз, холос...

— Фақат?..

Вера қипқизарив кетди-да, сўзида давом этди:

— Биласан-ку, мен сенинг қулингман; сенга қаршилик кўрсатаолмайман... бунинг жазосини ҳам тортарман: бир кун эмас, бир кун мендан совиб ҳам кетарсан! Ҳеч бўлмаганда, ўз обрўйимни сақлаб қолай дейманда... шунда ҳам ўзим учун эмас: ким учунлигини ўзинг яхши биласан!.. О, ўтинаман сендан: аввалгидай бекорчи шубҳалар, сун'ий совуққонликлар блан мени қийнама, эҳтимол, тез орада ўлиб кетарман, кундан-кунга

путурдан кетаётганимни ўзим сезиб юрибман... шундай бўлса ҳамки, келажак ҳаётимни эмас, балки сени ўйлаймаг... Сиз эркаклар бир боқишининг қандай роҳатбахш, қўл сиқишининг қанчалик лаззатли эканини англамайсизлар... Менчи? Онт ичиб айтаманки, сенинг овозингни эшиитсан, қалбим шундай чуқур ором оладики, бунинг ўрнини мингта оташин бўсалар ҳам босолмайди.

Шу орада княжна ашуласини тугатди. Атрофдан мақтов ёғилиб кетди; унинг ёнига ҳаммадан кейин бордим-да, овози ҳақида қўполгина бир гап айтдим.

Княжна пастки лабини буриштириб, масхара блан та'зим қилиб, ўрнига ўтирди.

— Ашуламни эшиитмаган бўлсангиз ҳам, мақтови-нгиздан миннатдорман,— деди у,— балки умуман музикани ёқтирамассиз?

— Аксинча... музикани айниҳса обеддан кейин яхши кўраман.

— Грушницкий сизни жуда дағал дидли одам деб тўғри айтган экан... музикани гастрономик нуқтаи назардан яхши кўрар экансиз...

— Яна хато қилдингиз: мен гастроном эмасман, ме'дам жуда расво. Аммо обеддан кейин музика уйқу келтиради, обеддан кейинги уйқу эса тани соғлиқ учун яхши, бинобарин, музикани медицина нуқтаи назаридан яхши кўраман. Кечқурун эса, аксинча, музика жуда асабларимни қитиқлайди; ҳаддан ортиқ қайгу босали, ё шўхлигим тутиб кетади. Агар қайғуришнинг ё шўхликнинг ижобий сабаби бўлмаса, униси ҳам, буниси ҳам одамни чарчатади, шуниси ҳам борки, жамиятда қайғуриб ўтиранг — кулги бўласан, ҳаддан ортиқ шўхлик қилсанг одобсизлик бўлади...

Княжна галимни охиригача эшиитмай, Грушницкийнинг ёнига бориб ўтирди, икковлари ўртасида сентиментал суҳбат бошланди: княжна, Грушницкийнинг гапини диққат блан тинглаётганини кўрсатишга тириши-са ҳам, унинг доно гапларини паришонлик блан тинглар ва пойма-пой жавоб берарди, Грушницкий эса княжна-нинг бесаранжом боқишлиарида акс этучи ҳаяжон саба-

бини билмоқ учун унга таажжуб блан қараб-қараб қўярди...

Аммо мен ҳамма сирингизни билиб олдим, княжна, энди эҳтиёт бўлинг! Менга ҳам ўшандай муомала қилиб, иззати нафсимни ерга урмоқчи бўласиз,— аммо бунга эришолмайсиз! Агар менга уруш эълон қилсангиз, мен ҳам жуда шафқатсиз бўламан.

Кечада давомида жўрттага уларнинг суҳбатига бирнечча марта аралашдим, аммо княжна менинг гапимга қуруққина жавоб қайтариб қўяқоларди, охири мен алам қилгандай бўлиб, улардан узоқлашдим. Княжна тантана қиласинди. Грушницкий ҳам. Суюнинглар, дўстларим, ошиқингиз... севинчингиз узоққа чўзилмас!.. Нима қиласинди? Мен ҳар доим ҳар нарсани олддан сезиз юраман... Бирон хотин блан танишсан, унинг менинг яхши ёки ёмон кўришини олдинда пайқаб келганман...

Кечанинг қолган қисмини Веранинг ёнида ўтказдим, тўйгунимизча ўтмишни эслашиб ўтиридик... У менинг нимамни яхши кўраркин, ўзим ҳам билмайман! Менинг бутун сиримни, ҳамма заиф томонларимни ва ёмон эҳтиросларимни билиб олган бирданбир хотин ёлғиз шу Верада... Наҳотки, ёмонлик шу қадар жозибали бўлса?..

Кўчага Грушницкий блан бирга чиқдик; кўчада у менинг қўлтиқлади-да, узоқ жимликдан кейин:

— Хўш, қалай?— деди.

«Аҳмоқ экасан» демоқчи бўлдиму броқ тилимни тийдим, кифт қоқиб қўяқолдим.

29-нчи маъ

Шу кунлар давомида тутгай йўлимдан сра оғишмадим. Энди менинг гапларим княжнага ёқабошлади; бошимдан ўтган бирнечча ғалати воқиаларни айтиб бердим, шундан кейин у мени ғайри-табиий, ғалати одам деб ўйлайбошлади. Оламдаги ҳамма нарсани, айниқса ҳисларни масхара қилиб куламан, бундан у чўчиди. Менинг олдимда у энди Грушницкий блан сентиментал суҳбат қилишга жур'ат этолмайди, унинг қиликларига бирнечча марта истеҳзо блан кулиб жавоб қилди, аммо мен ҳар сафар Грушницкий унинг олдига келган-

да ювош бўламан-да, икковини ёлғиз қолдириб кетаман; олдинги сафар княжна бундан мамнун бўлди, ҳархолда, мамнун бўлганини кўрсатишга тиришди; иккинчи сафар мендан хафа бўлди; учинчи сафар эса Грушницкийдан хафа бўлди.

— Сизда иззати нафс деган нарса йўқ экан! — деди княжна менга кеча.— Нега Грушницкийни менга ўқади деб ўйлайсиз?

Мен, ўз бахтимни дўстим учун қурбон қилишга тайёр эканимни билдиридим...

— Менинг бахтимни ҳам,— деб қўшиб қўйди у.

Мен унга тикилдим-да, сипо бўлиб ўтиридим. Қейин кечгача у блан гаплашмадим... Кечқурун у ўйчан эди, бугун эрталаб қудуқ ёнида янада хаёлчароқ кўринди. Ёнига борганимда, у Грушницкийнинг гапини этиборсизлик блан тинглар, Грушницкий эса, афтидан, табиат манзараларини завқ блан мақтаб турарди; княжна мени кўриши блан ўзини кўрмаганга солиб, ҳахолаб кулабошлади (бу мутлақо ўринисиз эди). Мен сал нарига бордим-да, сездирмасдан қараб турдим: у ўз ҳамсуҳбатидан юз ўғирди-да, икки марта эснаб қўйди. Грушницкийдан безор бўлгани аниқ эди. Княжна блан яна икки кун гаплашмай юраман.

3-нчи шонъ

Мен кўпинча, нега энди ёшгина бир қизнинг муҳаббатига сазовор бўлиш учун ўлиб-тириламан, ахир, мен уни алдаб кетмоқчи ҳам, унга уйланмоқчи ҳам эмасман-ку? деб сўрайман ўзимдаш. Аёлларга хос ноз-карашмани менга ким қўйибди? Башарти княжна мени севган тақдирда ҳам, барибир, Верача севаолмайди; агар княжна сра ҳам таслим бўлмайдиган нозаним бўлиб кўринганда эди, балки унга эришишинг қийинлиги мени қизиқтиравмиди...

Аммо, ундаи деб ҳам бўлмайди! Бинобарин, бу нарсани бизни илк ёшлиқ даврларда қийнаб, азоблаб юручи, то биз биронта ўжар хотинни топмагунимизча бир аёлдан иккинчи аёлга югуртиручи севги деб бўмайди; шундай ўжар ва қайсар аёлни топдикми, бас, бизнинг вафодорлигимиз, ҳақиқий ва туганимас эҳтиросли

муҳаббатимиз бошланади, уни математика тили блан айтганда, бир нуқтадан бўшлиққа тушиб қолган чизиқ дейиш мумкин; бу туганмас эҳтироснинг сири мақсадга, я'ни охиригача етишининг иложи йўқлигига.

Шундай экан, нега жон куйдираман? Грушницкийга ҳасад қилганим учунми? Бечора Грушницкий! У бундай туйғуга сазовор эмас. Ё бўлмаса бу, яқин киши миз ҳамма умидидан маҳрум бўлиб, энди нима қиларни, қайси бир нарсага ишонарини билмай қайфураётган бир пайтда унга:

— Дўстим, бу нарса менинг ҳам бошимга тушган! Мана, кўриб турибсанки, шунга қарамайд, обедимни ҳам, ужинимни ҳам канда қилмайман, тинч ўйқумдан ҳам қолмайман, ўйлайманки, ўлганимда ҳам кўз ёши тўқмасдан, дод-войсиз ўлиб кетарман! — деган гап блан унинг totли хатоларини пучга чиқаришга мажбур этадиган расво, аммо сра енгиб бўлмас ҳис оқибатимикин?

Аммо, бамисоли энди очилабошлаган гул ғунчасидай ёшгина қизга эга бўлишнинг битмас-туганмас нашаси бор! У бир гулки, ўзининг энг яхши, энг нозик ҳидларини энди чиқиб келаётган қуёшнинг илк нурларига сочади; уни худди шу дамда узиб олиш керагу, тўйгунча ҳидлаб-ҳидлаб, ерга ташлаб кетавериш керак, балки бирон ўткинчи уни сурдан олар! Мен ҳам ўзимда шундай зўр, ҳеч қониб тўймайдиган, ўз ўйлида нима учраса барини ҳазм қилиб кетаоладиган ташналик сезаман; ўзгаларнинг бахтсизлиги ёки севинчига, менинг руҳий кучимга озиқ бўлармикин деган нуқтаи назардан қарайман. Ўзим эса ортиқ эҳтирос та'сири остида жиннилиқ қилишга қодир эмасман; иззати нафсимни муҳит пэймол этиб юборган, аммо у бошқа бир шаклда намоён бўлди, чунки иззати нафснинг ўзи нима? — ҳар кимдан устун туришга интилиш деган бир гап, менинг энг катта завқ манбаим атрофдагиларни ўз иродамга бўйсундиришдир; ўзимга нисбатан бошқаларда севги, садоқат ва қўрқув ҳисси туғдириш, шу устунликнинг белгиси ва энг катта тантанаси эмасми? Ҳечқандай ҳуқуққа эга бўлмасдан туриб, бирорларнинг азоб ёки шодлигига сабабчи бўлиш — фуруримизнинг

энг ширин озуғи эмасми? Бахт нима? Тўйган ғуур. Агар мен ўзимни оламдаги ҳамма одамлардан яхшироқман, қудратлиман деяолсам — бахти бўлардим; агар мени ҳамма севганда эди, ўзимда ҳам битмас туганмас севги манба'ларини топган бўлардим. Ёмонликдан ёмонлик келиб чиқади; биринчи марта кечирган азобинг бошқаларни азоблаш завқини туғдиради; ёвузлик идеяси, уни амалда ишлатиб кўрилмаса ақлга келмайди... кимдир идеялар органик бир нарса деган экан; уларнинг дун'ёга келиши уларга шакл беради, шакл эса амалнинг ўзгинасидир; кимнинг миясида кўпроқ идея туғилган бўлса, ўша одам бошқалардан кўпроқ ҳаракат қиласи; шунинг учун ҳам бирон амал столига боғланиб қолган гений худди бутун умрини ўтириб ўтказиб, апоплексия⁵⁹ касалидаи ўлиб кетган забардаст одамдай, ё ўлиб кетиши ё ақлдан озиши керак.

Эҳтирос — худди энди тарақкӣ топиб келаётган идеяларнинг ўзгинасидир; у — ёш қалбга хос нарса; умр бўйи эҳтирос блан яшамоқчи бўлган одам — аҳмоқ; кўп сокин дар'ёлар зўр шалолалардан бошлансаларда, аммо биронтаси денгизгача шундай қутуриб, кўпириб бормайди. Аммо бундай сокинлик кўпинча, гарчи яширин бўлса ҳам, аслида улуғ кучининг аломатидир; фикр ва туйгулар чуқур ва тўлиб тошиб турса одамни қутуртиrmайди: азобланучи ва роҳатланучи қалб ҳамиша ўзини тийиб турари ва худди шундай бўлиши кераклигига ишонади; у агар момақалдироқ бўлиб турмаса, қуёшнинг муттасил жазирамасида қуриб кетишини билади: ўзи блан овора бўлади, ўз ғамини ейди; худди ёш болани эркалатгандай ўзийи-ўзи эркалатидаи, ўзини-ўзи жазолайди. Инсон ўзини ана шундай юксак даражада тушунганидагина танги адолатининг қадрига етаолади.

Шу бетни ўқиб кўрсам, мавзу'дан четга чиқиб кетибман... Аммо, бунинг нима зарари бор?.. Ахир, бу журнални мен фақат ўзим учун ёзаман, бинобарин, бу журналимга киритилган ҳарбир нарса келажакда мен учун қимматли бир хотира бўлиб қолади.

Грушницкий келиб бўйнимга осилиб олди,— у офицерлик мартабасига кўтарилибди. Иккимиз шампанское ичдик. Унинг кетидан доктор Вернер кириб келди.

— Мен сизни қутламайман,— деди у Грушницкийга.

— Нима учун?

— Шунинг учунки, солдат шинели сизга жуда яратшиди, бу ерда тикилган пиёда аскарий мундирнинг сизга ярашмаслигига ўзингиз ҳам иқрор бўлишингиз керак... Гап шундаки, ҳозиргача сиз бошқалардан ажралиб турардингиз, энди бўлса кўпчиликнинг бири бўлиб қоласиз.

— Гапиринг, гапиринг, доктор! Минг гапирангиз ҳам шодлигимга тўсқин бўлолмайсиз. Ёлғиз эполетларнинг ўзи менга қанча умидлар багишлаганини бу киши билмайди,— деб илова қилди Грушницкий, қулоғимга шивирлаб.— Эҳ, эполетлар, эполетлар! Юлдузларнингиз, йўл кўрсатути юлдузларнингиз... Ийғе, менинг баҳтим энди очилиб кетади.

— Биз блан бирга провалга сайрга борасанми?— деб сўрадим мен.

— Менми? Мундирим тайёр бўлмагунча, ўлсам ҳам княжнанинг кўзига кўринмайман.

— Севинчингни унга айтсан бўладими?

— Йўқ, зинҳор айтма, оғайни... Мен уни ҳайратда қолдирмоқчиман...

— Айтчи, у блан ҳозир алоқаларинг қалай?

Грушницкий хижолат бўлиб, ўйланиб қолди; ёлғоняшиқ блан мақтангуси келдио, аммо уялди, шунингдек, ростини айтишдан ҳам уяларди.

— Ўзингча, қандай: у сени яхши кўрадими?

— Кўйсангчи, Печорин, жуда қизиқ гапларни гапирасан-а!.. Бирданига яхши кўриш мумкинми?.. Башарти яхши кўрганда ҳам, ундей андишали хотин ҳечвақт айтмайди...

— Хўп. Бундан чиқди, сенингча, андишали хотин ўз ҳисларини ҳам яшириб юриши керакми?..

— Эҳ, оғайни, оғайни! Ҳар нарсанинг ўз ме'ёри бўлади; кўп нарсалар гапирилмайди, кўнгил блан ҳис қилинади.

— Бу гапинг тўғри... Аммо, кўздан пайқалган му-

ҳаббат хотин кишига ҳечқандай мажбурият юкламайди, ҳслбуки сўз блан изҳор этилган муҳаббат эса... Эҳтиёт бўл, Грушницкий, княжна сени алдаб кетади...

— Княжна-я?..— деди у, кўзларини кўкка тикиб ва ўзидан мамнун ҳолда кулиб.— Сенга раҳмим келади, Печорин!..

У чиқиб кетди.

Кечқурун бирталай одам провалга пиёда жўнади.

Маҳаллий олимларнинг фикрича, Машуқ тоғининг ёнбағрида, шаҳардан бир чақиримча нарида жойлашган провал—сўниб қолган ёнартоғнинг оғзидан бошқа нарса эмас. Унга буталар ва қоялар орасида қолиб кетган торгина сўқмоқ йўлдан борилади; тоққа чиқаётганимизда княжнага қўдимни узатдим, у сайд охиригача қўлимни қўйиб юбормади.

Суҳбат гийбатдан бошланди: мен ёнимиздаги ва биз блан бирга бўлмаганларни ёмонлайвердим, олдинига уларнинг кулгили томонларини айтиб бердим, кейин эса бузуқ томонлари ҳам қолмади. Ғазабим қайнади, олдинига ҳазил-мутоиба блан бошлаган гапим кейин ҳақиқий ғазабга айланиб кетди. Княжна олдинига кулди, аммо кейин қўрқиб кетди.

— Сиз хавфли одам экансиз!— деди менга:— сизнинг тилингизга рўпара бўлишдан кўра ўрмонда қароқчиннинг пичогига рўпара бўлишни афзал кўрадим.. Сиздан жиддий илтимос қиласман: мени ёмонлаб гапирмоқчи бўлсангиз, яхшиси пичоқни олингу, сўйиб қўяколинг,— сиз учун бу унча қийин бўлмас.

— Наҳотки мен қотилга ўхшасам?..

— Ундан ҳам баттарсиз...

Бир минутча ўйланиб турдим-да, ғоятда та'сирланган қиёфада дедим:

— Тўгри, болалигимдан бери тақдирим шунаقا! Ҳамма одам юзимдан ёмон аломатлар топарди, аслида эса юзимда ундей аломатлар йўқ эди, аммо одамлар бор деявергандан кейин, пайдо бўлди. Мен жуда камтар эдим, мени мугомбирликда айбладилар, шундан кейин писмиқ бўлиб қолдим. Яхшилик блан ёмонликни жуда яхши ажратабилардим; мени ҳечким эркаламасди, силаб-сийпамасди, аксинча ҳамма мени хўрларди;

мен кекчи бўлиб қолдим; бошқа болалар ҳамиша хуш вақт ва сергап бўлса, мен камгап, қовоғим солиқ юрардим; мени ўзимни улардан афзалман деб ҳис қиласдим, аммо мени улардан паст қўйишарди,— натижада баҳил бўлиб қолдим. Мен бутун оламни севишга тайёр эдим,— аммо мени ҳечким англамади, шундан кейин ҳамма нарсани ёмон кўришга ўргандим. Менинг шум ёшлигим ўзим ва бутун муҳитга қарши кураш блан ўтди, масхара бўлишдан қўрқиб, ўзимнинг энг асл түйғу ва ҳисларимни қалбимнинг энг чуқур жойларига яширдим, улар ўша ерда ҳалок бўлиб кетди. Мен тўғри гапирсам менга ишонишмасди: шундан кейин алдамчи бўлдим; дун'ёнинг борди-келдисини ва жамиятнинг сирларини билиб олиб, турмуш деган илмнинг тагига етдим, аммо бу илмдан сра хабарлари бўлмаган одамларнинг мен ўлиб-тирилиб эришмоқчи бўлган манфатлардан бекорга фойдаланиб, баҳтли бўлиб юришларини кўрдим. Шундан кейин қалбимда умидсизлик туғилди, аммо бу тўппонча ўқи блан бартараф қилинадиган умидсизлик эмас, балки андиша ва мулойим табассум ниқоби остида одамни эзид юборадиган бир умидсизлик эди. Мен руҳан ногирон бўлиб қолдим: кўнглімнинг ярми қуриб ҳазон бўлган эди, уни кесиб ташладим, ана шундан кейин иккинчи ярми тебранди, ҳар кимсанинг хизмати учун жопланди, броқ буни ҳечким сезмади, чунки унинг ярмининг ҳалоқ бўлиб кетганидан ҳечкимнинг хабари йўқ эди; мама сиз ҳозир уни эсимга туширдингиз, мен сизга унинг эпитафиясини⁶⁰ ўқиб бердим. Эпитафия деган нарса кўп одамларга кулгили кўринади, менга эса, айниқса эпитафия остида дафн этилганлар эсимга тушса, сра кулгили кўринмайди. Мен сизга, менинг фикримга шерик бўлинг демайман: менинг қилиғим сизга кулгили кўринса— марҳамат, кулинг, аммо огоҳлантириб қўяйки, бу нарса мени заррача ҳам хафа қилмайди.

Шу онда унинг кўзларига кўзим тушиб қолди: кўзлари жиққа ёшга тўлган эди; қўлимни ушлаб турган қўли титрарди; юзлари ловиллаб ёнарди: менга раҳми келган эди! Барча хотинчларга тезда та'сир этучи шафқат ҳисси унинг тажрибасиз қалбига ҳам ўз чангалини

солган эди. Сайр давомида хаёли паришон бўлиб юрди, ҳечким блан ўйнашмади, бу эса буюк аломат!

Провалга етиб келдик; хонимлар кавалерларини қолдирдилар, аммо княжна ҳамон қўлимни қўймаёди. Шу ерлик олифталарнинг сўзамоллиги ҳам уни қулдирмасди; чоҳ ёқасида турган ойимқизлар чоҳнинг тикигини кўриб, қўрққанларидан фар'ёд чекиб кўзларини юмиб олсалар ҳам, у қўрқмасдан тураверди.

Қайтишда ғамғин сұҳбатни ортиқ давом этдирмадим; аммо княжна менинг бекорчи савол ва ҳазилларимга паришонхотирлик блан қисқа-қисқа жавоб берарди, кўярди.

— Ҳечкимни севганимисиз — деб сўрадим, ниҳоят.

Княжна менга тикилиб қаради-да, бошини чайқаб, яна хаёлга ботди; унинг бир гап айтмоқчи бўлгани, аммо нимадан бошлашини билмай тургани аниқ эди; кўкраги ҳаяжондан кўтарилиб тушарди... Начора! Нафис кўйлакнинг енги тўсқинлик қилолмас экан: қўлимнинг электр учқуни унинг қўлига ҳам ўтди; деярлик ҳамма эҳтирослар шу блан бошланади; кўпинча биз, хотинлар жисмоний ёки руҳий хислатларимиз учун бизни яхши кўради деб ўзимизни ўзимиз алдаб юрамиз, албатта бу хислатлар хотин қалбини муқаддас ўтни қабул қилишга ҳозирлайди, аммо ҳамма нарсани баданинг биринчи марта тегиши ҳал қиласди.

Сайрдан қайтиб келганимиздан кейин, княжна зўраки бир табассум блан:

— Мен бугун ўзимни роса мулойим тутлимми? — деди.

Биз ажралишдик.

У ўзидан норози; у ўзини совуқликда айблайди... О, биринчи ва энг катта ғалаба шу-да! Эртага албатта мени мукофотлаш орзусига тушади. Буни мен олдиндан биламан — мана шуниси одамини зериктиради!

4-нчӣ июнъ

Бугун Верани кўрдим. У рашқ қиласвериб мени роса қийнади. Княжна унга ўз қалб сирларини айтгандга ўхшайди, агар шундай бўлса, тоза одамини топиб айтибди.

— Бунинг оқибати нима бўлишини билиб юрибман,— деди Вера,— яххиси, уни севаман деб қўяқол.
— Сезмасамчи?

— Севмасанг, нега уни та'қиб этасан, кетидан юрасан, хаёлини қочириб, ҳаяжонга соласан?.. О, мен сени яхши биламан! Менга қара, агар менга ишонсин дессанг, бир ҳафтадан кейин Кисловодска борасан; индинга Кисловодска кўчиб кетамиз. Княгиня бу ерда яна бирмунча вақт туради. Бизнинг ёнимиздан квартира ижара ол; биз,булоқ ёнидаги катта уйнинг болохонасида яшаймиз; пастига княгиня Лиговская кўчиб боради, ўша бинонинг ёнида битта бўш уй бор, у ҳам бизнинг уй эгасига қарайди... Борасанми?..

Мен бораман деб ба'да қилдим-да, ўша куниёқ уйни ижарага олиш учун одам юбордим.

Кечқурун соат олтида Грушницкий келди ва мундирининг эртага, нақ бал кунига тайёр бўлишини билдириди.

— Ниҳоят, княжна блан туни бўйи танца қиласман... Тўйгунимча гапиришаман!— деб илова қилди.

— Бал қачон?

— Эртага, эртага! Ҳали хабаринг йўқми? Жуда катта базм бўлади, маҳаллий ма'мурлар ўтказмоқчи...

— Юр, бульварга...

— Сра-сра чиқмайман! Шу расво шинельда...

— Ие, шинельни ёмон кўриб қолибсанми?..

Бульварга ёлғиз ўзим чиқдим, княжнани учратиб, мазуркага таклиф қилдим. Княжна севингандай ва ажаблангандай бўлди.

— Утган сафаргидай, сиз фақат заруратдан танца қиласиз деб ўйловдим,— деди княжна, латиф табасум блан; у Грушницкийнинг йўқлигини бутунлай сезмади, назаримда.

— Эртага бир нарсани кўриб, жуда ажабланасиз,— дедим мен.

— Нимани?..

— Бу сир... балда ўзингиз кўрасиз.

Кунни княгинаникида кеч қилдим; Верадан ва бир галати чолдан бошқа меҳмон йўқ эди. Кайфим жойида эди, ҳархил олди-қочди воқиаларни гапириб бериб

ўтиридим; княжна рўпарамда ўтиарди, менинг сафсаталаримни шу қадар диққат ва ҳаяжон блан тинглардики, ҳатто ўзим ҳам уялиб кетдим. Унинг шўхликлари, нозкарашмалари, қизиқ-қизиқ инжиқликлари, кеккайишлари, истеҳзоли кулишлари, паришонликлари қайга кетди?

Вера буларнинг ҳаммасини пайқади: унинг касалмананд чехрасида чуқур қайғу акс этди; у дераза тагидаги чуқур креслода ўтиарди... Унга раҳмим келиб кетди...

Шундан кейин мен, бизнинг танишганимиз, икки ўртадаги муҳаббатимиз тарихини айтиб бердим, буни шубҳасиз, бошқа одамларнинг номлари блан ниқоблаб, сўзлаб бердим.

Мен ўзимнинг унга бўлган муҳаббатим, ташвиш ва севинчларимни жонли бир суратда ҳикоя қилиб бердим; унинг қилиқларини, характеристини шундай мақтаб та’рифладимки, Вера ноилож менинг княжна блан юрганимни кечиришга мажбур бўлди.

Ўрнидан туриб, ёнимизга келиб ўтирди, жонланиб кетди... докторларнинг соат ўн бирда ётиб ухлаш керак деган насиҳати соат иккida эсимизга келиби.

Б-нчи шонъ

Балга ярим соат қолганда, Грушницкий пиёда армия мундириини кийиб келди. Учинчи тугмасига бронза занжир, занжирга икки қават лорнет тақиб олибди; ҳаддан ортиқ катта эполетлари худди амур⁶¹ қанотидай тепага қайриб қўйилган; этикларининг гарчи оламни бузади, чап қўлида жигарранг чарм қўлқоп блан фуражкаси, ўнг қўли эса жингалак қилиб тараалган сечларини дам ўтмай силаш блан банд. Афтидан, ўзидан мамнун ва шу блан бир қаторда, қандайдир бекарор бўлиб турганлиги кўришиб турарди; унинг ясан-тусани, кеккайиб юришларини кўриб, кулиб юборишимга сал қолди, аммо кулсам бўлмасди, чунки режам бузиларди.

Фуражкаси блан қўлқопларини столга ташлади-да, ойна олдига бориб, этикларининг қўнжини тортиб, ўзига оро берабошлади. Энгахини тираб турган баҳайбат ёқаси ичидан тақилган каттакон қора рўмолчанинг

ярми ёқаси устидан ярим вершокча чиқиб турарди, назарида бу ҳам оз кўринди шекилли, рўмолчани қулоғигача тортиб қўйди; бу сермашаққат ишдан юzlари қипқизариб кетди, чунки мундирининг ёқаси жуда тор эди.

— Кейинги кунларда менинг княжнамга жуда оси-либ юрганмишсан?— деди у, менга қарамасдан бепар-во бир оҳангда.

Унинг бу гапига мен, бир замонлар ўтган ва Пушкин томонидан тасвиirlаинган энг ўткир бир хотин-бознинг яхши кўрган мақоли блан жавоб бердим.

— Биз аҳмоқларга чой насиб қилибдими?

— Айтчи, мундирим ярашиштими?.. Вой ла'нати жухудей!.. Қўлтиғимниң тагини жуда тор қилиб қўйи-ти-ку!.. Атиринг борми?

— Яна атир сепиб нима қиласан? Ҳаммаёғингдан атир ҳиди анқиб туриптику...

— Майли. Беравер...

Галстугининг орқасига, дастрўмолига, енгларига ярим шишача атир қўйди.

— Танца қиласанми?— деб сўради мендан.

— Билмайман.

— Княжна блан мазурка бошламасам деб қўрқаман— деярлик бирорта фигурани ҳам билмайман...

— Сен уни мазуркага таклиф этдингми?

— Ҳали таклиф этганим йўқ...

— Эҳтиёт бўл, бошқа одам сендан олдин таклиф, этиб қўймасин.

— Ростми?— деди у, пешонасига бир уриб.— Яхши қол... Бориб уни эшик олдида кутиб турман.— У фуражкасини олди-да, югуриб чиқиб кетди.

Ярим соатдан кейин мен ҳам жўнадим. Қўча қоронги ва кимсасиз эди; клуб дейсизми, қовоқхона дейсизми, барибир, ишқилиб, бино олдида одам тирбанд; деразалардан ёруғ тушиб турипти; оқшом шамоли қулоғимга полк оркестрининг овозини учирив келти-рарди. Мен секин-секин борардим; та'бим хира эди... Наҳотки менинг бу дун'ёдаги бирданбир вазифам — ўзгаларни умиддан маҳрум қилиш бўлса?— деб ўйлардим. Дун'ёга келганимдан бери тақдир мени ўзгалар-

нинг савдосини ҳал қилишга чорлайди, гўё ҳечким менсиз ўлолмайдиган, менсиз умидсизланаолмайдигандай! Мен бешинчи пардада иштирок этучи сиймо бўлиб қолдим; мен ихтиёrsиз равишда жаллод ёки хоин ролини ўйнаб келаман. Тақдирнинг мақсади нима?.. Тақдир мени мешчанлар учун трагедия ёки оилавий романлар ёзишга, ё бўлмаса қиссалар босиб чиқаручи, масалан, «Ўқиш китоблар кутубхонаси» учун қиссалар бериб туручи ходим қилишни мўлжаллаб қўйганми-кан?.. Ким билади?.. Ўз ҳаётлари бошида Буюк Александр⁶² ёки лорд Байрон⁶³ бўлиб ўлишни орзу қилган, аммо умр бўйи титуляр советник⁶⁴ бўлиб ўлиб кетган одамлар камми?

Залга киргач, эркаклар тўпи орасига беркиниб, атрофни кузата бошладим. Грушницкий княжнанинг ёнида туриб, зўр ҳаяжон блан унга алланималар дер эди; княжна унинг гапини паришонхотирилик блан тинглар, елпуғичини лабига қўйиб, нуқул атрофга қарапди; чеҳрасида тоқатсизлик аломати акс этарди, кўзлари бирорни изларди; уларнинг гапини эшитай деб, секин орқаларига бориб турдим.

— Мени жуда қийнаяпсиз, княжна!— дерди Грушницкий:— сизни кўрмаганимдан бери жуда ўзгариб кетибсиз...

— Сиз ҳам ўзгариб кетибсиз,— деб жавоб берди княжна, унга ялт этиб қараб; Грушницкий унинг бу боқишида яширин истеҳзо борлигини сезмади.

— Мен-а? Мен ўзгарибманми?.. О, ҳечбир-да! Бундай бўлиши мумкин эмаслигини ўзингиз яхши биласиз! Сизни бир марта кўрган одам гўзал жамолингизни ўла-ўлгунича унутмайди...

— Қўйсангизчи...

— Яқиндагина тез-тез эшитиб турган гапларни нега энди эшитгингиз келмайди?..

— Чунки бир нарсани қайта-қайта эшитишини ёмон кўраман,— деди княжна кулиб...

— О, мен аччиқ хато қилган эканман!.. Мен телба, жуда бўлмаса мана бу эполетларим умид боғлаш ҳуқуқини берар деб ўйлаб юрган эканман... Йўға, ўша ла'нати солдатча шинелимда абадий қолсам бўлмас

Эканми... сизнинг менга мунчалик илтифот қилиши-
нгизнинг сабабчиси ўша шинель эди-ку...

— Рост, шинель сизга кўпроқ ярашади...

Шу пайт мен улар олдига келдим-да, княжнага
та'зим қилдим; княжна бироз қизарди ва шошиб деди:

— Рост-а, мсьё Печорин, мсьё Грушницкийга кул-
ранг шинель кўпроқ ярашади?..

— Фикрингизга қўшилолмайман,— деб жавоб бер-
дим мен:— мундирда бу янада ёшроқ кўринади.

Бу зарбага Грушницкий бардош беролмади: ҳамма
ёш болалар каби у ҳам ўзини катта қилиб кўрсатишини
яхши кўрарди; у юзидағи чуқур эҳтирос излари ёшлик
аломатини билдиради деб юрарди. Менга ўқрайиб
қаради-да, ер тепиниб, ёнимдан кетди.

— Ростингизни айтинг,— дедим мен, княжнага
қараб,— гарчи Грушницкий ҳамиша кулгили одам бўл-
са ҳам, яқиндагина кулранг шинель кийиб юрганида...
сизга анча жозибадор бўлиб кўринарди, а?..

Княжна ерга боқиб индамади.

Бутун кеча Грушницкий княжнанинг кетидан эрга-
шиб юрди, у блан ўйинга тушарди, ё бўлмаса vis-a-
vis⁶⁵ танца қилганда кўзлари блан еб қўйгундай бўлар-
ди, оҳ тортарди, ниҳоят, ўзининг оҳ-фифонлари блан
княжнани безорижон қилди. Учинчи кадрильдан кейин
княжна ундан нафратланга бошлади.

— Сендан буни кутмаган эдим,— деди Грушницкий,
ёнимга келиб, қўлимдан ушлаб.

— Нимани?

— У блан мазуркага тушармишсан-а?— деб сўра-
ди, тантанали бир оҳангда.— Менга ўзи айтди...

— Нима қилибди, айтса?.. Буни бирор сир деган-
миди?

— Албатта-ку-я... Қиз боладан... бу нозли қиздан
шуний кутишим керак эди... Бир ўчимни оламанку!

— Ўзингнинг шинелингдан ё эполетларингдан ўпка-
ла, нега айбни унга тўнкайсан?..

— Бўлмаса, нега умидвор қиласи?

— Нега ўзинг умидвор бўлдинг? Бирон нарсани
өрзў қилиш ва унга эришиш бошқа гапу, умидворлик
деган нарса бутунлай бошқа нарса.

— Гаровда сен ютдинг, аммо бутунлай эмас,— деди у, заҳарханда блан.

Мазурка бошланди. Грушницкий фақат княжнани танлади, бошқа кавалерлар эса княжнани дам ўтмай танлаб турар эдилар: бунинг менга қарши тузилган бир қасд эканлиги равшан эди; бу қайтанга яхши: княжна мен блан сұхбатлашиш орзусида, аммо унга халал беришмоқда, натижада унинг орзуси янада кучаяди.

Бир-икки марта қўлини секин қисиб қўйдим; иккичи марта қисганимда қўлини тортиб олдию, аммо индамади.

— Бу кеча яхши ухломай чиқаман,— деди княжна, мазурка тугагандан кейин.

— Бунга Грушницкий айборд.

— Ҳечбир-да!— Унинг юзи шуқадар ғамгин, шуқадар хаёлчанг бир тус олдики, «шу кеча қўлидан албатта ўпаман», деб онт ичиб қўйдим.

Меҳмонлар тарқалишабошлади. Княжнани каретага ўтқазатуриб, тезгина нозик қўлчасини лабимга босдим. Қоронғи эди, ҳечким кўрмади.

Ўзимдан мамнун бўлиб залга қайтдим.

Катта стол теварагида ёшлар кечки овқат қилиб ўтиришарди, улар ичиди Грушницкий ҳам бор эди. Мен киришим блан ҳаммалари жим бўлиб қолишибди: гап менинг устимда кетаётган бўлса керак. Ўтган сафарги балдан кейин кўплар, айниқса драгун капитани мендан хафа эди, эндиликда Грушницкий боинчилигига менга қарши шайка тузилаётганилиги аниқ кўринарди. Унинг важкоҳати зўр, гердайган кўринади...

Жуда соз; христианчасига бўлмаса ҳам, ҳарҳолда ўз душманларимни яхши кўраман. Улар менга эрмак бўладилар, қонимни қайнатадилар. Ҳамиша кўз-кулоқ бўлиб туриш, ҳар қараш, ҳар сўзнинг мағзини чақиш, душман ниятларини билиб олиш, фитналарини пучга чиқариш, ўзингни алданганликка солиб, ҳархил ҳийланайранглар ва орзу-ниятлардан қурилган улкан бинони бирдан қулатиб юбориш — ҳаётнинг завқи деб мен мана шуни атайман.

Ужин тамом бўлгунча Грушницкий драгун капитани блан шивирлашиб, кўз қисишиб ўтириди.

6-нчи шюнь

Бугун эрталаб Вера эри блан Кисловодска жўнаб кетди. Княгиня Лиговскаяникига боратуриб, уларнинг кареталарини кўриб қолдим. Вера менга бошини силкитиб қўйди: кўзларида ўпкаланиш акс этарди.

Айб кимда? Нега ўзи мен блан танҳо учрашиши истамайди? Севги ҳам бамисоли ўт, қалаб турилмаса ўчиб қолади. Балки менинг ялиниб-ялворишиларим бажаролмаган ишни энди рашк бажарап.

Княгиняникида бир соатча ўтиридим. Мери чиқмади— бетоб эмиш. Кечқурун бульварга ҳам чиқмади. Лорнет тутган янги шайка ҳақиқатан ҳам даҳшатли қиёфага кирди.— Княжнанинг бетоблигидан хурсандман: бетоб бўлмаганда, унга бирор беодоблик қилган бўлардилар. Грушницкийнинг соchlари пахмайган, жуда хит кўринади; чинакам хафа бўлганга ўхшайди, айниқса иззати нафси таҳқир этилган кўринади; аммо шундай одамлар ҳам бўладики, улар ҳатто жифи-бийронлари чиқиб турганида ҳам кулгили кўринадилар!..

Уйга қайтгач, худди бир нарсам камдай туюлди.

Мен уни кўрмадим! У касал! Ростдан ҳам уни яхши кўриб қолдиммикин? Бўлмаган гап!

7-нчи шюнь

Эрталаб соат ўнбирда,— княгиня Лиговскаяникинг одатда Ермолов ваниасида терлаб ётадиган вақтида,— уларнинг уйлари ёнидан ўтдим. Княжна дераза олдида хаёл суриб ўтирганди; мени кўриб ўрнидан иргиб турди.

Даҳлизга кирдим; хизматкорлар ҳечбири йўқ экан, бу ердаги расм-одатларнинг эркинлигидан фойдаланиб, хабар қилмасданоқ тўғри меҳмонхонага кириб бордим.

Княжнанинг ёқимили чеҳраси рангсиз ва сўлғин эди. У фортельяно олдида бир қўли блан креслонинг суюнчигига суюниб турарди: суюнган қўли титрарди; мен унинг олдига секин бордим-да:

— Мендан хафамисиз?— дедим.

Княжна чуқур ва ҳорғин кўзлари блан менга тикилди-да, бош чайқади; лаблари бир нарса демоқчи эдию, аммо айтмади; кўзлари ёшга тўлди; креслога ўтирди-да, қўллари блан юзини яширди.

— Нима бўлди сизга?— дедим, қўлидан ушлаб.

— Сиз мени ҳурмат қилмайсиз!.. О, қўйинг мени!..

Мен бирнечча қадам юрдим. У ўтирган ерида қаддини ростлади, кўзлари чақнаб кетди.

Мен эшик қабзасини ушлаб тўхтадим-да:

— Кечиринг мени, княжна!— дедим.— Мен телбалардай иш қилдим... Бу ортиқ такрорланмайди; бундай қилмаслик чорасини кўраман... Шу маҳалгача менинг қалбимда нималар бўлганини билиб нима қиласиз? Буни сиз ҳечвақт билолмайсиз, билмаганингиз тагин яхши. Хайр энди.

Чиқиб кетатуриб, унинг йифисини эшитгандай бўлдим.

Кечгача Машуқ атрофида пиёда айланиб юрдим, ўлгудай чарчадим, уйга қайтдим-да, ўзимни ўринга таппа ташладим.

Вернер келди.

— Княжна Лиговскаяяга уйланармишсан, ростми?— деб сўради мендан.

— Нима қилди?

— Бутун шаҳарда дув-дув гап, мен даволаётган ҳамма касаллар ҳам шу янги гап блан машфул, бу касаллардан ҳеч гап қочиб қутулмайди!

«Бу — Грушвицкийнинг найранги!» деб ўйладим.

— Доктор, бу овозаларнинг ёлғонлигини исбот этиш учун, қулогингизга секин айтиб қўяй: эртага Кисловодска жўнаб кетаман...

Княжна ҳамми?..

— Йўқ; княжна яна бир ҳафта шуерда қолади..

— Демак, уйланмаслигингиз рост?..

— Доктор, доктор! Менга бир қаранг: мен сра уйланадиган одамга ўхшайманми?

— Мен ўхшайсиз деяётганим йўқ... Аммо, ўзингиз биласиз, шундай ҳоллар бўладики...— деб илова қилди доктор мугомбirona кулиб,— шундай ҳоллар бўладики, олижаноб одам албатта уйланиши керак бўлиб

қолади; ундан кейин, бундай ҳолларнинг жўрттага олдини олмайдиган оналар ҳам бўлади... Хуллас, дўстигиз сифатида, эҳтиёт бўлиб юришни тавсия этмоқчиман. Бу ернинг ҳавоси жуда хавфли: ўзи баҳтиёр бўлишга лойиқ-ку, аммо бу ердан уйланиб кетган қанча-қанча ёшларни кўрганман... Ишонасизми, ҳатто мени ҳам уйлантироқчи бўлишган! Айниқса, қайси бир уездли она ранги чиқмай юрган қизини менга бермоқчи бўлиб жуда қистади. Баҳтсизликни қарангки, мен унга қизингизнинг ранги эрга теккандан кейин очилиб кетади деб қўйибман-да! Айтдиму, балога қолдим: йиғлай-йиғлай миннатдорчилик билдириб, қизини ва бутун мол-мулкини менга ин'ом қилиб ўтирипти,— мулкида элликтacha одам бўлса керак. Аммо мен, бу иш қўлимдан келмайди деб, зўрға қутулдим...

Вернер, мени бир балодан қутқардим деб ишонгани ҳолда чиқиб кетди.

Унинг гапидан мен, ўзим ва княжна ҳақида шаҳарда ҳархил bemаза гаплар тарқалганини англадим: бу Грушницкийга арzonга тушмайди!

10-нчи июнь

Кисловодскка келганимга уч кун бўлди. Верани ҳар куни қудук бошида ё сайргоҳда кўраман. Эрталаб тураман-да, дераза олдига ўтириб, лорнет блан унинг балконига қарайман; у аллақачои кийиниб, менинг ишорамни кутиб турган бўлади; Сиз, уйларимиздан бошланиб, то қудуққача чўзилиб кетган боғда тўсатдан кўришиб қолгаңдай учрашамиз. Ҳаётбахш тоғ ҳавоси унга яна куч бағишлаб, ранг-рўйини қайтарди. Нарзани баҳодир булоқ деб аташлари ҳам бежиз эмас. Шу ернинг кишилари Кисловодск ҳавоси ишқ-муҳаббатга чорлайди, Машуқ этагида бошланган ҳамма романлар шу ерга келиб анжомига етади, дейишади. Дарҳақиқат, бу ерда танҳо юришга қулагай жойлар жуда кўп эди, бу ернинг ҳамма нарсаси,— арғувон хиёбонларнинг тангадай офтоб тушмайдиган соялари ҳам, уларнинг тагидан тошдан тошга сакраб шариллаб оқучи ва ямаяшил тоғлар орасидан ўзига йўл солиб кетучи сой ҳам, жимжит ва қопқоронғи даралар ҳам, уларнинг ҳар

томонга тизилиб кетган тармоқлари ҳам, баланд-баланд жануб кўкатлари ва оқ акацияларнинг ҳиди блан тўлган хушбўй шабадалар ҳам, водининг охирига етиб олдинма-кетин чопиб боручи ва Подкумокка қуюлuchi муздек сойларнинг ҳамиша лаззатли аллаалаб туриши ҳам,— бари одамга аллақандай сирли туюлади. Бу, томонга келиб дара анча кенгаяди ва ямашил жарга, айланади; жарлик тагидан қинғир-қийшиқ чангли йўл ўтади. Ҳар сафар бу йўлга қараганимда, назаримда, карета келаётгандай ва карета деразасидан қизил гулдай чехра қараб тургандай туюлади. Бу ердан кўп кареталар ўтдио, броқ ундан ҳамон дарак йўқ эди. Қал’а ортидаги слободка ижарачилар блан лиқ тўлди, менинг квартирамдан сал наридаги тепаликка қурилган ресторациянинг чироқлари кечалари икки қатор тераклар орасидан милтиллаб туради. Ў ердан яrim кечагача одамларнинг ғовур-ғувури, стаканларнинг жаранглаши эшитилиб туради.

Кахетин виноси блан минерал сув ҳечқаерда бунчалик кўп ичилмаса керак.

Бу икки қасбни қўшишга кўпdir талабгор.
Мен-чи, улар жумласидан эмасман зинҳор*.

Грушницкий ҳар куни ёз шайкаси блан бирга қовоқҳонадан чиқмайди, мен блан деярлик саломлашмайди ҳам.

Бу ерга кечагина келган бўлса ҳам, ҳалитдан учта кекса одам блан уришипти: улар ваннага ундан илгари тушмоқчи бўлишган экан; афтидан, бошига тушган фалокат унинг жасоратини ошириб юборганга ўхшайди.

11-нчи июнь

Ниҳоят, улар келишди. Мен дераза олдіда ўтирган эдим, бирдан кареталарнинг дукири эшитилди: юрагим гупиллаб урабошлади... Бу қандай бўлди? Наҳотки ошиқ бўлиб қолган бўлсам?.. Мен шундай тентак одамманки, шундай бўлиши ҳам ажаб эмас.

* А. С. Грибоедовнинг «Ақл балоси» комедиясидан. (Ред.).

Обедни уларникида қилдим. Княгиня менга жуда меҳрибонлик блан қарайди, қизининг ёнидан асло нари силжимайди... иш чатоқ! Бунинг устига, Вера княжна-дан рашк қиласи: орттирган ҳаловатим шу бўлди. Хотин киши ўз рақибасини хафа қиласман деса, қўлидан ҳар нарса келади! Эсимда бор, бир хотин мени бошқа бир хотинни яхши кўрганим учун севарди. Хотинлар ақлидан кўра ғалатироқ нарса бўлмаса керак: уларни бирон нарсага сра ишонтириб бўлмайди, уларни шундай қилиш керакки, ўzlари ўzlарини ишонтирсинг: ўzlарининг илгариғи фикрларини рад қилиш учун ишлатадиган исбот ва далиллари ниҳоятда қизиқ бўлади; уларнинг диалектикасини⁶⁶ ўрганиб олиш учун, мактабда ўтилган ҳамма логика⁶⁷ қоидаларини миядан чиқариб ташлаш керак. Масалан, энг оддий усул:

Бу одам мени севади; аммо менинг эрим бор: бинобарин, мен уни севмаслигим керак.

Хотинлар қоидаси:

Мен уни севмаслигим керак, чунки менинг эрим бор; аммо у мени яхши кўради, бинобарин...

Бунинг кетидан бирнечча қатор нуқта келади, чунки бўёғи ақлдан чиқмайди, бўёғини тил, кўз ва, улардан кейин, агар бўлса, қалб гапиради.

Бир кун эмас, бир кун шу хотираларим хотинларинг қўлига тушиб қолса, нима бўлади? Улар нафрат блан:— туҳмат бу!— деб қичқиришади.

Шоирлар дун'ёга келиб ше'р ёзабошлаган ва бу ше'ларни хотинлар ўқийбошлагандан бери (бунинг учун уларга минг раҳмат), шоирлар уларни минг-минг марта фаришта деб аташадики, улар соддадил бўлганларни учун бу хушомадга ишонадилар, аммо шу блан бирга, ўша шоирларнинг пул учун Неронни яrim ҳудо даражасига кўтарганликларини унутадилар...

Менга, дун'ёда улардан бошқа ҳечбири нарсани севмаган, ўзининг ҳузур-ҳаловати, иззати-нафси, ҳаётини уларга фидо қилишга тайёр бўлган мендай одамга, улар ҳақида бунчалик аччиқ гапириш ярамаса керак... Аммо мен уларнинг юзидан, фақат ўргангандан кўзгина кўраоладиган сиҳрли пардани олиб ташларканман, буни мени алам қилгандан ё бўлмаса иззати-нафсим

таҳқирлангани учун қйлаётганим йўқ. Улар ҳақида ҳамма гапларим:

Ақлнинг совуқ кузатишлари
Ва дилда қайғунинг излари*

оқибати, холос.

Хотинлар шунга эришмоқлари керакки, ҳамма эркаклар ҳам уларни менчалик яхши кўрадиган бўлсин, чунки улардан қўрқмайдиган бўлганим, уларнинг ҳамма заиф томонларини билиб олганимдан кейин, уларни минг марта ортиқроқ севадиган бўлдим.

Дарвоқи': яқинда Вернер, хотинларни Тасснинг⁶⁸ «Озод этилган Қуддус» деган китобида тасвир этилган тилсимли ўрмонга ўҳшатди. «Ўрмонга оёқ қўйдингми, бас,— деган эди у,— ҳар томонингдан бурч, кибр, одоб, умум фикри, масхаралаш, нафрат сингари қўрқинчли нарсалар бостириб келаверади... Фақат, уларга қарамасдан, тўғрига қараб кетавериш керак: шундай қилисанг даҳшатли нарсалар аста-секин ўзидан ўзи йўқолиб кетади-да, қаршингда жим-жит ва ёрқин бир майдон очилади. Майдоннинг ўртасида ҳамиша ямашил ўсадиган мирт дараҳти гуллаб турган бўлади. Аммо биринчи қадам босишингдаёқ юрагинг бардош беролмай, орқангга қайрилиб қарадингми,— тамом бўласан!»

12-нчи шонъ

Бугун оқшомда жуда кўп воқиалар бўлиб ўтди. Кисловодскдан уч чақиримча нарида, Подкумок оқиб ўтадиган дара ичидаги Ҳалқа деган бир қоя бор; бу қоя — табиат томонидан барпо этилган бир дарвоза; дарвоза жуда баландга кўтарилади, ботиб боручи қуёш шу тешикқоя орасидан оламга ўзининг энг сўнгти ва оташин назарини ташлаб ўтади. Бирталай отлиқлар блан бирга тош ром орқали офтоб ботишини тамоша қилгани жўнадик. Ростини айтганда, ҳечким офтобни тамоша қилишни ўйламасди. Мен княжнанинг ёнида борардим, уйга қайтишда Подкумок дар'ёсини кечиб ўтишга тўғри келди. Тоғдан оқиб тушучи кичик-кичик

* А. С. Пушкиннинг «Евгений Онегин»идан.

саёз сойлар шунинг учун хавфли бўладики, тўлқинларнинг та’сири остида уларнинг таги ҳар доим ўзгариб туради: кеча тош ётган жойда бугун бирдан чуқур пайдо бўлиб қолади. Мен княжна отининг жиловидан ушладим-да, сувга етаклаб тушдим, сув отнинг тиззасидан келарди; биз сув оқимиға қарши секин-секин қиялаб ўтабошладик. Ма’лумки, тез оқар сойлардан ўтгандা сра сувга қарамаслик керак, чунки, қарасанг дарров бошинг айланиб кетади. Бу ҳақда княжна Мерини огоҳлантириб қўйишини унутган эканман.

Сойнинг ўртасига, энг тез оқадиган ерига етганимизда княжна бирдан эгарда тандираклаб кетди. «Мазам қочди!» деди, ожиз бир товуш блан... Мен дарров энгашдим-да, унинг хипча белидан қучоқлаб олдим.

— Юқорига қаранг!— деб шивирладим қулоғига:— ҳеч нима қилмайди, қўрқманг; ёнингизда мен борман.

Анча ўзига келди; қучоғимдан чиқмоқчи бўлган эди, броқ мен унинг юмшоқ ва нозик белидан янада маҳкамроқ сиқиб олдим; юзим унинг юзига деярлик тегиб турарди; юзи ловуллаб ёнарди.

— Бу нима қилганингиз?.. Ё раббий!..

Мен унинг титрашига, уялишига қарамай, лабимни латиф юзига босдим; у бир сесканиб тушдю, броқ индамади; биз ҳаммадан орқада бораардик: ҳечким кўрмади. Қиртоққа чиққач, ҳамма отларини чоптириб кетди. Княжна отини секин юргизди, мен ҳам унинг ёнида қолдим; менинг индамай боришим уни хавотирга солиб қўйганлиги равшан эди, аммо мен нима бўларкан деб жўрттага сукут қилишга қарор бердим. Унинг бу мушкул аҳволдан қандай чиқишини кўрмоқчи эдим.

— Сиз мендан ё ҳазар қиласиз, ёки жуда ҳам севасиз,— деди, ниҳоят княжна, йиғламсираб,— балки, мени мазах қилиб, юрагимни ҳаяжонга солиб, кейин ташлаб кетиш ниятидадирсиз... Бундай қилиш шундай пасткашлик, шундай қабиҳлик бўлардики, бу тўғрида ўйлашнинг ўзи... О, йўқ! Ростини айтинг,— деб илова қилиди у, нозик ишонч блан,— ростини айтинг, менга ҳурмат назари блан қарашингизга халал беручи бирон

нарсам, йўға, ростми? Сизнинг бояги одобсиз қилиғи-
нгизни... кечиришим керак, чунки унга ўзим йўл қўй-
дим... Жавоб беринг, гапиринг, овозингизни эшитай...—
Унинг сўнгги сўзларидага аёлларга хос бўлган шундай
бетоқатлик сезилардики, ҳатто беихтиёр кулиб қўй-
дим; баҳтимга, анча қоронғи тушиб қолган эди... Мен
инدامадим.

— Индамайсиз — деб сўзида давом этди у.— Бал-
ки олдин менинг муҳаббат изҳор этишимни истарсиз?

Мен индамай кетавердим...

— Шуни хоҳлайсизми?— деб давом этди у, менинг
юзимга ялт этиб қараб... унинг қат'ий қаравшида ва
қат'ий овозида қандайдир даҳшат сезиларди...

— Нима учун?— дедим мен, кифт қоқиб.

Княжна отига қамчи берди да, торгина ва хатарли
йўлдан чоптириб кетди; бу ҳодиса шу қадар тез юз
бердики, мен зўрға кетидан етиб олдим, шунда ҳам,
бошқаларга қўшилгандан кейин; у уйга боргунча ти-
май гапириб ва кулиб борди. Унинг ҳаракатларида
қандайдир асабийлик сезиларди. менга бир марта ҳам
қайрилиб қарамади. Бу ғайритабиий кайфичноғлиқни
ҳамма сезди. Княгиня ҳам қизига қараб, ичидан севи-
нарди; қизининг эса асаблари қўзғаб кетган эди: кечаси
блан ухламай йиғлаб чиқиши аниқ. Шуни ўйлар-
канман, бениҳоя севинаман; ба’зан шундай дамлар
бўладики, Вампирга⁶⁹ қўшиламан.... Яна мен, меҳрибон
йигит деган ном чиқаришни, шу номга эришишни
истайман!

Отдан тушгач, хонимлар княгиняниң уйига кириши-
ди; бутун вужудимни ҳаяжон босганди, миямни қам-
раб ётган фикр-хаёлларни тарқатиб келай деб отимни
тоққа қараб чоптириб кетдим. Шабнамли кеча, ниҳоят-
да киши наш’асини очучи шабада блан нафас оларди.
Қопқорайиб турган тоғ чўққилари ортидан ой кўтари-
либ келмоқда эди. Тақаланмаган отимниң ҳар қада-
ми жим-жит даралар сукунатида бўғиқ эштиларди;
шалола ёнида отимни сугордим, жануб тунининг ша-
бадали ҳавосидан бир-икки марта тўйиб-тўйиб ютдим-
да орқамга қайтдим. Қайтишда слободкадан ўтиб кел-
дим. Деразалардан кўриниб турган чироқлар бирин-

кетин сўнабошлаган эди; тупроқ қўрғондаги часовойлар ва атроф-теваракда соқчиликда турган казаклар овозларини чўзиб-чўзиб бир-бирларига товуш берардилар...

Слободканинг жар ёқасига қурилган уйларидан бирининг деразалари жуда равшан эди; ҳар замон-ҳар замонда у ердан пойма-пой гаплар ва ҳарбийлар қурган базмдан дарак беручи қийқириқлар эшитиларди. Отдан тушдим-да, секин дераза тагига бориб турдим: зичлаб ёпилмаган дарча тирқиши базм қурганларни кўришга ва уларнинг гапларини эшитишга имкон берарди. Гап менинг устимда борар эди.

Винодан қизишиб кетган драгун капитани мушти блан столни бир урди-да, ҳамманинг жим бўлишини талаб қилди.

— Жаноблар! — деди у, — бунга ортиқ чидаб бўлмайди. Печориннинг бир адабини бериб қўйиш керак! Бу Петербургдан келган учирма қушлар то тумшуғига бир туширмагунча, керилишини ташламайди! Ҳамиша озода қўлқоп, тозалантан этик кийдим, шунинг учун олий жамиятни мендан бошқа одам кўргани йўқ деб ўйласа керак!

— Унинг такаббур кулишларини айтмайсизми! Шундай бўлса ҳам, унинг қўрқоқлигига аминман,— у қўрқоқ!

— Мен ҳам шундай деб ўйлайман,—деди Грушницкий. — Нуқул ҳазил блан қутулиб кетмоқчи бўлади. Бир марта унга шунағанги гапларни айтдимки, унинг ўрнида бошқа одам бўлганда, ўша ернинг ўзида мени чавақлаб ташларди. Печорин бўлса ҳамма гапни ҳазилга буриб юборди. Албатта, мен уни дуэльга чақириб ўтирамадим, чунки бу унинг иши эди; иннайкеин, ўзим ҳам қўлимни булғашни истамадим...

— Печорин княжнани ўзига оғдириб олгани учун Грушницкий унга қарши кек сақлаб юрипти,— деди аллаким.

— Бўлмаган гап! Тўғри, княжнанинг кетидан бироз судралиб юрдим, аммо дарҳол бас қилдим, чунки менда уйланиш нияти йўқ эди, қизнинг номини булғаш — менинг одатим эмас.

— Ишонтириб айтаманки, у ўтакетган қўрқоқ, я'ни Грушницкий — эмас, Печорин,— Грушницкий азamat ўйгит, бунинг устига, менинг энг қадрдон дўстим ҳам!— деди драгун капитани, яна гапга аралашиб.— Жаноблар! Орамизда уни ҳимоя қилучилар борми? Бўлмаса яна яхши! Унинг ботирлигини синааб кўришини истайсизларми? Бу сизларга роса эрмак бўларди-да...

— Истаймиз; аммо, қандай қилиб?

— Қулоқ солинглар: ҳаммадан кўра Грушницкий ундан хафа, биринчи роль шунники: Грушницкий бирон арзимаган нарсани баҳона қилиб, Печоринни дуэльга чақиради... Шошмай туринглар; бутун гап мана шунда... Хўш, дуэльга чақиради. Бутун бу ишлар дуэльга чақириш ҳам, унга ҳозирлик кўриш ҳам, дуэль шартла-ри ҳам, ҳаммаси мумкин қадар тантанали ва даҳшатли бўлиши керак,— буни мен ўз зиммамга оламан; мен ўзим сенинг секундантинг бўламан, бечора дўстим! Яхши! Аммо бунинг найрангги шундаки, тўппончага ўқ солмаймиз. Аминманки, Печорин қўрқади,—ахир, мен олти қадам масофага турғазиб қўяман-да! Хўпми, жа-ноблар?

— Жуда соз! Бўпти! Нега бўлмас экан! — деган садолар әшитилди теварак-атрофдан.

— Сенчи, Грушницкий?

Мен Грушницкийнинг жавобини ҳаяжон блан кутардим; агар буни тасодифан билиб қолмаганимда, бу аҳмоқларга тоза майна бўларканман деган фикрдан ғазабим қайнаб кетди. Агар Грушницкий розилик билдиримаганда, ўзимни дарҳол унинг қучоfigа ташлардим. Аммо у бироз индамай ўтиргач, ўрнидан турди-да, капитанга қўлини узатиб, ғоят кеккайиб туриб: «Бўпти, мен розиман» деди.

Улфатларнинг нақадар шод-хуррам бўлиб кетган-никларини тасвирлашга ожизлик қиласман.

Вужудим икки хил ҳислар блан тўлиб-тошган ҳолда уйимга қайтдим. Биринчи ҳиссиёт — қайғу ҳисси эди. Нима учун улар мени бунча ёмон кўришади? деб ўйлардим. Нима учун? Ё биронтасини хафа қилдимми? Йўқ. Наҳотки мен, афти-башараларининг ўзиёқ совуқлик туғдирадиган одамлар қаторига кирсам? Бутун

вужудимни аламли газаб ўти қамраб бораётганини пайқадим. Эҳтиёт бўлинг, жаноби Грушницкий, дердим мен, уй ичини кезиб: мен блан бунаقا ҳазиллаша кўрманг. Тентак ўртоқларингизнинг маслаҳати сизга қимматга тушиши мумкин. Мен сизга ўйинчоқ эмасман!

Шу кеча мижжа қоқмай чиқдим. Эрталаб юзим зағарондай сарғайиб кетган эди.

Эрталаб қудуқ бошида княжнани учратдим.

— Тобингиз йўқми? — деб сўради, менга тикилиб.

— Кечаси ухламай чиқдим.

— Мен ҳам... Сизни айбладим... балки янглишгандирман? Гапиринг, балки ҳамма қилмишингизни кечи-рарман...

— Ҳаммасини кечириб бўлармикин?..

— Ҳаммасини... зинҳор, ростини айтинг... фақат тезроқ бўлинг... бўлинг... сизнинг қилифингизни тушунай, кечирай деб кўп ўйладим; балки, ота-онамнинг тўсқинлик қилишидан қўрқарсиз... қўрқманг... улар билгандан кейин... (княжнанинг овози титраб кетди) уларни мен ўзим рози қиласман. Е сизнинг вазияти-нгиз... аммо, шуни билингки, мен севган одамим учун ҳамма нарсадан ҳам кечишга тайёрман... О, тезроқ жавоб беринг, раҳм қилинг... Сиз мендан ҳазар қил-майсиз-а, тўғрими?

Княжна қўлимдан ушлаб олди.

Княгиня Веранинг эри блан бирга бизнинг олдимизда борар эди, шунинг учун улар ҳечнарсани кўрмасди; аммо атрофда сайр қилиб юручи касаллар кўриб қолиши мумкин эди,— фийбатчиларнинг фийбатчиси ўшалар бўлади,— шунинг учун мен княжнанинг қаттиқ ҳаяжон ичиди сикқиб турган қўлидан қўлимни тортиб олдим.

— Мен сизга бор ҳақиқатни айтиб бераман,— деб жавоб бердим княжнага:— мен ўзимни оқлаб ҳам ўтирумайман, қилмишларимнинг сабабини ҳам айтиб ўтирумайман: мен сизни севмайман.

Үнинг лаблари билинг-билинмас оқариб кетди...

— Боринг,— деди, эштилар-эштилмас.

Мен кифтимни қисдим-да, қайрилиб кетдим.

Мен ба'зан ўзимдан нафратланаман.. бошқалардан ҳам нафратланишимнинг сабаби шу эмасмикин?.. Олий-жаноб ва юксак ҳисларга лаёқатим қолмади; ўзимга ўзим кулги бўлишдан қўрқаман. Менинг ўрнимда бошқа одам бўлганда, княжнага *son соеиг et sa fortune*⁷⁰ таклиф қилган бўларди, аммо *уйланиши* деган сўз менни қандайдир сихрли куч блан қаттиқ ушлаб туради: хотин кишини қанчалик зўр эҳтирос блан севмайин, аммо у уйланишим кераклигига шама қилдими, тамом, ишқи-муҳаббатимдан номи-нищон ҳам қолмайди! Юрагим тошга айланиб кетади ва уни ҳечбир нарса юмшатаолмайди. Мен ҳар қанақа фидокорликка тайёрман, аммо уйланишдан худо сақласин; ҳаётимни, ҳатто номусимни йигирма марта деса ҳам гаровга қўйишим мумкин... аммо эркимни сотмайман. Нима учун мен ўз эркимни шунча азиз тутаман? Менга ундан нима фойда бор?.. Истиқболим надир?.. Қелажакдан нималарни кутаман?.. Рост, ҳечнарса кутмайман. Бу ҳеч тушуниб бўлмайдиган бир ҳис туғилганимдан бери юрагимга тушиб қолган қўрқув ҳисси бўлса керак... Ҳечбир сабабсиз ўргумчаклардан, сувараклардан, сичқонлардан қўрқадиган одамлар ҳам бор-ку, ахир... Ростини айтайми?.. Болалигимда онам бир кампирга мени фол очирган экан: у кампир мени ёмон хотин қўлида ўлади деган экан; ўша вақтда бу гап менга ниҳоятда чуқур та'сир этган эди: ўша вақтдаёқ дилимда уйланиш деган нарсага қарши аллақандай нафрат пайдо бўлганди... Аммо шу блан бирга нимадир кампирниш гапи бир кунмас-бир кун тўғри чиқажагини айтиб туради; ҳарҳолда, бунинг мумкин қадар кейинроқ юз бериши учун тиришаман.

Кеча бу ерга *Anfельбаум* деган фокусчи келди. Ресторация эшигига узун афиша пайдо бўлди, унда мазкур ажойиб фокусчи, акробат, химик ва оптикнинг бугун кечқурун соат саккизда, олий насаблар клубида (бошқача қилиб айтганда, ресторацияда) ажойиб

тамоша кўрсатажаги ҳақида муҳтарам тамошабинларга хабар қилинарди; билет баҳоси икки ярим сўмдан.

Ажойиб фокусчининг тамошасига ҳамма бормоқчи; ҳатто княгиня Лиговская ҳам қизининг бетоблигига қарамасдан, ўзига билет олдирибди.

Бугун обеддан кейин Веранинг деразалари ёнидан ўтиб қолдим; балконда ёлғиз ўзи ўтирган экан; оёғим тагига кичкина хат тушди:

«Бугун кечқурун соат тўққиздан кейин катта зинадан чиқ; эрим Пятигорска кетди, эртага блан қайтади. Хизматкор ва ҳодимларим уйда бўлмайди: уларга ва княгинянинг одамларига билет улашдим. Сени кутаман, албатта кел».

«Айтмадимми!— деб ўйладим мен:— ахир, менинг айтганим бўлди».

Соат саккизда фокусчининг ўйинини кўргани бордим. Соат тўққизда одамлар тўпланиб бўлди. Тамоша бошланди. Вера блан княгинянинг малай ва оқсоchlарини кўрдим, улар энг орқа қатордаги стулларда ўтиришган экан. Танишларимнинг бари шу ерда эди. Грушницкий биринчи қаторда қўлида лорнет тутиб ўтиради. Фокусчига дастрўмол, соат, узук ва шу каби нарсалар керак бўлганда, ҳар сафар унга мурожаат қиласади.

Анчадан бери Грушницкий мен блан саломлашмайди, бугун бўлса бир-икки марта менга ўқрайиб ҳам қўйди. Ҳисоб-китоб қилиш вақти келганда буларнинг ҳаммасини эсига соламан.

Соат ўнларда ўрнимдан туриб, чиқиб кетдим.

Ташқари қопқоронғи, кўз олдингдаги нарсанни кўриб бўлмасди. Атрофдаги тоғ чўққиларида қуюқ ва совуқ булатлар ётарди; тиниб боручи шамол ресторация теварагидаги тераклар учини аҳён-аҳёнда шитирлатиб кетарди: ресторация деразалари олдида одам тирбанд. Тоғдан пастга тушдим-да, дарвоза томонга бурилиб, илдам юриб кетдим. Бирдан, назаримда, орқамдан бирор келаётганга ўхшади. Тўхтаб, ёни-веримга қарадим. Қоронғида ҳечнарсани кўролмадим; аммо шундай бўлса ҳам, эҳтиётдан, сайр қилиб юрган одамдай уй атрофини бир марта айланиб чиқдим. Княжна деразалари ёнидан ўтатуриб, яна орқамдан оёқ тову-

шини эшитдим; ёнимдан шинельга ўралган бир одам чопиб ўтди. Хавотирландим; шундай бўлса ҳам, секин эшик олдига келдим-да, қопқоронғи зинадан юуриб чиқдим. Эшик очилдию, кичкина қўлча қўлимдан ушлади...

— Ҳечким кўрмадими?— шивирлаб сўради Вера, менга ёпишиб.

— Ҳечким!

— Сени яхши кўрганимга энди ишонасанми? О, мен кўп иккilandим, кўп қийналдим... аммо сен мени нима қилсанг қилаяпсан.

Унинг юраги гуп-гуп урарди, қўллари муздек совуқ эди. Раشكлар, ўпкаланишлар, нолишлар бошланди,— у мендан ҳамма гапни очиқ гапириб беришимни талаб этди, хиёнат қилған бўлсам ҳам чидайолишини билдириди, чунки фақат сенинг баҳтли бўлишингни истайман, деди. Мен бунга у қадар ишонмадиму, аммо онт ичиб, ва’далар бериб, охири тинчитдим.

— Демак, Мерита уйланмайсанми? Уни севмайсанми?.. У ўйлаб юрибдики... биласанми, у сени ниҳоятда яхши кўриб қолган, шўрлик!..

. . . . .

Кечаси соат иккilarга яқин деразани очиб, иккита шолрўмолни бир-бирига боғлаб, устунга осила-осила юқори балкондан қуйисига тушдим. Княжнанинг уйидаги чироқ ёқиғлиқ эди. Нима ҳам бўлдию, деразасидаги қарадим-да. Деразанинг пардаси чала тортилган экан, бўлма ичини бемалол кўриш мумкин эди. Мери ўз кроватида тиззаларини қучиб ўтиради; қалин соchlарини тўр солиб тикилган тунги чепчик блан танғиб олган, оппоққина елкаларини каттакон қизил рўмол блан ўраб олган, кичкинагина бежирим оёқларига рангбаранг эрон ковуши кийиб олганди. Бошини кўксига солиб, қимир этмай ўтиради; унинг олдидағи столчада бир китоб очиқ туарди, аммо хаёли аллақаерларда юргандай, қимир этмовчи ва қандайдир билиб бўлмайдиган ғам-ҳасратла тўлган кўзлари бир саҳифани юзинчи марта ўқиб чиқаётгандай кўринарди...

Шу замон чақалак орасида бир нарса шитирлаб

кетди. Балкондан чим устига сакраб тушдим. Фойибдан келиб қолган бир қўл елкамдан маҳкам ушлаб олди. «Ҳа-ҳа!— деди, қўпол бир товуш:— қўлга тушдингми! Қечалари княжналарниги келиб юриши бир кўрсатиб қўяй сенга!..»

— Маҳкам ушла!— деб бақирди, бурчакдан югуриб чиқиб қолган иккинчи бир киши.

Улар — Грушницкий блан драгун капитани эди.

Драгун капитанининг бошига бир мушт соглан эдим, ерга ағдарилиб тушди, ўзим буталар орасига отилдим. Ўйимиз олдидаги бутун нишабликни қопланган боғнинг ҳамма сўқмоқ йўллари менга ма’лум эди.

— Ўғри кетди, ўғри кетди!— Ушла ўғрини!..— деб бақириб қолди улар, кетимдан; милтиқ отилди: милтиқ пилтаси оёғимнинг тагига келиб тушди.

Бир минутдан кейин ўйимга етиб олдим-да, ечиниб ётдим. Малайим эшикни энди беркитар-беркитмас, бирдан Грушницкий блан капитан эшикни қоқабошлашди.

— Печорин! Ухладингизми? Бормисиз?— деб бақирди капитан.

— Ухляяпман! — деб жавоб бердим мен, жаҳл блан.

— Туринг! Ўғри келди... Черкаслар...

— Гумов бўлиб ётибман, шамоллаб қолишдан қўрқаман,— деб жавоб қилдим мен.

Улар кетишиди. Бекорга овоз берган эканман: бўлмаса мени яна бир соатча боғдан излаб юрган бўлышарди. Шу орада ҳамаёқни ваҳима босиб кетди. Қаладан бир казак от чоптириб келди. Ҳамма ҳовлиқиб қолди; черкаслар қидирилмаган бирорта ҳам бута қолмади,— ҳечбало топилмади, албатта. Аммо кўп одамлар, гарнizon ботирлик кўрсатганда ва эпчилроқ бўлганда, кам деганда йигирматача ваҳшийнинг ўлиги шуерда қоларди, деган қат’ий фикрда қолди.

16-нчи июнь

Бугун эрталаб қудуқ бошида дув-дув гап, ҳамма кеча кечаси черкасларнинг бостириб келгани ҳақида гапираварди. Белгиланган миқдорда нарзан ичдим-да, узундан-узун арғивон хиёбонини ўн мартача айланиб, Веранинг эрини учратдим. У Пятигорскдан энди келиб

турган экан. У блан қўлтиқлашиб, ресторацияга но-
нушта қилгани кетдик; у хотини тўғрисида роса ҳаво-
тирланипти. «Бугун кечаси қўрққанидан юраги ёрилай
депти.— дерди у:— бу воқианинг нақ мен йўғимда
бўлишини қаранг-а». Биз бурчақдаги хонага кирадиган
эшик олдидаги столдан жой олдик, ичкаридаги хонада
ўнтача ёш-яланглар ўтиради, улар орасида Грушни-
кий ҳам бор эди. Тақдир менга яна бир марта ҳиммат
қилди: мен Грушницкийнинг тақдирини ҳал қилучи
сухбатни эшитиб қолдим. У мени кўрмасди, бино-
барин, мен уни қастдан гапираётитти деб гумон
қилолмасдим; аммо бу жарса менинг олдимда унинг
гуноҳини янада оғирлаштиарди.

— Ростдан черкаслар эканми, а?— деди аллаким.—
Бирор киши ўз кўзи блан кўриптими?

— Бор ҳақиқатни айтиб берай,— деб жавоб берди
Грушницкий,— аммо ҳечкимга мени айтди демайсиз-
лар; воқиа бундай бўлди: кеча бир киши,— отини
сизларга айтмайман,— менинг уйимга келиб, соат тўқ-
қизлардан ошганда Лиговскаяларнинг уйига бирор
киргандай бўлди деб айтиб қолди. Шуни ҳам айтиб
қўяйки, княгинянинг ўзи ўша вақтда шу ерда эди,
княжна эса уйида эди. Шундай қилиб, биз ҳалиги
келган одам блан бирга баҳтли одам ким экан, кўрай-
лик деб, деразанинг тагига бориб турдик.

Сухбатдошим овқат блан банд бўлишига қарамай,
қўрқиб кетдим: агар Грушницкий ростдан ҳам, бўлиб
ўтган воқианинг тагига етган бўлса, сухбатдошим ўзи
учун бирмунча кўнгилсиз бўлган гапларни эшитиб
қолиши мумкин эди; аммо рашидан кўр бўлган Груш-
ницкий бу ҳақда гумон ҳам қилмасди.

— Шундай қилиб,— деб давом этарди Грушниц-
кий,— қўлимизга милтиқ олиб жўнаб қолдик, биз уни
қўрқитмоқчи бўлиб, милтиқни пахтаванд ўқ блан
ўқлаб олгандик. Соат иккигача боғда пойлаб ётдик.
Ахири пайдо бўлди, аммо қаердан пайдо бўлиб қол-
ганини сезмай қолдик, ҳарҳолда деразадан тушгани йўқ,
чунки дераза очилмади, устун ортидаги ойнаванд эшик-
дан чиқсан бўлса керак; хуллас, қарасак, кимдир бал-
кондан тушиб келаялти... Княжнанинг шоввозлигини

қаранглар-а! Москва ойимқизлари ҳам шунаقا бўлар-кан-да, а? Шундан кейин, кимга ҳам ишониб бўлади? Биз уни ушлаб олмоқчи бўлган эдик, броқ қўлдан чиқиб, худди қуён сингари буталар орасига қочиб кириб кетди; шундан кейин кетидан милтиқ отиб қолдим.

Грушницкийнинг атрофида ўтирганлар ишонқира-май, ғовир-фувур қилишиди.

— Ишонмайсизларми? — деб давом этди Грушниц-кий.— Виждоним блан онт ичаман: бутун айтганларим рост, буни исботлаш учун ҳатто у жанобнинг отини ҳам айтишим мумкин.

— Айт, айт, ким экан? — деган нидолар эшитилди ҳар томондан.

— Печорин,— деди Грушницкий.

Шу замон Грушницкий бошини кўтарди,— мен эшикнинг олдида, нақ унинг рўпарасида турардим; у қипқизариб кетди. Мен унинг ёнига бордим-да, секин, аммо дона-дона қилиб дедим:

— Энг қабиҳ туҳматингизни исботлаш учун ному-сингиз блан онт ичиб бўлганингиздан кейин кириб қол-ганимга афсусланаман. Мен шу ерда бўлганимда, сиз яна бир қабиҳ разилликдан қутулган бўлардингиз.

Грушницкий ўрнидан ирғиб туриб кетди-да, қизиш-моқчи бўлди.

— Йлитмос қиласман: айтган гапингизни дарҳол қайтиб олинг,— деб давом этдим мен, ҳамон ўша оҳангда.— Гапингизнинг уйдирма эканлигини ўзингиз жуда яхши биласиз. Бир хотин сизнинг бундай порлоқ хис-латларингизни назар-писанд қилмай қўйганлиги сиз-нинг ундан бу хилда қасд олишингизга асос бўлаолма-са керак деб ўйлайман. Яхшилаб ўйлаб кўринг, ўз фикрингизни қувватлашингиз блан олийжаноб одам деган номингизни йўқотган бўласиз ва ҳаётингизни таҳлика остига солиб қўясиз.

Грушницкий менинг олдимда кўзларини ерга тикиб, зўр ҳаяжон ичидаги турарди. Аммо виждон блан иззати нафс ўртасида борган кураш узоқ давом этмади. Ёни-да ўтирган драгун капитани тирсаги блан уни бир тур-тиб қўйди. Грушницкий бир сесканди-да, бошини кўтармай, шошиб жавоб берди:

— Муҳтарам жаноб, мен ҳамиша гапимни ўйлаб гапираман, яна тақрорлашга тайёрман... Мен сизнинг дўқингиздан қўрқмайман ва ҳар нарсага тайёрман.

— Тайёр эканлигингизни бир марта исбот этдингиз,— дедим мен совуққина ва драгун капитанини қўлтиқлаб, ташқари чиқдим.

— Хўш, хизмат?— деб сўради капитан.

— Сиз Грушницкийнинг ошнасисиз, балки унга секундант ҳам бўларсиз?

Капитан кеккайиб та'зим қилди.

— Тўғри айтдингиз,— деб жавоб берди у:— унга секундант бўлишга мажбурман ҳам, нега десангиз, унга теккан ҳақорат менга ҳам тегади, кеча кечаси мен ҳам у блан бирга эдим,— деб илова қилди, у, букчай-ган қаддини ростлаб.

— Э! Бошига ноқулай мушт туширган одамим сиз-мидингиз?..

Капитан қизариб-бўзариб кетди: шу маҳалгача бер-китиб қелган ғазаби қиёфасида акс этди.

Мен, ўзимни унинг қутурганини кўрмаганга солиб, ниҳоятда эҳтиром блан та'зим қилдим-да:

— Мен бугуноқ ўз секундантимни, ҳузурингизга юбориш шарафиға муяссар бўламан,— делим.

Ресторация эщигида Веранинг эрини учратдим. У, мени кутиб турган бўлса керак.

Севина-севина қўлимдан ушлаб олди.

— Олийжаноб йигит экансиз!— деди, кўзига ёш олиб.— Ҳамма гапни эшитдим. Қандай аblaҳ, кўрина-мак одам экан!.. Шундай қилишгандан кейин уларни дуруст уйларга қандай киритиб бўлади! Худога минг шукурки, қизим йўқ! Аммо, сиз ўз ҳаётингизни тиккан қиз сизни мукофотлайди. Амин бўлинг, вақти-соати келгунча бу гапларни ҳечкимга айтмайман,— деб сўзида давом этарди у.— Мен ўзим ҳам ёш бўлганиман, ҳар-бий хизматда ҳам бўлганиман; бунақангি ишларга ара-лашмаслик кераклигини биламан. Хайр энди.

«Бечора! Қизим йўқ деб севиниб юрипти...»

Тўғри Вернернигига бордим, у уйида экан, ҳамма гапни — Вера ва княжнага нисбатан бўлган мўноса-батимни гапириб бердим, тасодифан эшитиб қолган

гапларимни ҳам, бу жанобларнинг пахтаванд ўқ отиб мени майна қўилмоқчи бўлганларини ҳам гапириб бердим. Аммо энди бутун иш ҳазилдан чинга айланиб кетган эди, можаранинг бундай бўлиб чиқишини улар кутмаган эди-да.

Доктор менга секундант бўлишга рози бўлди; дуэль шартлари ҳақида мен унга бирнеча йўл-йўриқ бердим; у, душманларимни дуэльнинг маҳфий суратда ўтишига кўндириши керак, чунки шахсан мен ўлимга ҳардом тайёр турсам-да, аммо бу дун'ёдаги истиқболимга путур етказиш мутлақо ниятимда йўқ эди.

Шундан кейин уйимга қайтдим. Бир соатдан кейин доктор саёҳатдан қайтди.

— Сизга қарши фитна уюштирилгани рост экан,— деди у.— Грушницкийнига борсам, драгун капитани блан яна бир киши ўтирган экан, фамилияси эсимда йўқ. Калошимни ечай деб даҳлизда бироз туриб қолдим. Улар орасида катта баҳс бораётган экан... «Бунга ўлсам ҳам кўнмайман!— дерди Грушницкий:— у мени ҳамманинг олдида ҳақорат қилди, бундай бўлмаганда, майли эди...» «Сенинг нима ишинг бор?— деб жавоб берди капитан:— ҳамма нарсани ўзим тўғрилайман. Мен бешта дуэльда секундант бўлганман, йўлини биламан, ҳаммасини ўйлаб қўйганман. Фақат менга халал бермасанг бас. Уни бир қўрқитиб қўйиш ҳеч зарар қилмайди. Зарурат бўлмагандан кейин ўз жонингни таҳликага солиб ўтиришингнинг нима кераги бор?..»— Шу замон мен кириб бордим. Улар бирдан жим бўлишиди. Музокарамиз жуда узоққа чўзилиб кетди; охири шундай қарорга келишдик: бу ердан беш чақиримча нарида жуда хилват бир дара бор, улар эртага эрталаб соат тўртда ўша ерга бориб туришади, улардан ярим соат кейин биз жўнайдиган бўлдик; олти қадам масофадан туриб отишасизлар,—буни Грушницкийнинг ўзи талаб қилди. Ўлдирилган одамни черкаслар ўлдириб кетди дейилади. Энди менда бир ўшбҳа туғилиб қолди: улар, я'ни унинг секундантлари, ўзларининг олдинги режаларидан қайтиб қолганга ўхшайдилар, фақат Грушницкийнинг тўппончасини ўқламоқчи бўлишса керак. Бу бироз қатлга ўхшайдио, аммо уруш

вақтида ва айниқса Осиё урушида ҳийла-найрангларга йўл қўйилади; аммо, назаримда, Грушницкий ўз ўртоқларига нисбатан анча вижданлироқ кўринади. Сиз нима дейсиз? Уларнинг ҳийласини билганимизни билдиришимиз керакми, ё йўқми?

— Зинҳор, доктор! Хотирингиз жам' бўлсин, мен уларнинг тузогига илинадиган одам эмасман.

— Нима қилмоқчисиз?

— Бу менинг сирим.

— Эҳтиёт бўлинг, яна илиниб қолманг... Ахир, олти қадамдан отишасиз-а!

— Доктор, мен сизни эртага эрталаб соат тўртда кутаман; отлар эгарлоғлик туради... Хайр, энди.

Уйимнинг ичидан беркитиб, кечгача ҳеч қаерга чиқмай ўтиредим. Малай мени княгиняникига таклиф эттани келган эди, касал экан дегин деб юбордим.

• • • • •
Кечаси соат икки, уйқу йўқ... Ҳолбуки, эртага қўл титрамаслиги учун албатта пича ухлаб олиш керак эди. Ундай деса, олти қадам наридан отган ўқнинг бекор кетиши қийин. Ҳа, жаноби Грушницкий, ҳийла-найрангингиз фойда бермайди... биз ролимизни алишдик: энди мен сизнинг қонсиз юзингиздан қўрқув автоматларини ахтаражакман. Нега ўзингиз маш'ум олти қадамини тайин этдингиз? Сиз, пешонасини бекорга тутиб беради деб ўйларсиз... йўқ, биз чек ташлаймиз!.. Ана шунда... ана шунда... бордию, унинг баҳти устуни келсачи? Бордию, менинг ўлдузим бу сафар мендан юз ўгирсачи?.. Юз ўгирса ҳам ажаб эмас: шу маҳалга-ча менинг орзуларимни бажариб келди.

Нима қилиби, ўлсам ўлиб кетарман! Дун'ё учун бу айтарлик жудолик эмас; яшаш ўзимнинг ҳам ўлардай жонимга тегди. Мен базмда зерикиб, эснаб ўтирган ва уйга кетиб ухлай деса — ҳали каретаси етиб келмаган одамга ўхшайман... Лекин, карета тайёр... яхши қолинглар!..

Бутун ўтмишими хәёлимдан кечиравканман, беихтиёр равища ўзимдан: нима учун яшадим? Бу дун'ёга нима мақсад блан келдим?.. деб сўрайман. Аммо, сирасини айтганда, шундай мақсад бўлган, менга юксак

вазифалар юкланган, чунки қалбимда бениҳоя зўр куч мавжуд эканини сезаман... Аммо мен у вазифани пайқаб ололмадим, бекорчи, арзимаган ва пуч эҳтиросларга алдандим; бу эҳтирослар қозонида қайнаб нўлатдай қаттиқ ва совуқ бўлиб чиқдим, тобланиб чиқдиму, броқ, ҳаётнинг энг яхши гули бўлмиш олийжаноб ва юксак интилиш ўтини йўқотдим. Шундан бери мен неча мартараб тақдир қўлида болта ролини ўйнаб келаман! Маҳкум қурбонлар бошига қатл қуроли бўлиб тушаман, тушганимда ҳам кўпинча беғазаб, аммо ҳамиша бешафқат қурол бўлиб тушаман... Менинг муҳаббатим ҳечкимни баҳтли қилмади, чунки севган кишиларим учун ҳечнарсамни қурбон этмадим, уларни мен фақат ўзим учун, ўз роҳатим учун севардим; мен фақат севган кишиларимнинг ҳисларини, уларнинг латофатини, шодлик ва ҳасратларини ўзимга сингдириб, қалбимнинг ғалати эҳтиёжларини қондирап эдим, аммо ҳеч тўймас эдим. Ўлардай очқаб, мадори кетиб ухлаб қолган одам ҳам худди шундай бўлади: тушида хилма-хил ноз-нэ'матларни, кўпириб турган виноларни кўради; хаёлида минг хил ширин-ширин таомларни оч-кўзлик блан ейди, шундан кейин ўзини анча енгил тортгандай ҳис қиласди; аммо ўйғониши блан гул хаёли пучта чиқади... Қорни баттар очиб умидсизлиги яна ошади!

Ким билади, балки эртага ўлиб кетарман!.. Бутун ер юзида менинг кимлигимни охиригача тушунган, билган бирон киши қолмайди. Ба'зилар мени яхши дейди, ба'зилар ёмон дейди... Ба'зилар: яхши йигит эди деса, бошқалар абллаҳ одам эди дейди. Аммо униси ҳам, буниси ҳам тўғри бўлмайди. Шундай экан, яшашнинг нима ҳожати бор? Лекин қизиқиш, ҳавас орқасида яшайсан, янги нарса кутасан... Ҳам кулгинг, ҳам ийғлагинг келади!

Бир ярим ойдан бери N. деган қал'ада тураман; Максим Максимич овга кетди... Ўзим ёлғиз қолдим, деразанинг олдида ўтирибман; тоғларнинг этагигача қора булутлар қамраб олган; туман ортидан кўринган офтоб худди сапсариқ доғ сингари кўринади. Кун совуқ; чийиљдаб эсган шамол дераза дарпардаларини тарақ-

латади. Жуда зерикиб кетдим!.. Орада қизиқ воқиалар бўлиб ўтгани сабабли тўхталиб қолган журналимни давом эттираман.

Сўнгги саҳифани ўқиб чиқдим: қизиқ! Улишни ўйлабман, аммо мумкин эмас, чунки мен азоб-уқубат косасини ҳали ичиб тугатганим йўқ, энди яна узоқ вақт яшаяжагимни сезаман.

Бошимдан ўтган нарса хаёлимда жуда чуқур жойлашиб қолган. Замон битта чизигини ҳам, битта бўёғини ҳам учирмабди!

Эсимда, эртага дуэль бўладиган куни кечаси мижжа қоқмай чиқдим, узоқ ўтириб ёзолмадим ҳам, қандайдир сирли бир хавотирлик вужудимни қамраб олганди. Бир соатча уй ичидаги айланиб юрдим; сўнгра стол ёнига ўтиридим-да, Вальтер Скоттнинг⁷² стол устида ётган «Шотландия пуританлари» деган романини очдим; олдинига ўзимни зўрлаб ўқиб ўтиридим, кейинкйин романнинг ажойиб сюжетига қизиқиб ҳамма нарсани унутибман...

Ниҳоят, тонг ёришди. Асабларим тинчили. Ойнага қарадим: кечаси блан ухламаганим учун чеҳрам анча сўлғин эди; атрофи қўкариб турган бўлса-да, аммо кўзларимда фуур ва қат'ийлик чақнарди. Ўзимдан мамнун бўлдим.

Отларни эгарлаб қўйишни буюрдим-да, кийиниб чўмилгани кетдим. Муздек нарзанга тушарканман, жисмоний ва руҳий кучим яна ўзимга қайтабошлаганини сездим. Ваннадан худди балга отланган одамдай анча енгил тортиб, бардам бўлиб чиқдим. Ана шундан кейин руҳнинг танга алоқаси йўқ деб кўрингчи!..

Қайтиб келсам — доктор келиб ўтирган экан. Эгнида кулранг шим, орқалик, бошида эса черкасча папоқ. Докторнинг каттакон бароқ папоги остида қолиб кетган пакпакана бўйини кўриб, бехосдан кулиб юбордим: афтидан, уни ҳечким жангга кетаётган одам деб ўйламасди, ҳозир эса юзи одатдагига қараганда янада чўзиқроқ бўлиб кўринарди.

— Нега бунча хафа кўринасиз, доктор? — дедим мен. — Юзлаб одамни у дун'ёга узатганингизда бунчалик хафа бўлмай узатгандирсиз? Мени сариқ касалига

мубтало бўлган одам деб фараз қилинг, қўйинг; тузалиб кетишим ҳам мумкин, ўлиб кетишим ҳам; униси ҳам, буниси ҳам табий бир ҳол; мени касали ҳали даниқланмаган бир хаста одам деб билаверинг,— шундай қилсангиз, рағбатингиз беҳад ошади; ҳозир сиз менинг устимда бирнеча физиологик⁷³ тажриба қилиб кўришингиз ҳам мумкин... Мажбурий ўлимни кутишнинг ўзи ҳам бир хасталик эмасми?

Бу фикр докторни ниҳоятда ажаблантириди, шундан кейин кайфи ҳам очилиб кетди.

Отга миндик: Вернер жиловни икки қўллаб ушлаб олди, йўлга тушдик,— бирпасда қал’а ёнидан, слободкадан ўтдик-да, дарага тушиб кетдик, дара ичидан ўт босиб ётган торгина йўл бўлиб, уни ҳар қадамда тоғдан оқиб тушучи сой кесиб ўтарди, бу сойларни отда кечиб ўтишга тўғри келарди, бу эса докторни кўп хуноб қиласарди, чунки ҳар сафар сувга тушганда оти сойнинг ўртасига бориб тўхтаб қоларди.

Умримда бунақанг мовий ва салқин тонгни кўрган эмасман! Ямъшил тоғлар орасидан энди кўтарилиб келаётган қуёш шу’лалари илик иссиғининг салқин туннинг сўниб боручи шабадаси блан қўшилиши бутун а’зойи-баданга ором бағишларди; янги туғилган куннинг ҳаётбахш ёфдуси ҳали даранинг ичига тушганича йўқ, у фақат, икки томонимиздан осилиб турган қоя тепаларинигина зарга чўмилтиради; чуқур-чуқур жарликларда ўсиб ётган қалин баргли буталар шамолнинг секин-секин нафас олиши бланоқ устимиэга кумуш томчилар ёғдирарди. Табиатни шу сафар ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ севганим ҳали-ҳали эсимда. Токларнинг япалоқ барглари қалтираб, товланиб, миллион-миллион ёғдуларни ўзида акслантириб турган шудринг томчисига суқланиб-суқланиб қарадим; туман босган олисликларга қараб тўймасдим! Бу ерга етгач, йўл янада тораяр, қоялар янада кўкимтиирроқ ва даҳшатлироқ бўлиб кўринарди, назаримда, улар бориб-бориб қалин деворга айланиб кетаётгандай бўларди. Биз индамай борардик.

— Васият ёзиб қолдирдингизми?— бирдан сўраб қолди Вернер.

- Йўқ.
— Башарти, ўлдирилсангизчи?..
— Меросхўрларнинг ўзи топилади.
— Наҳотки, алвидо' дейишингизни кутган бирон дўстингиз бўлмаса?..

Мен бош чайқадим.

- Наҳотки бутун оламда бирор хотира қолдиришингизга умид боғлаган биронта хотин бўлмаса?

— Мен сизга дилимдагини очиб гапириб берайми, доктор, истайсизми?— деб жавоб бердим.— Мен сизга айтсан, ўз севгилисисининг номини тилга олиб туриб ё бўлмаса атир сепилган ё атир сепилмаган бир сиқим сочини дўстига васият қолдириб жон беручи одамлар ёшидан ўтиб қолганман. Ажалим етгани ва ўлиб кетишим мумкинлиги тўғрисида ўйларканман, фақат ўзимни ўйлайман: бошқалар шуни ҳам қилишмайди. Эртагаёқ мени унугиб юборадиган ва ундан ҳам ёмонроғи— менинг устимга мингта бўлар-бўлмас бўхтон тўқучи дўстларни, ўзга эркак қучоғида ётиб, ўлиб кетган одамга нисбатан унда рашқ уйғотмаслик учун мени масхара қилиб кулучи хотинларни айтасизми?— Худо олсии уларни! Ҳаёт бўронидан мен фақат бирнече идеягини олиб чиқдим, аммо биронта ҳис топмадим. Қалбим блан эмас, балки ақлим блан яшайбошлаганимга анча бўлди. Мен ўз қилмиш ва эҳтиросларимни қизиқиши блан таҳлил этаману, аммо аслда улар блан ўзим қизиқмайман. Менда икки шахс бор, бири яшайди, туради, иккинчиси эса ўйлади, биринчисини таҳлил қиласи; биринчиси балки бирон соатдан кейин сиз блан ҳам, олам блан ҳам абадий видо'лашиб кетар, иккинчиси эса... иккинчиси... бир қаранг, доктор: ҳов анови ўнг томондаги қоя тепасида уч кишининг қорасини кўраяпсизми? Улар бизнинг рақибларимиз бўлса керак?..

От қўйдик.

Қоя этагидаги чакалакзор ичига учта от боғлаб қўйилганди, биз ҳам отимизни шу ерга олиб кириб боғладик-да, сўқмоқ йўлдан юриб майдончага чиқдик, у ерда бизни Грушницкий, драгун капитани ва Иван Игнатьевич деган яна бир секундант кутиб туришган

экан; иккинчи секундантнинг фамилиясини ҳеч эшитмаганман.

— Сизларни анчадан бери кутиб турибмиз,— деди драгун капитани, кинояли бир кулги блан.

Мен соатимни олиб кўрсатдим.

Капитан, соатининг олдин кетганини айтиб узр сўради.

Ўртага чўқкан оғир сукунат бирнеча минут давом этди; ниҳоят доктор Грушницкийга мурожаат қилиб, сукунатни бузди;

— Жаноблар, менимча, иккингиз ҳам урушишга тайёр эканлигинизни кўрсатиб, ўз номус бурчингизни адо этдингиз, энди ўзаро муросага келишсангиз ҳам бўлар дейман?— деди.

— Мен тайёрман,— дедим.

Капитан Грушницкийга имо қилиб қўйди, Грушницкий эса мени қўрқди деб ўйлаган бўлса керак: гарчанд шу онгача юзида қон асари бўлмаса ҳамки, гердайиб туриб олди. Биз етиб келганимиздан бери биринчи марта бошини кўтариб юзимга қаради; аммо юзида акс этиб турган хавотирлик қалбida зўр руҳий қураш бораётганидан дарак берар эди.

— Шартингизни айтинг,— деди у,— амин бўлингки, қўлимдан келган ҳамма нарсани...

— Менинг шартим шу, қилган туҳматларингизни шу бугуноқ одамлар олдида қайтиб оласиз ва мендан афв сўрайсиз...

— Марҳаматли жаноб, бундай нарсаларни менга таклиф этишга қандай жур'ат этганингизга ҳайронман..

— Бундан бўлак қандай таклиф этаолардим?..

— Отишамиз.

Мен кифтимни қисиб қўяқолдим.

— Майли; аммо, шуни биллингки, иккимииздан бири-миз албатта ўлишимиз керак.

— Мен сизнинг ўлишингизни истардим..

— Мен эсам сизнинг ўлишингизга аминман...

Грушницкий хижолат тортиб, қизариб кетди, кейин зўраки равишда хахолаб кулди.

Капитан уни қўлтиқлаб, бир четга олиб чиқди; улар ачагача бир-бирлари блан шивирлашиб туришди. Мен

Бу ерга ярашиб кетармиз деган хаёл блан келган эдим, аммо бу гаплардан кейин ғазабим қайнайбошлади.

Ёнимга доктор келди.

— Менга қаранг,— деди у; унинг чуқур хавотирга тушгани равшан эди.— Уларнинг сизга қарши тузган фитнасини унутганингиз йўқми?.. Мен тўппонча ўқлашни билмайман. Бу аҳволда... Жуда қизиқ одам экансиз! Ниятларингни биламан деб ўзларига айтишг, қани шундан кейин ҳам қилиб кўришсингч!.. Нима зарур сизга! Бир қушни отиб ўлдиргандай ўлдириб кетишаверадида...

— Утинаман сиздан, доктор, хавотир олманг, бироз шошмай туриング... Ишни шундай боплайки, улар томонида ҳечқандай манфаат бўлмайди. Қўйинг, тўйгунича шивирлашиб олсин...

— Жаноблар! Қачонгача кутамиз, ахир!— дедим мен, овозимни баланд кўтариб:— отишсак — тезроқ отишайлик; гапларинг бўлса кеча ҳам талай вақтларингиз бор эди...

— Биз тайёрмиз,— деб жавоб берди капитан.— Қани, жойингизга туриңгиз, жаноблар!.. Доктор, марҳамат қилиб, олти қадам ўлчанг...

— Жойингизга туриңгиз!— деб такрор этди Иван Игнатьевич, ингичка овоз блан.

— Шошмай туриңг,— дедим мен:— менинг яна бир шартим бор: модомики, биз бир-биримизни отиб ўлдирмоқ учун отишар эканмиз, буни мумкин қадар ҳечким билмаслик чорасини кўришимиз ва секундантларимиз устига бунинг ҳечқандай мас'умияти тушмаслик йўлини топишмиз керак. Розимисизлар?..

— Тамомила розимиз.

— Мен бунинг чорасини топиб қўйдим. Ҳов, ўнг томонда осилиб турган қоянинг тепасидаги торгина майдончани кўраяпсизми? Ўша ердан пастгача кам деганида ўттиз саржинча келади, балки ундан ҳам кўпроқдир. Пастда ҳамаёқни қиррали ва учли тошлар босиб ётипти. Ҳар биримиз ўша майдончанинг энг четига бориб турамиз; шундай қилсак, ҳатто энг кичик яра ҳам одамини ўлдирмай қўймайди: бу сизларнинг хоҳишлиарингга мос келса керак, чунки олти қадам жойдан туриб

отишшини ўзларингиз айтдингиз. Ким ярадор бўлса муқаррар пастга қулаб, тилка-тилка бўлиб кетади; ярадаги ўқни доктор чиқариб олади, ана шундай қилсак, бевақт ўлиб кетган кишини ножӯя сакрайман деб ўлди деган баҳона топишга осон бўлади. Кимнинг олдин отишини аниқлаш учун чек ташлаймиз. Энг охирда шуни айтиб қўяйки, шу шартим қабул қилинса — отишаман, бўлмаса — йўқ.

— Бўпти,— деди капитан ва Грушницкийга ма’ноли қараган эди, Грушницкий ҳам майли деб бош тебратди. Грушницкийнинг чеҳраси минут сайин ўзгариб туарди, мен уни жуда мушкул аҳволга солиб қўйгандим. Оддий ваз’иятда отишсак, ё оёғимни мўлжаллаб отиши ё бўлмаса ёнгил ярадор қилиб ўчини олган бўларди ва виждони ҳам қийналмас эди; аммо ҳозир эса ё ўқни осмонга узиши, ё қотил бўлиши, ё бўлмаса ўзининг жирканч ниятидан қайтиб, мен блан баравар ўзи ҳам таҳлика остида қолиши керак эди. Шу онда мен унинг ўрнида бўлишни истамасдим. У капитанни бир четга олиб чиқди-да, ҳаяжон блан унга бир нималар деябошлади; кўмкўк кўкариб кетган лабларининг дир-дир титраши яққол кўриниб туарди; броқ капитан ундан нафратланаб, истеҳзо блан кулди-да, юзини ўғирди.— «Аҳмоқ экансан!— деди у Грушницкийга, овозини баланд кўтариб,— бефаҳм одам экансан! Қани, кетдик, жаноблар!»

Буталар орасидан кетган торгина сўқмоқ йўл тепаликка олиб чиқарди; бу табиий зинанинг қимиirlаб турган погоналари харсангтошлардан иборат эди. Ҳаммадан олдинда Грушницкий, унинг кетидан секундантлари, уларнинг кетидан доктор иккаламиз бораардик.

— Сизга қараб жуда ҳайрон бўламан,— деди доктор, қўлимни қаттиқ сиқиб.— Қани, томирингизни бир кўрай!. Эҳ-ҳе! Жуда қаттиқ ураяпти-ку... Аммо чеҳрангиздан сра билинмайди... Фақат кўзларингиз одатдан ташқари порлайди, холос.

Бирдан оёғимиз тагига шалдираб майда тошлар тўкилди. Нима бўлдийкин? Грушницкий қоқилиб кетипти; ушлаган навдаси синиб кетибди, агар секундантлари ушлаб қолмаганда, жарга чалқаинча ағдарилиб тушган бўларкан.

— Эҳтиёт бўлинг! — деб қичқирдим унга: — барвақт йиқилманг; бунинг хосияти ёмон. Юлий Цезарьни⁷⁴ эсланг!

Ниҳоят, пастга осилиб турган қоянинг чўққисига чиқдик, гўё дуэльга атаб тайёрлаб қўйилгандай, майдончанинг усти қумлоқ эди. Теварак-атрофдаги зарҳал туманда беркиниб турган тоғ чўққилари худди сонсаноқсиз подага ўҳшарди, жануб томондан кўринган Эльборус музли тоғлар орасида ҳайбатли оппок қаддими тик кўтариб туарди, бу тоғлар орасида эса кунчиқар томондан қувлашиб келган пахмоқ булутлар сузид юради. Майдончанинг лабига бориб, пастга қараган эдим, бошим айланниб кетишига сал қолди: пастлик худди гўрдай қоронги ва совуқ эди; у ерда момақалдириқлар ва асрлар қулатган, кўмкўк қўкариб кетган қиррали харсангтошлар ўз ўлжасини кутиб ётарди.

Биз отишадиган майдонча уч бурчакли туморга ўҳшарди. Четга туртиб чиқиб турган бурчакдан олти қадам ўлчадик-да, рақибнинг ўқини қарши олучи киши шу бурчак четига бориб, жарликка орқа ўғириб туради ва агар ўлдирилмаса жойларини алмаштирадилар деган қарорга келдик.

Мен Грушницкийга ҳамма имтиёзни бермоқчи бўлдим; уни синаб кўрмоқчи эдим, қалбида биронта олийжаноблик учқуни пайдо бўлса, можарамиз тинчлик блан тугаб, бости-бости бўлиб кетар, деб ўйлардим; аммо киши мижозининг иззати нафси ва ожизлиги тантана қилиши керак эди... Агар тақдир мени омон сақлаб қолса, унга нисбатан заррача раҳм-шафқат қилмаслик учун ўзимга тўла ҳуқуқ бермоқ истардим. Ким ўз виждони блан шундай муросасозлик қилмаган?..

— Доктор, чек ташланг! — деди капитан.

Доктор чўнтағидан танга олиб, баланд кўтарди.

Грушницкий, худди дўстона туртишдан уйғониб кетган одамдай шошиб:

— Решётка! — деб қичқирди.

— Орёл! — дедим мен.

Танга осмонга пириллаб учиб чиқди-да, ерга жаранглаб тушди; ҳамма танга тушган жойга югорди.

— Бахти экансиз, — дедим Грушницкийга, — олдин

сиз отасиз! Аммо, эсингизда бўлсин: мени отиб ўлдир-
масангиз, менинг ўқим хато кетмайди, вижданан
айтаман.

Грушницкий қизарип кетди, қуролсиз одамни ўлди-
ришга уялар эди: мен унга тикилиб турардим; бир
нафағина мен, ҳозир оёғимга йиқилади, афв сўрайди
деб ўйладим ҳам, аммо, бундай қабиҳ ният қилгани-
га қандай икрор бўлаоларди?.. Унинг осмонга қара-
тиб отишдан бошқа иложи қолмаганди; унинг албатта
осмонга отишига қаттиқ ишонган эдим! Фақат бирги-
на мулоҳаза, я'ни дуэльни такрорлаш керак деган
талаб қўйишим мумкинлиги унинг осмонга отишига
халал бериши мумкин эди.

— Бўлди энди!— деб шивирлади доктор, сиғимдан
тортиб, уларнинг ниятидан хабардор эканимизни ҳозир
ўзларига айтмасангиз иш пачава бўлади. Қаранг, тўп-
пончани ўқлайбошлади... Сиз айтмасангиз, ўзим айта-
ман....

— Зинҳор айтманг, доктор!— дедим мен, унинг
қўлини ушлаб.— Ҳамма ишни бузасиз;— халал бермас-
ликка сўз бергансиз... Сизнинг нима ишингиз бор?
Балки, ўлишни истарман?..

Доктор ҳайрон бўлиб юзимга қаради-да:

— О, бу бошқа гап! Аммо, у дун'ёда мендан хафа
бўлиб юрманг...

Шу орада капитан тўппончаларни ўқлаб бўлиб, бит-
тасини Грушницкийга бераркан, қулогига бир нималар
деб илжайиб шивирлади, иккинчисини менга берди.

Мен майдончанинг четига бориб, чап оёғимни тошга
тираб, енгил яралансан орқамга йиқилмай, деб, гав-
дамни сал олдинга ташлаб турдим.

Грушницкий рўпарамга келиб турди, ишора берили-
ши блан тўппончасини кўтарабошлади. Унинг тиззала-
ри дағ-дағ титрарди. Тўғри пешонамни мўлжалга олди...

Қалбимда сра тушуниб бўлмайдиган ғазаб ва наф-
рат ўти қайнаб кетди.

У бирдан тўппончани тушириб юборди-да, юзи
докадай оқариб секундантига қаради.

— Отолмайман,— деди, бўғиқ товуш блан.

— Кўрқоқ экансан!— деб жавоб берди капитан.

Ўқ узилди. Ўқ тиззамни тимдалаб ўтиб кетди. Майдонча четидан узоқлашиш учун бирнеча қадам олдинга ташландим.

— Э биродар Грушницкий, ўқинг хато кетди! — деди капитан.— Энди сенинг навбатинг, тур жойингга! Кел, олдин қучоқлашиб олайлик; бу сўнгги кўришишимиз!— Улар қучоқлашди; капитан ўзини зўрға кулгидан тийиб турарди.— Қўрқма,— деб илова қилди у, Грушницкийга муғомбирона назар ташлаб,— бу дун’ёдаги нарсалар уч пулга қиммат. Табиат — тентак бир нарса, тақдир — пуч нарса, ҳаёт эса бир тийин!

Капитан, бу фожиали гапларни салобат блан айтиб бўлгач, ўз жойига бориб турди; Иван Игнатьевич ҳам йиғлай-йиғлай Грушницкий блан қучоқлашиб хайрлашди, ниҳоят, Грушницкий рўпарамда ёлғиз ўзи қолди. Уша онда қалбимда қандай ҳислар қайнаганини ҳали ҳам аниқлашга уринаман: у ҳислар таҳқирланиш алами, нафрат ва ғазаб ҳисси бўлиб — буни ҳозир менинг бетимга гердайиб хотиржамлик блан қараб турган киши бундан икки минутча бурун мени итдай отиб ўлдирмоқчи эди деган фикр туғдирарди, чунки оёғимдан қаттиқроқ яралансам, муқаррар қоядан пастга қулаб тушган бўлардим.

Унинг юзида пушаймонлик аломати топилмасмикан деб бирнеча минут тикилиб турдим. Аммо, назаримда, у кулумсираб тургандай туюлди.

— Ўлимингиздан олдин бир ибодат қилиб олишингизни маслаҳат бераман,— дедим мен шунда.

— Менинг руҳим ҳақида ғам ейишдан кўра, ўз руҳингизнинг ғамини есангизчи. Илтимос қиласман, отинг тезроқ.

— Ҳали ҳам туҳматингизни қайтиб олмайсизми? Мендан афв сўрамайсизми?.. Яхшилаб ўйлаб кўринг: виждонингиз сизга ҳеччима демаяптими?

— Жаноби Печорин! — деб бақириб юборди драгун капитани,— сиз бу ерга бирорвинг тавбасини эшитгани келганингиз йўқ-ку... тезроқ тугатайлик энди; дарадан битта-яримта ўтиб қолгундай бўлса, кўриб қолади.

— Яхши. Доктор, бүёққа қаранг.

Доктор ёнимга келди. Бечора доктор! Бундан ўн

минутча олдин Грушницкийнинг ранги қандай оқариб кетган бўлса, докторниң ранги ҳозир унизидан бешбаттар оқариб кетганди.

Бундан кейинги гапларимни худди қатл этиш тўғрисида чиқарилган ҳукмни ўқигандай, дона-дона қилиб баланд товуш блан дедим:

— Доктор, бу жаноблар шошилиш орқасида тўппончамни ўқлашни унуглан бўлсалар керак: илтимос қиласман: қайтадан яхшилаб ўқлаб беринг!

— Ундаи бўлиши мумкин эмас!— деб бақириб юборди капитан:— Ундаи бўлиши мумкин эмас! Мен иккала тўппончани ҳам ўқлаганиман, балки сизникининг ўқи тушиб қолгандир... Бу менинг айбим эмас! Қайтадан ўқлашга эса ҳақингиз йўқ... мутлақо ҳақингиз йўқ... бу қоидага хилоф; мен бунга йўл қўймайман...

— Ма'кул!— дедим мен капитанга:— бундай бўлса, худди шу шарт блан сиз блан ҳам отишаман...

Капитан иккиланиб қолди.

Грушницкий хижолат тортиб, қовоқларини солтган ҳолда бошини эгиб турарди.

Капитан докторниң қўлидан тўппончамни тортиб олмоқчи бўлган эди, Грушницкий унга қараб:

— Қўй, тегма!— деди.— Уларнинг ҳақли эканликларини ўзинг яхши биласан-ку.

Капитан унга шунча имо-ишора қилса ҳам бўлмади, Грушницкий унга қарамас эди.

Шу орада доктор тўппончани ўқлаб берди.

Буни кўрган капитан туфлаб, ер тепинди: «Роса аҳмоқ экансан, оғайни,— деди:— ўтакетган аҳмоқ экансан!.. Менга ишониб қўйганингдан кейин, индамай туравермайсанми!.. Энди баттар бўл! Менга деса ҳаром ўл!..» Кейин орқасига ўгирилиб, «қонунга хилоф» деб пўнғирлаб қўйди.

— Грушницкий!— дедим мен:— ҳали фурсат бор; тұхматингдан қайт, ҳамма гуноҳингни кечаман. Мени аҳмоқ қилолмадинг, менинг иззати-нафсим ҳам қонди; биласан, бир вақтлар дўст эдик...

Грушницкий қипқизарди, кўзлари чақнаб кетди.

— Отинг!— деб жавоб берди у:— мен ўзимдан

нафратланаман, сизни ёса кўришга кўзим йўқ. Ҳозир мени отиб ўлдирмасангиз, бир кунмас-бир кун орқа-нгиздан қелиб сўйиб кетаман. Бу дун'ёда иккаламиз учун ўрин ўйқ...

Мен отдим...

Тутун тарқалиб кетганда, Грушницкий майдончада йўқ эди. Фақат жар ёқасидан енгилгина чанг кўтари-ларди, холос.

Ҳамма бирдан қичқириб юборди.

— *Finita la comedia*⁷⁵— дедим мен, докторга қараб.

Доктор индамай, даҳшат ичидаги тескари қаради.

Мен кифт қоқдим-да, Грушницкийнинг секундант-ларига та'зим қилиб, хайрлашдим.

Сўқмоқ йўлдан пастга тушиб кетатуриб, тошлар орасида қонга беланиб ётган Грушницкийнинг жасадини кўрдим, унга қаролмай, кўзимни юмиб ўтиб кетдим...

Отимни ечиб, аста уйга қайтдим. Қалбимни оғир бир тош босиб тургандай эди. Қуёш ҳам кўзимга хира кўринар, шу'лалари ҳам мени иситмас эди.

Слободкага етмасдан отимни ўнг томонга буриб, даранинг ичига кириб кетдим. Кўзимга одам боласи кўринмаса дердим: танҳо қолишни истардим. Отнинг жиловини қўйиб юбордим, бошимни қуий солиб анча вақтгача кезиб юрдим, бир маҳал қарасам, мутлақо танимаган жойларга бориб қолибман; отнинг бошини буриб, йўл қидириб кетдим; ўлгидай чарчаб, отни ҳам чарчатиб, Кисловодскка кириб келганимда кун ботиб кетган эди.

Малайим, Вернер келиб кетди деди-да, қўлимга иккита хат берди: бири докторнинг хати, иккинчиси... Верадан эди.

Олдин биринчисини очиб ўқидим; хат қуйидаги мазмунда эди:

«Ҳамма иш саранжом қилинди: дабдаласи чиқиб кетган жасад келтирилди, кўкрагидан ўқ ҳам чиқариб олинди. Унинг бахтсиз ҳодиса қурбони эканига ҳамма ишонди; фақат комендант,— икки ўртангиздаги можа-радан хабари бўлса керак,— бошини чайқаб қўйди, аммо ҳечнарса демади. Сизга қарши биронта исбот-

далолат йўқ, бемалол ётиб ухлайверасиз... агар ухлай-олсангиз... Хайр...»

Иккинчи хатни анчагача очишга жур'ат этолмай турдим... Вера менга нималарни ёзиши мумкин? Юрагимни аллақандай оғир бир ҳис эзабошлади.

Мана, ҳарбир сўзи абадий эсимда қолган хат бу мазмунда эди:

«Ушбу хатни ортиқ сра кўришмаслигимизга қат'ий ишонганим ҳолда ёзмоқдаман, бундан бирнечча йил илгари сен блан айрилиш вақтида ҳам худди шундай деб ўйлаган эдим; броқ тангри мени яна бир карра синаб кўрмоқчи бўлди; мен бу синовгә бардош беролмадим, менинг ожиз қалбим таниш овозга яна қул бўлди... бунинг учун сен мендан нафратланмайсан-а, тўғрими? Ушбу хатим ҳам менинг сен блан видо'лашув ва тавба-тазарруйим бўлади: қалбим сенга муҳабbat қўйгандан бери унда тўлиб қолган ҳамма дардларни сенга изҳор этишга мажбурман. Мен сени ҳечбир айбламайман: сен қилган муомалангни ҳарбир эркак ҳам қиласди; сен мени ўзингнинг хусусий мулкинг қаторида, бири кетидан бири келиб туручи шодлик, ташвиш вағам-ғуссаларнинг манбай қаторида яхши кўрардинг,— ахир, булар бўлмаса ҳаёт ҳам бўлмайди, кишини зериктириб юборади. Мен буни бошда билган, сезган эдим... Аммо сен баҳтсиз эдинг, шунинг учун ахир бир кун фидокорлигимни биларсан, қадрига етарсан ва ҳечқандай шароитга боғли бўлмай сенга қилган самимий дилдорлигимни англарсан деб, ўзимни сенга фидо этган эдим. Ўшандан бери кўп вақтлар ўтди: мен сенинг кўнгил сирларингга ошно бўлдим... Қарасам, беҳуда умид боғлаган эканман. Менга жуда алам қилиди! Броқ, сенга бўлган муҳаббатим жоним блан бирлашиб кетган эди, севгим қорайдио, аммо сўнмади!

Энди абадий кўришмаймиз; аммо амин бўлки, сендан бошқа ҳеч кимсани севмаяжакман, қалбим ўзининг бутун хазинасини, ҳамма кўз ёши ва умидларини сенга сарф қилиб битирди. Сенга бир марта кўнгил қўйган хотин бошқа эркакларга нафратсиз қарайолмайди, сенинг уларга нисбатан яхшироқ бўлганлигинг учун эмас, йўқ! Аммо сенинг мижозингда фақат сенинг

ўзинггагина хос, ўзинггагина ярашган, сирли ва мағур бир хосият бор; қандай сўз гапирма, овозингда енгиб бўлмайдиган бир куч бор; ҳеч кимса сенек доим севилишни орзу қилолмайди; ҳеч кимсанинг ғазаби сеникideк жозибали бўлолмайди; ҳеч кимсанинг кўзлари сеникideк ором ва лаззат беролмайди; ўз имтиёзларидан сенек яхши фойдаланучи киши топилмайди; ҳақиқатан ҳам сен каби баҳтсиз одам йўқ дун'ёда, чунки ҳеч кимса ўзини сенчалик баҳтли қилиб кўрсатаолмайди.

Энди сенга, нима учун тўсатдан жўнаб кетишининг сабабини айтай; бу сабаб сенга аҳамиятсиз кўринар, чунки бунинг ёлғиз менгагина дахли бор, холос.

Бугун эрталаб эрим менинг олдимга кирди-да, Грушницкий блан сенинг ўртангда бўлган жанжални гапириб берди. Юзим жуда ўзгариб, бирхил бўлиб кетган бўлсам керак, эрим анчагача кўзларимга тикилиб қолди; шу бугун дуэль қилишингни ва ўлиб кетишинг мумкинлигини ва бунинг айбдори мен эканлигими ни ўйлаган эдим, беҳуш бўлиб йиқилишимга сал қолди; жинни бўлиб қоламан деб қўрқиб кетдим... Броқ ҳозир фикрим жойига келиб, ўзимни босиб олганимдан кейин, сенинг тирик қолишингга ишондим: сенинг месисиз ўлиб кетишинг мумкин эмас, асло! Эрим анчагача уй ичидагланиб юрди: унинг менга нималар деганини билмайман, берган жавобларим ҳам эсимда йўқ... Афтидан, сени севишимни айтган бўлсам керак.... Гапнинг пра-вардида эрим мени ёмон сўз блан ҳақорат қилиб чиқиб кетганини биламан, холос. Қарета қўшишни буюрганини эшитдим... Мана, уч соатдан бери дераза ёнида қайтишингни кутиб ўтирибман... Йўқ, сен саломатсан, сенинг ўлишинг мумкин эмас!.. Қарета тайёр бўлиб қолди... Яхши қол, алвидо'... Мен ҳалок бўлдим,— аммо бунинг зарари йўқ! Агар ҳамиша ёдингда сақлай олишингга,— севишингга демайман,— ёдингда сақлай олишингга ишонсам эдим... яхши қол, келишайти... хатни бекитишим керак...

Мерини яхши кўрмаслигинг рост-а? Унга ўйланмайсанми?— Менга қара, сен менга шуни қурбон қилишинг керак: сени деб мен ҳамма нарсамдан айрилдим...».

Мен худди төлбә одамдай эшикка югуриб чиқдимда, ҳовлида хизматкорларим совутиб юрган Чёркесимга миниб, Пятигорскка қараб чоптириб кетдим. Тош йўлдан чопиб кетаётган отимнинг ҳорғинлигига қарамай, аямасдан қамчилардим.

Қўёш ғарб томондаги тоғлар тепасида дам олиб ётучи булут орасига беркинабошлаганди; даранинг ичи қоронfilaшиб, намлик тушабошлаганди. Тошлар устидан сакраб-сакраб оқучи Подкумок сойи бир оҳангда ҳайқириб оқарди. Мен ҳамон тоқатсизланиб, отимни елдай учириб борардим. Пятигорскдан кетиб қолган бўлсая, деган фикр юрагимга худди ханжардай қадаларди. Бир минутгина, яна бир лаҳзагина кўрсам, хайрлашсам, қўлини сиқсам... мен нола қиласдим, ла'натлар ўқирдим, йиғлардим, кулардим... йўға, менинг юрагимда қайнаб тошган ташвишни, умидсизлигимни сра та'рифлаб бўлмайди!.. Миямга умрбод жудо бўлиш фикри келиши блан Вера дун'ёдаги ҳамма нарсадан,— ҳаётимдан ҳам, баҳтимдан ҳам қимматроқ кўриниб кетди! Миямга қандай ғалати ва маш'ум хаёллар келганини ўзим биламану, худо билади.. Ҳамон отимни шафқатсиз равишда чоптириб борардим. Бир маҳал қарасам, отим ҳарсиллаб қолди, текис йўлдан кетатуриб, бир-икки марта қоқилиб ҳам кетди... Ессентуки деган қазаклар станицасигача беш чақиримча қолган эди,— у ердан бошқа от миниб олишим мумкин эди.

Агар отим яна ўн минутча чидаб берса, муродимга етардим. Броқ тоғ орқасидаги кичкина бир жарликдан кўтарилаётуб, тик йўл муйилишида отим бирдан ерга гурс этиб йиқилди. Мен дарҳол сакраб тушдим, увалло жиловидан тортиб турғизаман дейманки, сра турмайди, гириҳ бўлиб қолган тишлари орасидаи эштиilar-эшитилмас инграш эштилди; бирнечча минутдан кейин жон берди; энг сўнгги умидимдан ҳам маҳрум бўлиб, дашти-биёбонда ёлғиз ўзим қолдим; пиёда юриб кўрган эдим, оёқларим майишиб кетди; бутун кун бўйи тортган ташвишларим ва уйқусизлик натижасида нам майса устига йиқилдим-да, худди ёш бола каби ўқраб йиғлаб юбордим.

Анча вақтгача қимирламай ҳўнг-ҳўнг йиғлаб ётдим;

кўз ёшларимни ва аламларимни ўз ихтиёрига қўйиб бердим; юрак бағрим эзилиб кетди, бутун иродам, совуққонлигим бир зумда тутундай тарқалиб кетди; руҳим тушиб, эс-ҳушим сўнди. Агар шу пайтда мени бирор кўриб қолса, мендан нафратланиб юзини тескари ўгириб кетарди.

Тун шабнами, тоғ шамоли ўртаниб турган бошимни совутиб, эс-ҳушим ўзимга келгач, қўлдан кетган баҳт қуши кетидан қувишнинг фойдасиз ва телбалиқ эканлигини англадим. Мен яна нимани истайман?— уни кўришними?— Нима учун? Икки орамизда ҳамма нарса битгани равшан эмасми? Биттагина охирги айрилиш бўсаси менинг хотирамни бойитолмайди, балки айрилишимизни қайтага янада оғирлаштириб юборади.

Шундай бўлишига қарамай, мен ҳам йиғлаёларканман деб суюндим! Балки бунга сабаб — асабларимнинг бузилиши, уйқусиз кеча, икки минут тўппонча қаршисида туришим ва қорнимнинг очлигидир.

Қайтаңга яхши бўлди! Бу янги азоб, ҳарбий термин блан айтганда, менинг учун баҳтли бир диверсия вужудга келганди. Йиғлаш соғлиқ учун яхши, иннай-кейин, от чоптирганимда ва ўн беш чақирим йўлни пиёда босмаганимда, балки бу кеча ҳам ухламай қиқармидим.

Кисловодска саҳар соат бешда қайтиб келдим, ўзимни ўринга таппа ташладим-да, Наполеоннинг Ватерлоодан⁷⁶ кейинги уйқуси блан ухлаб қолдим.

Ўйғонсам — қоронғи тушипти. Очиқ дераза олдига келиб, орқалигимнинг тугмаларини ечиб ташладим,— тоғ шамоли чуқур уйқудан кейин ҳам ором топмаган кўкрагимни елпиди. Йироқдан, қалин аргувон дарахтлари орасидан қал’а ва слободка чироқлари бамисоли оқиб боручи дар’ёдай бўлиб кўринарди. Ҳовлимиз жим-жит, княгинянинг уйи қопқоронғи эди.

Доктор кириб келди: қовоғи солиқ: одатда мен блан қўл бериб кўришарди, бу сафар қўлини ҳам узатмади.

— Қаердан келаяпсиз, доктор?

— Княгиня Лиговскаянида эдим; қизи бетоб ётиби,— асаб касали. Аммо гап унда эмас, гап бошқа ёқда: бошлиқлар билиб қолганга ўхшайди, гарчи исбот

этадиган ҳечқандай далил бўлмаса-да, ўзингизни эҳти-
ётлаб юринг демоқчиман. Қиягиня боя менга сизнинг
ўз қизи туфайли отишганингизни айтди, билар экан.
Бу гапларни ўша чол гапириб берипти, хаҳ... оти нима
эди?.. Ресторацияда Грушницкий блан икки ўрталари-
нгда жанжал чиққанини кўрган экан. Мен сизни
огоҳлантириб қўяй деб келдим. Хайр энди. Балки энди
бир умр кўришмасмиз: сизни бошқа ёқقا жўнатишса
керак.

У остоңада тўхтади. Назаримда, қўлимни сиқиб
хайрлашмоқчи бўлди... агар менда шундай истак бор-
лигини билдирганимда, ўзини бўйнимга ташларди;
броқ мен тошдай қотиб туравердим, у чиқиб кетди.

Одамларни қаранг! Ҳаммаси шунақа: қиладиган
ишларингнинг ҳамма ёмон томонларини олдиндан
билатуриб, сенга ёрдам қилишади, маслаҳатлар бер-
шади, ҳатто бошқа илож йўқлигини билиб, ма’қулла-
шади ҳам,— иш битгандан кейин эса қўлларини ювив
қўлтиққа уришади, бутун мас’улиятни ўз устига олган
кишидан юзларини тескари ўгириб кетишади. Ҳамма
одамлар, ҳатто энг меҳрибонлари ҳам, энг донолар
ҳам шунақа!..

Эртаси куни эрталаб олий қўмандонликдан N. деган
қал’ага жўнаш тўғрисида буйруқ олга, княгиня блан
хайрлашгани кирдим.

Ўнинг менга бирон муҳим гап айтмоқчимисиз деган
саволига сизга баҳт тилайман ва ҳоказо деб жавоб
берган эдим, ҳайрон бўлди.

— Сиз блан жуда жиддий гаплашадиган гапим бор.
Мен индамай ўтирдим.

Гапни нимадан бошлишни билмай ўтирганилиги рав-
шан эди; юзлари қизариб кетди, семиз бармоқлари
столни чертарди, ахири, тутила-тутила гап бошлиди:

— Менга қаранг, мсьё Печорин, мен сизни олижа-
ноб бир киши деб биламан.

Мен та’зим қилдим.

— Гарчи хатти-ҳаракатларингиз бироз шубҳали
бўлса ҳам, барибир, бунга аминман,— деб давом этди
княгиня.— Аммо, дилингизда фақат ўзингизгагина ма-
лум бўлган сабаблар бўлиши мумкин, менга уларни

айтишингиз керак. Менинг қизимни туҳматдан ҳимоя қилдингиз, уни деб отишдингиз, бинобарин, ҳаётингизни таҳлика остига қўйдингиз... Гапирманг, биламан, бунга сра иқрор бўлмайсиз, чунки Грушницкий ўлиб кетди (княгиня чўқиниб олди). Гуноҳи бўлса худо кечирсин,— сизникини ҳам кечира деп ишонаман!.. Бу блан менинг ишим йўқ... Мен сизни қоралаёлмайман, чунки менинг қизим, гуноҳсиз бўлса ҳам, бунга сабаб бўлди. У менга ҳамма гапни айтиб берди... Ҳамма гапни айтди деб ўйлайман: сиз унга севгингизни изҳор этибсиз, у ҳам сизни севаман депти (шу ерга келганда княгиня оғир хўрсинди). Аммо қизим бетоб ётипти, аминманки, унинг касали оддий касаллардан эмас! Қандайдир сирли бир дард уни азобламоқда; нималигини айтмайди, аммо бунинг сабаби сиздалигига имоним комил... Менга қарапинг: сиз мени балки амал ёки давлат излайди деб ўйларсиз,— бу фикрингиздан қайтинг: мен фақат қизимниң баҳт-саодатли бўлинини истайман, холос. Сизниң ҳозирги аҳволингиз одамлар ҳавас қиласидан аҳволлардан эмас, аммо кейин-кейин яхши бўлиб кетиши мумкин: давлатингиз бор; қизим сизни севади, у шундай тарбия топғанки, ўз эрини баҳт-саодатли қилиш қўлидан келади. Менинг ҳам давлатим катта, у менинг биттаю-битта қизим... Айтингчи, сизни чима тутиб турибди?.. Кўриб турибсизки, бу гапларниң мендан чиқиши лозим эмас эди, аммо мен сизниң қалбингизга, лавзингизга инониб туриб айтдим,— пешонамда ёлғиз шу биргина қизим эканлигини ушугманг...

Княгиня йиглаб юборди.

— Княгиня,— дедим мен,— мен сизга ҳечнарса деёлмайман: рухсат этсангиз, қизингиз блан танҳо гапиришсам...

— Ҳечбир! — деб қичқириб юборди княгиня, зўр ҳаяжон блан ўрнидан туриб.

— Ихтиёрингиз,— дедим мен ва кетишга чоғландим.

Княгиня бироз ўйланиб қолди-да, бирпас туринг дегандай қўли блан ишора қилиб, уйдан чиқди.

Орадан беш минутча вақт ўтди; юрагим гуп-гуп уриб турса ҳам, фикрим равшан, ақли-ҳушим жойида

эди: қалбимдан бечора Мерига нисбатан заррача севги учқуни топилармикин дейман, сра топилмайди.

Ана, эшик очилдию, у кириб келди. Ё раббий! Кейинги сафар кўрганимдан бери жуда ўзгариб кетипти,— кўрганимга кўп бўлдими?

Уйнинг ўртасига келиб, бирдан гандираклаб кетди: иргиб ўрнимдан турдим-да, қўлимни бериб, креслога олиб келдим.

Ўзим унинг рўпарасига келиб турдим. Анчагача гапиролмай турдик, унинг та’рифлаб бўлмайдиган аллақандай қайғу-ҳасратли шаҳло кўзлари умид ва нажот излаб менинг кўзларимга боқарди; оппоқ оқариб кетган лаблари табассум қилмоқчи бўлардию, броқ бунга ожиз эди; тиззаларига қўйиб ўтирган нозик қўллари шу қадар ориқлаб кетган эдики, бечорага раҳмим келиб кетди.

— Княжна,— дедим,— мен сизни мазах қилиб юрганимни биласизми?.. Сиз мендан нафратланишингиз керак.

Юзларида хасталарга хос қизиллик пайдо бўлди.

Мен давом этдим:

— Бинобарин, сиз мени севолмайсиз...

Княжна юзини қўли блан тўсиб тескари ўгирилдида, столга суюнди, кўзларидан ёш чиққандай туюлди.

— Ё раббий!— деб пицирларди у.

Бунга ортиқ чидаб туриш қийин эди: бу ҳол яна бир лаҳза давом этса, ўзимни унинг оёқларига ташлардим.

— Ўзингиз ҳам кўриб турибсизки,— мен мумкин қадар қат’ий оҳангда, зўраки қулги блан сўзимда давом этдим,— ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, мен сизга уйланаолмайман. Агар шу гаплардан кейин ҳам буни хоҳласангиз, кейин ўзингиз пушаймон бўласиз. Сизга бу гапларни шу қадар очиқ ва шу қадар қўпол гапиришимга онангиз блан қилган сұхбатим- мажбур этди: онангиз хато қилгандир деган умиддаман, унинг бу фикридан қайтариш сизнинг қўлингиздан келади. Кўриб турибсизки, кўзингиз олдида энг хунук ва энг қабиҳ роль ўйнамоқдаман, ҳатто бунга ўзим ҳам иқрор бўлиб турибман; сиз учун қўлимдан келган нарса шу. Менинг

Ҳақимда қандай ёмён фикрда бўлманг, ҳаммасига розиман... Кўрдингизми, мен сизнинг олдингизда бир разил одамман... Агар мени севганингизда ҳам, ҳозирдан ётиборан мендан нафратланингиз керак, шундай эмасми?..

Княжна докадай оқариб кетган юзини менга ўғирди, фақат кўзлари ажойиб бир суратда чаракларди.

— Сизни кўришга кўзим йўқ... — деди.

Мен ташаккур айтиб, ҳурмат блан та'зим қилдим-да, чиқиб кетдим.

Бир соатдан кейин уч отли куръер каретаси мени Кисловодскдан олиб кетди. Ессентукига бирнечча чақирим қолганда, йўл бўйида чопқир отимнинг ўлигини кўрдим; устидаги эгари йўқ эди, бирон ўтқинчи казак олиб кетган бўлса керак, эгар ўрнида иккита қарға ўтиради. Бир хўрсиндим-да, юзимни тескари ўғирдим...

Мана энди диққи нафас қал'ада ўтириб, ўтмишни ёслар эканман, нима сабабдан тақдир менга очиб берган бу йўлга киришни истамадим, ахир, шундай қилсан мени ҳузур-ҳаловат, руҳий сокинлик кутарди-ку?.. деб ўзимдан ўзим сўрайман. Йўқ, бу қисматга мен чидаб туролмас эдим! Мен, қароқчилар кемасида тугилиб ўсган матросга ўхшайман: унинг қалби бўрон ва жангларга ўрганиб қолган, агар қирғоқча чиқиб қолса, серсоя ўрмонлар уни қанча ўзига тортмасин, қуёш унга ўз ёғдусини қанча мўл сочмасин, барибир-унинг юраги сиқиласи, диққи нафас бўлади; эртадан кечгача қумлоқ қирғоқларда кезиб, елиб-югуриб келучи тўлқинларнинг салмоқдор товушларига қулоқ солиб, йироқдан, кўмкўк тўлқинларни қора булутлардан ажратиб турган уфқ ортидан олдин балиқчи қуш қанотига ўхшаш, кейин-кейин тўлқин кўпикларидан ажралиб кимсасиз пристаныга елиб келучи елкан кўринмасмикин деб, туман босган олислардан кўзини узмай юраверади...

III

Фаталист

Бир вақт чап флангдаги казак станицасида икки ҳафта туриб қолишга тўғри келди: станицада яна бир

батальон пиёда аскар ҳам турарди; офицерлар бир-бирларинида галма-гал тўпланишиб, кечалари қарта ўйнар эдилар.

Бир куни майор С*** деганнида бостон⁷⁷ ўйнай-ўйнай зерикиб, қартани стол тагига ирғитдик-да, анчагача сұхбатлашиб ўтирик; сұхбатимиз одатдаги сұхбатларга қараганда жуда қизиқ эди. Гап, ҳаркимнинг тақдирин пешонасига битилгаш деган мусулмонлар э’тиқодига орамизда кўп одамлар ишонармиш деган нарсадан кетди; ҳарким буни исбот қилиш ёинки қоралаш учун ҳархил ғайритабий воқиаларни айтиб берарди.

— Бу гаплар ҳечнарсан ишбот этолмайди, жаноблар,— деди кекса майор,— ахир, фикрларингизни ишботлаш учун айтиб берган воқиаларни ҳеч бирингиз ўз кўзингиз блан кўрмагансиз-ку?

— Албатта, ҳечким кўрмаган,— деди кўпчилик,— аммо кўрмаган бўлсақ ҳам ишончли одамлардан эшигтганмиз...

— Бари беҳуда гап!— деди аллаким.— Ажалимиз етган вақти-соатни кўрсатути рўйхатни кўрган ўша ишончли одамлар ким экан, қани улар? Хўп, башарти, тақдир деган нарса бор экан, унда ирода, ақл деган нарсалар бизга нима учун берилган? Нима учун биз ўзимизнинг ҳарбир ишимиз, ҳарбир хатти-ҳаракатимиздан ҳисоб беришимиз керак?

Шу онда ўнинг бир бурчагида ўтирган бир офицер ўрнидан турдида, стол ёнига келиб, ҳаммага тантанали ва хотиржам назар ташлади. Ўнинг миллати серб эканлиги фамилиясидан ма’лум эди.

Поручик Вуличнинг ташқи қиёфаси унинг характеристига тамомила мос тушганди. Баланд қомати, қопқора сочлари, буғдой ранги, қопқора ва ўткир кўзлари, ўз миллатига хос бўлган каттагина, аммо хушбичим бурни, лабидан сра аримайдиган ғамгин ва совуқ табасуми,— уни бошқача, тақдир томонидан ёру-дўст қилиб тайин этилган кишилар блан ўзининг фикр ва ҳисларини ўртоқлашмайдиган бир одам қилиб кўрсатарди.

Ўзи жуда мард, камгап, аммо гапирганда жиддий гапирадиган одам эди: ўзининг руҳий ва оиласи сир-

ларини ҳечкимга очиб айтмасди; винони бутунлай оғзига олмасди, ўз кўзи блан кўрмаган одам уларнинг нақадар гўзал эканликларини тасаввур этаолмайдиган ёш казак қизлари кетидан судралиб юрмасди. Аммо, полковнигимизнинг хотини унинг ма'нодор кўзларига хуштор эмисш деган гаплар юрарди; лекин одамлар бу ҳақда гап очса Вуличнинг чапақай жаҳли чиқиб кетарди.

Унинг ҳечкимдан яширмайдиган биттагина эҳтироси бор эди,— у ҳам бўлса қартавозлик эди. Яшил стол⁷⁸ ёнига ўтирса, дун'ёда кўзига ҳеч нарса кўринмасди, одатда ютқизиб юрарди; аммо қанча ютқизса, шунча ўжарлашарди. Бир воқиани ҳикоя қилиб беришди: экспедиция вақтида, кечаси ёстиқ устила банк ўйнашибди; бу сафар Вуличнинг жуда омади келиб турган экан. Бирдан отишма бошланиб, тревога бўлиб қолибди да, ҳамма ўриидан туриб қуролга югурипти. «За-банк»⁷⁹ деб қичқирибди Вулич, моҳир қартавозлардан бирига ўриидан ҳам турмасдан, «Еттилик кетди», деб жавоб берибди у, югуриб ташқарига чиқиб кетатуриб. Тўс-тўполон бўлиб туришига қарамай, Вулич қартани очипти, банкни ютқазинти.

Ўз қисми жойлашган ерга етиб борса, тарақа-туруқ отишма қизиб кетган экан. Вулич ўқларни ҳам, чеченларнинг қиличини ҳам писанд қилмай, баҳтиёр қартавозни излаб⁸⁰ кетипти.

Ёвни ўрмон ичидан сиқиб чиқарабошлаган ўқчилар қаторидан ахир қидириб топипти да: «Еттилик ютди!» деб бақирипти ва унинг ёнига бориб, бу ерда ҳисобкитобнинг ўрни йўқ дейишига ҳам қарамасдан, ёнидан ҳамёнини чиқариб берипти. Кўнгилсиз қарзни узиб бўлгандан кейингина жангга отилиб, кетидан солдатларни эргаштириб кетипти, то жанг тамом бўлгунча чеченлар блан отишити.

Поручик Вулич стол ёнига келиши блан бу яна қандай янги ҳунар кўрсатаркан деб ҳамма жим бўлди.

— Жаноблар,— деди у, унинг овози одатдагидан сал пастроқ бўлса да, аммо хотиржам эди:— жаноблар, беҳуда баҳсадан шима фойда? Исбот керак деса-

ларингиз, мен одам ўз ҳаётининг ҳақиқий әгасими ёки ҳар биримизнинг вақти-соатимиз олдиндан битиб қўйилганми деган нарсани ҳаржим ўзида синааб кўришини таклиф этаман... ким хоҳлайди?

— Мен хоҳламайман, мен хоҳламайман! — деган овозлар эшитилди ҳар тарафдан. — Вой тентагей! Ўйлаб топған нарсасини қаранг-а!..

— Гаров бойлашамиз, — дедим мен, ҳазиллашиб.

— Нимадан?

— Тақдир деган нарса йўқ, — дедим мен ва ёнимдаги бор пулимни олиб стол устига ташладим: ҳаммаси бўлиб йигирма червон экан.

— Бўпти, — деди Вулич, бўғиқ товуш блан. — Майор, сиз бизга ҳакам бўласиз; мана ўн беш червои, ўзингиз мендан беш червон қарзсиз, бир дўстлик қилиб шуни қўшиб қўйсангиз.

— Ҳўп бўлади, — деди майор; — аммо, тўғрисини айтсан, мен ҳечнарага тушунолмай қолдим, баҳсни, қандай ҳал қиласизлар?

Вулич индамасдан майорнинг ётоғига кириб кетди; кетидан биз ҳам кирдик. Вулич яроқ-аслаҳа осиб қўйилган девор тагига бориб, қозиқдаги ҳархил калибрли тўппончалардан тўғри келганини олди. Биз ҳали ҳам унинг нима қилмоқчилигини билмай турардик; аммо тўппонча тепкисини тортиб ичига пороҳ солиши блан, кўплар бирдан ҳай-ҳайлаб унинг қўлидан ушлашди.

— Нима қилмоқчисан? Ҳой, жинни бўлдингми? — деб қичкиришди.

— Жаноблар! — деди Вулич, секин қўлини бўшатуб, — мен учун ким йигирма червон тўлайди?

Ҳамма жим бўлиб, четга чиқиб турди.

Вулич нариги уйга чиқиб, стол ёнига бориб ўтирди; унинг кетидан биз ҳам чиқдик. Вулич атрофимга ўтирглар деб ишора қилди. Биз индамасдан атрофига ўтирдик: шу онда у ҳаммамизнинг устимиздан қандайдир сирли бир кучга эга бўлгандай эди. Мен унинг кўзларига тикилдим, аммо у, менинг бу боқишимни дадил ва хотиржам қарши олди, оппоқ оқариб кетган лабларига табассум югурди, аммо совуқконлик блан

ўтиришига қарамай, сўлғин юзида ажал аломати борлигини сезгандек бўлдим. Бирнеча соатдан кейин ўладиган одамларнинг чехрасида маш'ум тақдирнинг қандайдир ғалати бир нишонаси пайдо бўлганини ўз кўзим блан кўрганман, кўп кекса жангчилар ҳам шундай дейдилар, ўрганиб қолган кўз асло хато қилмайди.

— Сиз бугун ўласиз!— дедим мен, Вуличга. У менга ялт этиб қарадиу, броқ сокин бир вазиятда:

— Эҳтимол ўларман, эҳтимол ўлмасман...— деб жавоб берди.

Сўнгра майорга қараб: тўппонча ўқланганми? деб сўради. Майор шошиб қолганидан ўқланган ёки ўқланмаганини яхши эслаёлмади.

— Кўйсангизчи, Вулич!— деб қичқирди аллаким;— Бош томонда осиғлик тургандан кейин албатта ўқланган бўлади-да, бу нима ҳазил!..

— Аҳмоқона ҳазил!— деди яна бирор.

— Беш сўмга қарши эллик сўм қўйиб гаров ўйнайманки, тўппонча ўқланмаган!— деб қичқирди, учинчи бир киши.

Яна бир гаров ортди.

Бу чўзилиб кетган маросим жонимга тегди. «Менга қаранг,— дедим Вуличга:— ё ўзингизни отинг, ё бўлмаса тўппончани жойига илиб қўйинг, бориб ётайлик».

— Тўғри,— деб қичқирди кўплар:— бориб ухлайлик.

— Жаноблар, жойларингиздан қўзғалмай ўтиришингизни сўрайман!— деди Вулич тўппончани пешонасига тираб. Ҳамма тошдай қотиб қолди.— Жаноб Печорин,— деб илова қилди у,— битта қартани олиб, осмонга отинг.

Эсимда: стол устидан топпон тузни олиб, юқорига ирғитдим: ҳамманинг нафаси оғзига тиқилиб қолди; кўрқув босган кўзлар гоҳ тўппончага, гоҳ чирпирак бўлиб тушаётган қартага жовдираб қаарди; қарта энди столга келиб тушиши бланоқ, Вулич тепкини босди... тўппонча отилмади!

— Худога шукуре,— деб қичқириб юборди одамлар:— ўқланмаган экан...

— Яна бир отиб кўрайлики,— дели Вулич. Тепкини яна тортиб дераза тепасида осиғлиқ турган фуражкани нишонга олди; тўппонча отилиб, уйнинг ичи тутунга тўлди; тутун тарқалиб кетгандан кейин қарасак, ўқ фуражканинг қоқ ўртасидан тешиб, деворнинг ичига кириб кетилти.

Ҳамма уч минутгача тошдай қотиб қолди; Вулич индамасдан менинг червонларимни йиғиштириб ҳамёнинг солиб олди.

Нима учун тўппонча олдинги сафар отилмагани устида гап кетди; ба’зилар балки тўппончанинг ичи ифлосланиб қолгандир дерди, ба’зилар эса олдинги сафар порох нам эди, кейинги сафар Вулич янги порох солди, шунинг учун отилмаган бўлса керак, деб ширвирлади; аммо мен кейинги таҳминнинг нотўғрилигини тасдиқладим, чунки мен тўппончадан кўзимни узмай қараб турган эдим.

— Қиморда бахтли экансиз!— дедим мен, Вуличга қараб.

— Умримда биринчи марта омад келиши,— деди Вулич ўзидан мамнун ҳолда кулиб:— банкдан ҳам, штоссдан⁸⁰ ҳам шуниси яхши экан.

— Шундаю, аммо хатарлироқ-да.

— Хўш, энди тақдирга ишонасизми?

— Ишонаман; аммо бир нарсага тушунолмай турибман: нима учундир, бугун албатта ўласиз деб ўйлагандим...

Боягина пешонасига хотиржамлик блан тўппонча тираб турган одам энди бирдан қипқизариб хижолат тортди.

— Бўлди тамом қиласайлик,— деди Вулич, ўрнидан туриб:— баҳсимиз тугади, энди ҳарқандай мулоҳаза ортиқчадир, деб ўйлайман...

Шапкасини олиб чиқиб кетди. Бу мёнга ғалатироқ туюлди,— лекин ғалатироқ туюлиши ҳам бежиз эмас экан.

Бирпастдан кейин ҳаммамиз Вуличнинг қизиқ қилиқлари ҳақида гапиришиб, уй-уйимизга тарқалишдик, ҳамма бир оғиздан менга: ўзини ўзи отиб ўлдирмоқчи бўлган одам блан гаров бойлашдингиз, худбин

экансиз, деди; гүё мен бўлмаганимда, Вулич қулай пайт тополмайдигандай!..

Станицанинг хилват кўчаларидан уйимга қайтиб борардим; уйларнинг кунгирасимон томлари орқасидан худди ёнғин алангасидай қип-қизил тўлин ой кўринарди; қопқора осмонда юлдузлар чарақларди, бир замонлар одамларнинг бир қарич ер учун ёки аллақандай қалбаки ҳуқуқлари учун олиб борган арзимаган баҳслярига осмон сайдерлари ҳам иштирок этади дегучи билимдонлар хаёлимга келиб, кулгум қистаб кетди, Негаки, ўша донишмандлар фақат инсонларнинг жаңглари ва тантаналарини ёритиб туриш учун ёқилган деб ўйлаган осмон маш'аллари ҳозир ҳам аввал-гидек чарақлаб ёнарди, уларнинг эҳтирос ва тилаклари эса бирон ўткинчий томонидан ўрмон ёқасига ёқилган гулхан каби ўзлари блан бирга сўниб кетган. Аммо осмондаги юлдузларнинг хайриҳоҳлик блан боқиб туришининг ўзиёқ уларга қанча куч, иродава ишонч бағишилаган!.. Уларнинг ночор авлодлари бўлган бизлар эсак ер юзида э’тиқодсиз ва ғуурсиз, завқ ва қўрқувсиз кезиб юрамиз, ўлим муҳаққақ экани ёдимизга келганда, юрагимизни беихтиёр эзучи қўрқувдан бошқа на инсониятнинг фаровонлиги учун ва на ўз бахтимиз учун ҳам катта-катта қурбон беришга қодир эмасмиз, чунки дун’ёда бахт йўқлигини биламиз, ота-боболаримиз бир хатодан қутулиб, иккинчисига тутилганлари каби, биз ҳам бир шубҳадан қутулиб, бошқа шубҳага тутиламиз, ота-боболаримиз сингари биронта орзу-умидимиз ҳам йўқ, ҳатто одамлар блан ё бўлмаса тақдир блан бўлган курашда қалб эришадиган кучли, аммо нома’лум завққа ҳам эга бўлаолмаймиз!..

Миямга бундан бошқа яна талай хаёллар келди; мен уларга қаршилик қилдим, чунки мавҳум фикрлар устида бош қотиришни ёмон кўраман; бундан нима фойда?.. Мен илк ёшлигимда хаёлпараст эдим; бесаранжом ва сра тўймайдиган хаёлларим яратган гоҳ мудҳиш, гоҳ ёрқин образларни ардоқлардим, сурдим. Аммо бундан менга нима қолди? Худди кечаси арвоҳлар блан олишгандан кейин ҳис этиладиган ҳорғинлик,

афсус-надоматлар блан тўла хотираларгина қолди, холос. Бу беҳуда курашда бутун қалбим ўтини ва ҳақиқий ҳаёт учун керак бўлган иродам кучини сарфладим; бу ҳаётга фикран ҳамма ҷарсани бошимдан кечириб бўлибгина қадам қўйдим, шундан сўнг мен худди bemaza тақлид қилинган китобни ўқиб зериккан кишидай зерикиб, беҳузур бўлдим.

Бу кеча юз берган воқиа менга қаттиқ та’сир қилиди, асабларимни қўзғатиб юборди. Тақдир деган нарсага ҳозир ишонаманми, йўқми, буни аниқ айтольмайман, аммо шу кеча қаттиқ ишонгандим: дадил ғоятда зўр эди, шунинг учун мен ўз ота-боболаримиз ва уларга хизмат қилиб келган вафодор астрология⁸¹ни масхара қилиб келган бўлсан-да, беихтиёр уларнинг йўлига тушдим, аммо бу хавф-хатарли йўлдан вақтиғаниматда ўзимни тўхтатиб қолдим ва ҳечбир нарсага кўр-кўронга ишонмайдиган қоидага амал қилишим учун метафизикани бир четга йиғишириб қўйдим-да, оёғимнинг тагига қараб юрдим. Бундай эҳтиёткорлик жуда ўринлик чиқди: йўғон ва юмшоқ, афтидан, жонсиз ётган бир нарсага қоқилиб кетиб, йиқилишимга сал қолди. Ой йўлни сутдай ёритиб турарди; нима экан деб энгашиб қарасам — қилич блан икки бўлиб ташланган чўчқа экан... Ҳали бошимни кўтарганим ҳам йўқ эдики, бирдан дукур-дукур товуш эшитилди: тор кўчадан икки казак югурниб чиқиб келмоқда эди; улардан бири ёнимга келди-да, чўчқа қувиб юрган маст казакни кўрмадигизми деб сўради. Мен кўрмадим дедим-да, мастнинг бема’ни мардлиги қурбони бўлмиш бечора чўчқани кўрсатдим.

— Вой каллакесарей,— деди иккинчи казак:—чиҳир⁸² ичиб олдими, бўлди, йўлида нима учраса чопиб ташлайверади. Юр, Еремеич, топиб қўл-оёғини боғлайлик, бўлмас...

Улар кетишидди, мен ҳам зўр эҳтиёткорлик блан ўз йўлимдан кетдим, ниҳоят квартирамга омон-эсон етиб олдим.

Мен бир кекса урядникникида турардим; уни яхши кўрардим, чунки жуда меҳрибон одам эди; аммо ундан ҳам Настя деган дилрабо қизини яхши кўрардим.

Одатдагидек, Настя пўстинга ўралиб, мени дарвоза олдида кутиб ўтирган экан; тун совуғидан кўкариб кетган лабларини ой ёритиб турарди. Мени кўриб, жилмайди, броқ бугун у кўнглимга сифмасди. «Яхши қол, Настя!» дедим мен, ёнидан ўтиб кетаётуб. У менга бир нима демоқчи бўлдию, броқ индамади, фақат хўрсиниб қўяқолди.

Ўйимга кириб, эшикни ичдан беркитдим-да, шам ёкиб, ўзимни ўринга ташладим; аммо бу сафар уйқу ҳадеб келавермади. Осмоннинг шарқ томони қизара бошлагандагина кўзим уйқуга кетибди, броқ бугун уйқуга тўймаслик пешонамга битилган экан. Саҳар соат тўртларда икки мушт деразамни қоқабошлади. Йирғиб ўрнимдан турдим: нима гап? деб сўрадим... «Тур, кийин!» деб қичқирди бирнечча киши. Апир-шапир кийиниб чиқдим. «Юз берган ҳодисадан хабаринг борми?» деди мени излаб келган уч офицер баравардан; уларнинг юзлари докадай оқариб кетганди.

— Нима бўлди?

— Вулични ўлдириб кетнишилти.

Мен тошдай қотиб қолдим.

— Ҳа, рост!— деб давом этди улар.— Юр тезроқ.

— Қаёқقا?

— Йўлда биласан.

Кетдик. Улар, бўлиб ўтган воқиага Вуличнинг ўлимидан ярим соатгина олдин тақдир уни бир ўлимдан сақлаб қолгани ҳақида ўз мулоҳазаларини қўшиб гапириб бердилар. Вулич қоронғу кўчадан ёлғиз ўзи кетаётган экан; бирдан чўчқани чопиб ташлаган маст казакка дуч келипти-да, тўхтаб, «Кимни излаб юрибсан, оғайнин?» депти. Шуни демагандаку, балки казак ўз йўлидан кетавериши мумкин экан, броқ казак тўхтапти-да, «Сени!» депти-ю, қилич солиб елкасидан то юрагигача бўлиб ташлабди... Шу ерда менга йўлиқкан ва қотил кетидан қувган икки казак келиб қолиб, ярадорни ердан кўтаришилти, у жон берай деб турган экан, фақат, «у ҳақли!» деган икки оғиз сўзни айтиптию, ўлипти. Бу сўзларнинг сирли ма'носини ёлғиз мен билардим: у сўзларни менга қаратиб айтган эди; у бечорага қисматинг шунаقا бўлади деб бехосдан айтиб

қўйган эдим; инстинкти⁸³ мени алдамади, унинг ўзгариб кетган юзидан ажали етиб турганини аниқ кўрган эдим.

Қотил станицанинг четидаги бир бўш уйга кириб беркиниб олган экан, биз ўша ерга қараб югурдик. Бирталай хотин-халаж ҳам йиғлаб-сиқтаб ўша томонга қараб югуради; ба’зан кеч қолган казаклар уйларидан югуриб чиқар, йўл-йўлакай ханжарларини тақиб, югуриб биздан ўтиб кетишарди. Даҳшатли ғала-ғовур кўтарилиди.

Нихоят, етиб бордик; қарасак, уй олдида бирталай одам тўпланиб турибди, уйнинг эшик ва деразалари ичидан берк. Офицерлар ва казаклар ўзаро қизгин баҳсллашиб турардилар; хотинлар қий-чув қилиб йиғлашарди. Улар орасида кўзлари телба одамнинг кўзига ўхшаган бир кампир диққатимни жалб қилди. Кампир хода устида тирсагини тиззасига тираб, қўллари блан бошини ушлаб ўтиради, у қотилнинг онаси экан. Лаблари бир нималар деб пичирларди... у лаблари дуо ўқирмиди ё ўғлига ла’нат?

Бирон қарорга келиб, жиноятчини ушлаш керак эди. Аммо уйга бостириб киришга ҳечкимнинг юраги дов бермасди.

Дераза ёнига бориб, тирқишдан қарадим: қотил ранглари оппоқ оқариб, ўнг қўлида тўппонча ушлаб ерда ётарди; қонга беланганд қиличи ёнида ётарди. Ма’нодор кўзлари атрофга жовдираб қаради; аҳён-аҳёнда сесканиб тушарди-да, худди кечаси бўлиб ўтган воқиани сал хотирлагандай, бошини ушларди. Унинг бу бесаранжом боқишиларида мардлик аломатларини кўрмадим ва майорга қараб, бекорга эшикни буздирмаяпсиз, эшикни бузиб, казаклар ичкарига бостириб кириши керак, буни ҳозир қилмасангиз кейин қийин бўлади, чунки у ўзига келади, дедим.

Шу замон эшик олдига кекса бир ясовул келди-да, қотилнинг отини айтиб чақирди; у овоз берди.

— Гуноҳни қилишга қилдинг, Ефимич ука, энди таслим бўл, бошқа иложинг йўқ! — деди ясовул.

— Таслим бўлмайман! — деб жавоб берди казак.

— Худодан қўрқ! Ахир, сен бир кофир чечен эмас-

сан, христиансан-ку. Ҳа майли энди, гуноҳ қилиб қўйибсан, пешонангга тушганини кўрасан-да!

— Таслим бўлмайман!— деб бўкирди казак, даҳшатли бир овоз блан ва тепкини шарақлатиб тортиб қўйгани эшитилди.

— Ҳой хола,— деди ясовул, кампирга қараб:— ўғлинг блан гаплашиб кўр, балки сенинг гапингга кирар... Худонинг ғазабига учрайди, ахир. Ана, қара, жаноблар ҳам икки соатдан бери кутиб туришипти.

Кампир унга тикилиб, бош чайқади.

— Василий Петрович,— деди ясовул, майорнинг олдига келиб:— у гапга қулоқ солмайди, мен уни биламан; эшикни бузсак кўп одамларни нобуд қиласди. Яхиси, отиб ташлайқолайлик. Дарпарданинг катта тешиги бор.

Шу онда менинг миямга ғалати бир фикр келди:

Вулич сингари мен ҳам ўз тақдиримни синааб кўрмоқчи бўлдим.

— Шошмайтуринг,— дедим майорга:— мен уни тириклиайн ушлайман.— Ясовулга қотилни гапга солиб тур деб буюрдим, эшикка учта казак қўйилсин, мен ишора қилишим бланоқ дарпардани бузиб менга ёрдам беришсин деб буюрдим-да, уйни айланиб маш'ум дераза олдига келдим. Юрагим гуп-гуп уради.

— Ҳой, имонсиз кофир!— деб бақиради ясовул,— сен бизни майна қиласяпсанми? Ё тутиб ололмайди деб ўйлайсанми?— Кейин кучининг борича эшикни қоқабошлиди, мен дераза тирқишидан казакнинг нима қилишини кузатиб туардим, у, бу томондан ҳужум бўлишини кутмасди,— кейин бирдан деразани уриб туширдим-да, уй ичига шўнғиб тушдим. Нақ қулогим ёнидан визиллаб учиб ўтган ўқ эполетимни учирив кетди. Аммо уй ичини тутун босиб кетгани учун душманим ёнида ётган қиличини тополмади. Қўлидан маҳкам ушлаб олдим; казаклар бостириб кирди-да, уч минутда жиноятчнинг қўл-оёғини боғлаб, конвой блан олиб кетишиди. Халқ тарқалди, офицерлар мени табриклашди — бу иш ҳақиқатан ҳам табрикка сазовор эди.

Шундан кейин ҳам фаталист⁸⁴ бўлмайдими киши? Аммо, бир нарсанинг бўлиш-бўлмаслигига ким муқар-

рар ишонаолади?.. Кўпинча янглиш ҳис ёки э’тиқодимизнинг алданишини э’тиқод деб қабул қиласиз!.. Мен ҳар нарсага ҳам шубҳа блан қарайдиган одамман, бу нарса характеримнинг кескинлигига халал бермайди, аксинча, мени нима кутаётганини билмаганимда ҳамиша дадилроқ олға босаман. Ахир, ўлимдан баттар ҳечнарса йўқ, ўлимдан эса қутулиб бўлмайди!

Қал’ага қайтиб келгач, бошимдан ўтган ва ўз кўзим блан кўрган ҳамма воқиаларни Максим Максимичга батафсил гапириб бердим-да, тақдир ҳақида унинг фикрини билмоқчи бўлдим. У олдинига бу гапнинг ма’носига тушунмади, аммо қўлимдан келганича тушунтириб берганимдан кейин, бошини ма’нодор чайқади-да, деди:

— Ҳа, албатта... Бу жуда нозик масала!.. Уёғини суриштирганингизда, агар Осиё тўппончаларининг тепкилари мойланмаган бўлса, ёки қаттиқроқ босмасанг, кўпинча отилмай ҳам қолади, Ростини айтсан, черкесларнинг милтиғини ҳам ёқтиромайман; бизларга негадир ярашмайди: қўндоғи калта, бурнингни куйдириб қўяди... Аммо, қиличларига келгаётда, қойил қолишдан бошқа чорам йўқ!

Сўнгра бироз жим қолди-да, деди:

— Бечора бекорга нобуд бўлиб кетипти-да... Кечаси маст блан гапиришишга шайтон ундаган-да! Ҳа, майли, пешонасига битилгани шу экан!..

Уни ортиқ ҳеч тапга солаолмадим: у умуман метафизик мулоҳазаларни ёмон кўради.

ИЗОХЛАР

- ¹ *Духан* — дўкон сўзининг Кавказда айтилиши; одатда, *духан* қовоқхоналик вазифасини ҳам ўтайди.
- ² *Сюртук* — этаги тиззагача тушадиган эрлар кийими.
- ³ *Алексей Петрович Ермолов* — Кавказни забт этишда рус қўшинларига қўмондонлик қилган рус генерали.
- ⁴ *Линия* — бу ерда қатор қурилган ҳарбий истеҳкомлар маҳосида; чор қўшинлари шу истеҳкомлардан Кавказга ҳужум бошлиганилар.
- ⁵ *Почта бекати* — темир йўл қурилмасдан бурун Россияда кирага от-арава беручи станция: бундай бекатлар деярлик ҳар ерда бўлар эди.
- ⁶ *Сакля* — кавказлилар уйи.
- ⁷ *Вал* — қал'a теварагидаги тупроққўргон, кўтарма.
- ⁸ *Итоатли князь* — Россия ҳокимлигини таниган, унга бўйсунган князь.
- ⁹ *Абреклар* — довюраклиги блан доңг чиқарган тоглилар.
- ¹⁰ *Гурда қилич* — Шарқ мамлакатларида ишланадиган аси пўлат қилич.
- ¹¹ *Гамба, Жан-Франсуа* (1763—1833) — француз сайёҳи, 1824 йилда „Жанубий Россия саёҳатномаси“ деган китоб чиқарган.
- ¹² *Le Mont St. Christophe* (франц.) Христофор авлиё тоғи.
- ¹³ *Соловей-Разбойник* — рус эртакларидан бирининг қаҳрамони.

- ¹⁴ *Бастион* — беш бурчак шаклида қурилган истеҳком.
- ¹⁵ *Гренадёр* — махсус қўшин составида хизмат қилучи солдат.
- ¹⁶ *Термалама* — ипакли қалин мато.
- ¹⁷ *Шапсуглар* — тоғлиларнинг жаҳонгашта қабилаларидан бири.
- ¹⁸ *Фигаро* — француз ёзучиси Бомаршенинг (1732—1790) „Севилья сартароши“ ва „Фигаронинг уйланиши“ деган комедиялари қаҳрамони. Ниҳоятда улдабурон, чақон ва гапдон малай.
- ¹⁹ *Бальзак сатанги* — машҳур француз ёзучиси Оноре де Бальзак (1799—1850) нинг „Үттиз ёшли жувон“ деган романни чиққандан кейин пайдо бўлган ибора.
- ²⁰ *Руссочинг Тавба*си — машҳур француз ёзучиси ва философи Жан Жак Руссонинг (1712—1778) ўз таржимаи ҳоли тарзида ёзган асари.
- ²¹ *Образ* — христиан динидагилар ўз уйларининг бурчагига осиб қўядиган санам.
- ²² *Малороссия лаҳжаси* — Украина ва Жанубий Россия бир вақтлар Малороссия деб аталарди.
- ²³ *Ундина* — (лотинча unda — тўлқин деган сўздан) ўрта аср ривоятларида — сув тангриси; шу ривоятларга кўра, ундина фарзанд кўрмоқ ва шу орқали одам руҳига эга бўлмоқ учун йўловчиларни сув тагига алдаб олиб кириб кетар экан.
- ²⁴ *Гётенинг Минъонаси* — Гёте (1749—1832) нинг „Виль Гельм Мейстер“ деган асари қаҳрамони.
- ²⁵ *Контрабандист* — четэллардан ўширинча мол келтириб ва четэлга мол олиб чиқиб сотучи киши.
- ²⁶ „Тинган бўроннинг сўнгги булат парчаси...“ А. С. Пушкиннинг „Булат“ номли шे'рининг биринчи сатри.
- ²⁷ *Эола арфаси* — ҳаво ҳаракати натижасида овоз чиқаралиган қилили музика асбоби. Шамоллар тангриси Эола номидан чиққан.
- ²⁸ *Эпиграмма* — мазах, ўткир сўз.
- ²⁹ *Вист* — қарта ўйинларидан бири.
- ³⁰ *Gris de perles* (франц.) гавҳарранг.
- ³¹ *Couleur ruse* (франц.) тўқ жигарранг.
- ³² *A'la toujik* (франц.) мужикка ўхашаш, мужикнамо.
- ³³ „*Mon cher, je hais...*“ (франц.) „Азизим, мен одамларни кўролмайман, акс ҳолда улардан нафрлатанишга мажбур

бўлардим, бу ҳолда эса, ҳаёт жирканч бир масхарабозлика айланур эди".

³⁴ „Mon cher, je méprise les femmes...“ (франц.) Азизим, мен хотинларни севмаслик учун улардан нафрат этаман, акс ҳолда ҳаёт ғоят кулгили бир мелодрамага ўхшаб қолган бўларди".

³⁵ Скептик — ҳечнарсага ишонмайдиган киши.

³⁶ Матеръялист — материализм тарафдори.

³⁷ Френодология — калла суюгига қараб, одамнинг психологияси-ни билиш мумкин деган сохта илм.

³⁸ Мефистофель — Гётенинг „Фауст“ номли драматик поэма-сидаги ёвуз руҳ.

³⁹ Метафизика — бу жойда — мавҳум, қоронғи, равшан бўлмаган ма'нода.

⁴⁰ Цицерон — қадимги Римда машҳур нотиқ ва давлат арбоби (эраниздан илгариги 106 — 43 йиллар).

⁴¹ Рим авгуллари — қадимги Римда қушларнинг учишига қараб каромат қилучи коҳинлар. Цицероннинг айтишича, улар утрашиб қолганда, одамларнинг соддадиллигидан кулиб, бир-бirlарига қараб қўяр эканлар.

⁴² Архимед — қадим замонда ўтган гениал физик ва матема-тик (эраниздан олдинги 287—212 йиллар); Архимед „Менга таянч нуқтасини топиб беринглар, ер шарини ағдариб юбо-раман“ деган экан.

⁴³ Fievre lente (франц.) одамни ҳолсизлантиручи ва узоқ да-вом әтадиган безгак касалӣ.

⁴⁴ Минораларида зерикib ўтирган казаклар — Кавказ забт әтилмасдан олдин ва забт әтилиши даврида казаклар чега-радаги қал'a атрофига қурилган минораларда қўриқчиликда турар әдилар.

⁴⁵ Еп rique en pique (франц.) шаҳардан ташқарига, кўкаламзор жойларга чиқиб ўтказиладиган сайр, зиёфат.

⁴⁶ Балка — чуқур, ўр, жар.

⁴⁷ Амазонка — бу жойда суворий хотинлар кийими.

⁴⁸ „Mon dieu, un circassien!..“ (франц.) „Вой худо, черкас!“

⁴⁹ „Ne craignez rien, madame...“ (франц.) „қўрқманг, хоним, мен кавалерингиздан хавфлироқ эмасман“.

⁵⁰ Ресторация — ресторан.

⁵¹ Полька — рақслардан бирининг номи.

⁵³ *Фажма* — XVIII аср ва XIX асрнинг бошларида хотинлар юбаси; қоматни тўла қилиб кўрсатиш учун тагига кенг гардиш қўйиб тикиларди.

⁵⁴ „C'est impayable...“ (франц.) „Қизиқ экан!“

⁵⁵ „merci, monsieur“ (франц.) „Рахмат, афандим“

⁵⁶ Пермете... (франц.) (perméter) рухсат этинг...

⁵⁷ „...рош тазуре“ — маст киши „мазурка“ сўзини бузиб „тазуре“ дейди.

⁵⁸ *Кадриль* — қадимги рақслардан бирининг номи.

⁵⁹ „Charmant! délicieux“ (франц.) — „Хайратбахш! Койил!“

⁶⁰ *Апоплексия* — фалаж.

⁶¹ *Эпитафия* — қабр тоши устига ёзилган лавҳа.

⁶² *Амур қанотлари* — ишқ-муҳаббат тангрисининг сиймоси; қанотли ёш гўдаклар шаклида тасвир этилар эди.

⁶³ *Буюк Александр* — Искандар Зулқарнайн.

⁶⁴ *Лорд Байрон* — Джорж Гордон (1788—1824) — буюк инглиз шоири.

⁶⁵ *Титуляр советник* — чор Россиясида амаллар 14 даражага бўлинарди; титуляр советник энг паст даражали амаллардан бири эди.

⁶⁶ vis-à-vis (франц.) рўпарама-рўпара.

⁶⁷ *Диалектика* — бу жойда — баҳсада мантиқ қоидаларини ишлатиш.

⁶⁸ *Логика* — билиш қонунлари ҳақида илм.

⁶⁹ *Tacc* — Торквато Тассо (1544—1595) — итальян шоири, „Озод этилган Қуддус“ деган поэманинг автори: поэма қадрамони рицарь Танкред сиҳрли ўрмонга киргандага момақалдирик гумбираи, аланга, қоронгулик ва шу кабилар блан учрашади.

⁷⁰ *Вампир* — 1819 йилда инглиз тилида шу ном блан чиққан повестьнинг ёвуз қаҳрамони; повестьнинг автори нома‘лум.

⁷¹ „Son coeur et sa fortune...“ (франц.) „Ўз қалби, баҳти ва тақдирис.“

⁷² *Секундант* — дуэльда шоҳидлик қилуучи киши.

⁷³ *Вальтер Скотт* (1771—1832) — инглиз ёзучиси, жуда кўп тарихий-романтик романлар автори.

⁷⁴ *Физиологик тажриба* — бу жойда янги касал устидан тажриба ўтказиш ма‘носида.

⁷⁵ *Юлий Цезарь* (эрэмиздан илгариги 102—44 йиллар) — машҳур Рим лашкарбоиси ва давлат арбоби. Ўлдирилиш куни

Сенатга кетаётганида остоңага қоқилиб кетган әмиш, бу эса ёмон каромат бўлган әмиш.

⁷⁵ „*Finita la comedia!*“ (итальянча) — „Комедия тамом бўлди!“

⁷⁶ Наполеон Ватерлоодан кейин... — 1815 йилда Наполеон Ватерлоо деган жой яқинида бўлган жангда мағлубиятга учраган.

⁷⁷ *Бостон* — қарта ўйинларидан бирининг номи.

⁷⁸ *Яшил стол* — эски вақтларда қимор ўйналадиган стол.

⁷⁹ „*Ba-bank*“ — қимор ўйинида ўртадаги пул миқдорига баравар пул тикучи ўйинчининг хитоби.

⁸⁰ *Штосс* — қимор ўйинларидан бири.

⁸¹ *Астралогия* — қадим замонда юлдузларнинг туришига қарб одамларнинг тақдирини каромат қилучи сохта илм.

⁸² *Чихир* — Кавказ ичимлиги, бўза.

⁸³ *Инстинкт* — сезги, ҳис.

⁸⁴ *Фаталист* — тақдирга, ёзмишга кўр-кўронга ишонучи киши.
